

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

DAMJAN OVEN

Javnost in meščanstvo na Slovenskem v 19. stoletju

Magistrsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA ZGODOVINO

DAMJAN OVEN

Javnost in meščanstvo na Slovenskem v 19. stoletju

Magistrsko delo

Mentor: dr. Irena Selišnik

Študijski program: Zgodovina – D

Ljubljana, 2016

Izvleček

Javnost in meščanstvo na Slovenskem v 19. stoletju

Prispevek zadeva vprašanje slovenskega meščanstva v devetnajstem stoletju. Problematiko definiranja meščanstva, kot posebne družbene skupine, poskuša razrešiti z vpeljavo Habermasovega koncepta, tako imenovane »meščanske javnosti«. Tu ne gre za preprosto aplikacijo že obstoječe teorije, saj specifika avstrijskega prostora tega ne dopušča. Praktična analiza je postavljena v analizo slovenskega liberalnega periodičnega tiska. Pri čemer je kritično ovrednoten že sam koncept liberalen. Analiza je podrejena specifikam prostora. Pri tem se delo opredeljuje o izvoru slovenskega meščanstva, posledicam izvora ter o narodnem vprašanju. Delo analizira razmerje med družbeno skupino, katere osnovna lastnost je provincialnost in vršitev javne kritike.

Ključne besede: 19. stoletje, meščanska javnost, periodični tisk, slovenski liberalci, Jurgen Habermas

Abstract

Public and Slovenian bourgeois society in 19. century

This text analyzes Slovenian bourgeois society in 19. century. Theory is based on Jürgen Habermas concept of »public sphere«. It is based on analyzing Slovenian liberal periodical literature and on analyzing personal lives of specific Slovenians liberals. The text provides insides into censorships with public notoriety.

Key words: bourgeois society, 19. century, public sphere, periodical literature, Slovenian liberals, Jurgen Habermas

Kazalo

1.	Uvod	6
2.	Raziskovalna vprašanja in metoda	7
3.	Koncept javnosti	9
3.1.	Razvoj meščanske javnosti	9
3.2.	Oviri Habsburške monarhije	10
3.3.	Specifika koncepta meščanstva znotraj Avstrije	14
3.4.	Cenzura znotraj Habsburške monarhije	15
4.	Literarna javnost.....	24
4.1.	Časopisje na Slovenskem.....	25
5.	Meščanska javnost	30
6.	Narodno vprašanje kot vršilec kritike.....	33
6.1.	Tiskovne pravde.....	35
6.1.1.	Tehnični del	37
6.1.2.	Kritična analiza (<i>Naprej</i>)	37
6.1.3.	Kritična analiza (<i>Slovenski narod</i>)	46
6.2.	Pisma bralcev.....	50
6.2.1.	Metodologija raziskovanja	50
6.2.2.	Vsebinska analiza.....	52
6.3.	Meščanska javnost in narodni interes.....	65
6.4.	Sprememba jezikovne prakse.....	71
7.	Sklep	75
8.	Povzetek	78
9.	Literatura	79
9.2.	Dostopno prek spleta:	81
10.	Objavljeni Viri	83
11.	Časopisni viri.....	83

Kazalo tabel

Tabela 1: Upravna razdelitev okrajev v letih 1779–1790.....	11
Tabela 2: Cenzura in zunajsystemski nadzor v slovenski literaturi	16
Tabela 3: Povezava družinskega kapitala in tiskarske tradicije	28
Tabela 4: Število pisem bralcev in listin uredništva po posameznih letih.....	51
Tabela 5: Odstotna zastopanost pisem bralcev in listin uredništva v izdanih številkah	51
Tabela 6: Vsebinska kategorizacija pisem bralcev in listin po posameznih letih.....	54

1. Uvod

Laični diskurz o meščanstvu, kot družbeni skupini, postavljeni v določen historični kontekst, je vedno podvržen kontekstu govorca. V slovenskih razmerah je, zaradi specifičnega družbenega razvoja po drugi svetovni vojni, kontekst govorca (ki tematizira) izjemno kompleksen. Kompleksnost izhaja iz dediščine socialistične interpretacije sveta. V slednjih je meščanstvo oziroma buržoazija nastopalo kot ključni antipol proletariatu. Zgodovinski razvoj naj bi bil zaznamovan v antagonizmu teh dveh družbenih razredov. Meščanstvo je prek kolektivističnih pogledov zvenelo izjemno negativno, kot obsojen zatiralski razred. Teoretska obsodba je v slovenskem kontekstu (ki seveda ni bil izjema) aplicirala na praktično. Posledično se je meščanstvo v kolektivni spomin vtisnilo predvsem prek osebnih tragičnih zgodb. Taka zgodba je tudi življenjska zgodba »kralja čajev« Leona Bahovca, ki mu je bilo po vojni zaplenjeno vse premoženje in odvzeta prostost. Tragične zgodbe so se končale z rehabilitacijo posameznikov po slovenski osamosvojitvi (1991). Vendar je tragičnost ostala. Le-ta se je utesnila v kolektivni spomin specifičnih skupin prebivalstva ter si podredila interpretacijo koncepta meščanstva. Znanstveni diskurz se mora ogniti vrednostni interpretaciji meščanstva kot specifične družbene skupine. To mu omogoča šele dobro vzpostavljen teoretski okvir. Vsako raziskovanje (tudi zgodovinsko) specifičnega družbenega fenomena potrebuje specifično teoretsko osnovo. Pričujoča raziskava se bo, zaradi izpostavljenega slovenskega zgodovinskega konteksta (oziroma dediščine), poskušala posredno ogniti tako imenovanemu teoretskemu »kolektivističnemu« razumevanju meščanstva. Prav tako ne bomo poskušali razumeti meščanstva zgolj v funkciji »obujanja naroda«. Meščanstvo, kot specifičen del prebivalstva, bomo poskušali razumeti celostno. V ta namen se bomo oprli na Jurgen Habermasov koncept »javnosti«. Prek »javnosti« bomo razumeli, interpretirali in razlagali meščanstvo kot specifično družbeno skupino v slovenskem kontekstu devetnajstega stoletja. Raziskava se bo oprla predvsem na praktično aplikacijo koncepta meščanske javnosti v slovenski kontekst. Razumevanje meščanstva bo podrejeno razumevanju meščanske javnosti.

2. Raziskovalna vprašanja in metoda

Raziskovalno vprašanje je že bilo izpostavljeno v uvodu. In sicer se nanaša na razlago, interpretacijo koncepta meščanstva, kot specifične družbene skupine, prek Habermasovega teoretskega aparata, katerega ključen element je koncept meščanske javnosti.

Preden natančneje opredelimo koncept meščanske javnosti, smo dolžni razčleniti koncept meščanstva.¹ Pojem meščan, po nemško »Burger«, je moč povezati s tremi pomenskimi ravni: a) »polno praven prebivalec (privilegiranega) mesta v staroevropski (fevdalni) družbi; b) državljani; c) meščan po premoženju (Besitzburger) in izobrazbi (Bildungsbürger) 19. in zgodnjega 20. stoletja.«² Sociološka definicija meščana združuje vse tri ravni. Max Weber opredeljuje meščane kot po izobrazbi privilegiran družben razred lastnikov.³ Kljub teoretski sintezi pa meščanstvo nikoli ni bilo enotno, temveč konfiguracija različnih družbenih skupin. Tako naj bi meščanstvo v večji meri pomenilo kulturo. Način mišljenja in vedenja, ki je temeljil na racionalni razlagi in obvladljivosti sveta. Manire in druga izrazna sredstva so jim služila za izboritev prostora v času, ko je svet še vedno obvladovalo plemstvo.⁴ »Določena prestava o življenjskem slogu domačega ognjišča je povezovala vse njegove člane.«⁵ Med meščane Brückmuller šteje bankirje, veletrgovce, industrijske podjetnike, tehnike, inženirje, zdravnike, profesorje, učitelje, vodilne nameščence in uradnike.⁶

Meščanska javnost je za Habermasa v svojem bistvu subjekt javnega mnjenja. V tem svojem bistvu nosi politično funkcijo, saj deluje kot kolektiven akter, ki homogenizira posamezne državljane v nastopu proti oblasti države.⁷ Drugače povedano nastopa meščanska javnost v tem kontekstu kot telo izobraženega meščanstva, ki nastopa kot zgodovinski akter, vršilec kritike proti arbitrarni državi. In prav kritika, oziroma kritična osnova, je tu ključna. Kritika nastopa kot posledica zgodovinsko strukturnih procesov,⁸ ki zaznamujejo obdobje 18. in 19. stoletja.

¹ Razčlenitev koncepta v specifičnem avstrijskem konceptu bomo nadaljevali v podpoglavju »specifika koncepta meščanstva znotraj Avstrije«.

² Ernst Brückmuller, Nove raziskave zgodovine Avstrijskega meščanstva v *Zgodovinski časopis*, 3, 45 (Ljubljana, 1991), 369.

³ Max Weber, *Ekonomija in družba* (Economy and society) (London, 1978).

⁴ Aleksander Žižek, *Meščanstvo v habsburški monarhiji* v *Zgodovina za vse*, 1, 1 (Ljubljana, 1994), 81.

⁵ Eric Hobsbawm, *Čas imperija 1875–1914* (Ljubljana, 2012), 207.

⁶ Brückmuller, *Nove*, 372.

⁷ Jürgen Habermas, *Strukturne spremembe javnosti* (Ljubljana, 1989), 30–31.

⁸ Koncept strukturni procesi razumemo kot procese, ki trajajo daljše časovno obdobje in so del strukture, cikla. Enačimo jih lahko s procesi dolgega trajanja (»longue durée«).

Po Schmitu lahko označimo strukturne procese s konceptom funkcionalne diferenciacije modernih družb.⁹ Na področju literature (prehodna literarna javnost) se je v 18. stoletju pričel postopen prehod od stanovsko distribuiranih literarnih diskurzov k samoorganizirajočemu se družbenemu sistemu literatura. Le-tega opredeljuje kritična osnova, ki izhaja iz ločitve od državnih spoj. Kot bo v teoretskem orisu koncepta meščanske javnosti razvidno, se odpirata predvsem dva prostora za analizo. In sicer analiza institucij meščanske javnosti in analiza kritične osnove meščanstva kot družbene skupine. Oba segmenta se prekrivata in prepletata, zato torej ni analize enega brez analize drugega. Tu je potrebno poudariti, da predstavlja predvsem analiza kritične osnove meščanstva kot družbene skupine vrsto vprašanj glede smotrnosti takšne analitične zasnove. Kako sploh objektivizirati kritiko? Tu si bomo pomagali predvsem z že obstoječimi raziskavami slovenskega jezika, ki lahko, kot bomo videli, dokaj preprosto objektivizirajo »kritiko«. In z analizo poročanja o »zgodovinskih dogodkih«¹⁰. Le-te bomo navezali na pisma bralcev. Tako bomo poskušali preučiti korelacijo (dvosmerno komunikacijo) med določenimi »zgodovinskimi dogodki« in pismi bralcev. Pri tem bomo zavrnili laični pogled na časopisje. Le-ta je napačen, saj novinarski diskurz ne širi spoznavnega polja naslovnikovega sveta, temveč le utrjuje že sprejete in množično uveljavljene slike sveta.¹¹ Torej nam že sam novinarski diskurz prikaže naslovnikovo sliko sveta. Kritiko bomo iskali v razmerju med državo, novinarskim diskurzom in naslovnikom (pisma bralcev). Analiza institucij meščanske javnosti in meščanstva kot posebne družbene skupine bo potekala hkrati. Namen analize bo prikaz meščanstva, kot specifične družbene skupine, prek analiz institucij meščanske javnosti.

⁹ Marijan Dovič, Slovenski pisatelji (2007, Ljubljana), 32.

¹⁰ Pri tipologizaciji dogodkov se nanašamo na tipologijo Abrahama A. Molesa. Le-ta je prek kriterija velikosti razvrstil štiri skupine dogodkov: *mikrodogodki*, *minidogodki*, *dogodki v pravem smislu* in velike zgodovinske dogodke. Manca Košir, Nastavki za teorijo novinarskih vrst (Ljubljana, 1988), 39–40.

¹¹ Košir, Nastavki, 39.

3. Koncept javnosti

Pojem javnosti je relacijski pojem. Določa ga zgodovinsko specifično razmerje med državo in družbo. Pri študiju tega razmerja se bomo oprli na Habermasovo analizo strukturne spremembe javnosti in aplikacije teh sprememb.

3.1. Razvoj meščanske javnosti

V »predmoderni« dobi se je, po Habermasu, vsako diskurzivno odstopanje od tradicije pravno sankcioniralo. Uveljavljen je bil monopolni pogled na svet, ki je deloval kot dogma. Slednje je pomenilo, da je vnaprejšnji konsenz blokiral racionalni potencial sporazumevanja. Z »odčaranjem sveta«¹² so družbene vrednote in norme prenehale biti utemeljene na religiozni tradiciji. Odprl se je prostor za svobodno javno argumentacijo, ki je imela zmožnost utemeljitve družbenih vrednot in norm. Hkrati pa se je v modernih kapitalističnih družbah od sfere življenja ločil »monetarno birokratski kompleks«, ki skrbi za materialno reprodukcijo družbe. Ta ločitev je bila posledica širjenja trga in povečanja obsega administrativnih dejavnosti. S to ločitvijo pa sta se formirali sferi javnosti in zasebnosti. V zasebni sferi se je z napetostmi med državo in družbo oblikovala meščanska javnost. Izvor napetosti med državo in družbo je moč iskati v »osvoboditvi« produkcije in menjave od stanovskih in cehovskih spon. S tem sta produkcija in menjava postali stvar zasebnikov, ki so na trgu med seboj svobodno »občevali« kot enak z enakim. Hkrati pa so administrativni ukrepi oblasti neposredno posegali na področja produkcije in menjave, ki je bila po novem stvar zasebnikov. Posledično se je uveljavil kritičen odnos meščanov (kot državljanov) do oblasti (takrat monarhična). Kritičen odnos kot »publikum državljanov« se je sprva oblikoval v angleških kavarnah in francoskih salonih in kasneje v tisku. Zasebniki, zbrani v »publikum«, so občevali na način javnega rezoniranja, kar je dejansko pomenilo diskurz, kot proces javne argumentacije. Prek kritičnega odnosa se je vzpostavila

¹² Koncept Maxa Weberja, ki ga v tem kontekstu razumemo kot razpad dominacije enotne religiozne podobe sveta nad družino.

parlamentarna demokracija. S tem se je zakonodajna oblast zavezala obči volji ljudstva.¹³ Zakoni so postali izraz uma.

Vendar ustavna načela parlamentarne demokracije, naravnana na model civilne družbe, v praksi niso nikoli obstajala. V času meščanskih revolucij je bila liberalna javnost zaradi volilnega cenzusa in nizke stopnje splošne izobrazbe le stvar elitnih krogov. Z razširitvijo volilne pravice, kar je v praksi pomenilo vstop delavskega razreda v politično javnost,¹⁴ v javnih diskusijah ni bilo več mogoče doseči racionalnega konsenza. Javnost je postala polje interesne konkurence, kljub temu pa je »*publikum*« ostal aktivni subjekt v javnosti.¹⁵

3.2. Oviri Habsburške monarhije

Razvoj meščanske javnosti je zaznamoval razvoj ekonomske podstati, ki je materialno omogočila praktično udejstvovanje razsvetljenskih idej. Območje Habsburške monarhije je historično gledano kot enoten gospodarski prostor šele moralo nastati. Prvi premiki do izgradnje moderne države je moč iskati v času Marije Terezije in Jožefa II. Obdobje 40-letne razsvetljensko-absolutistične vladavine je zaznamovalo oblikovanje modernega gospodarskega sistema, ki je temeljil na profesionalizaciji uradništva in aktivni gospodarski politiki.¹⁶ Mejniki za oblikovanje Habermasovega koncepta (procesa) širjenja trga, kot vzrok za formacijo sfere javnosti in zasebnosti (oziroma njune ločitve), je v Habsburški monarhiji iskati v letu 1775, ko: »*so odpravili notranje carine med večino habsburških dednih dežel, med katerimi so bile tudi slovenske dežele*«. ¹⁷ Odprava notranjih carin in poskusi prometne integracije naj bi s povečano

¹³ V razmerah svobodnega blagovnega prometa je obča volja ljudstva, ki naj bi bila merilo racionalnosti, možna le, kadar so dejavnosti zasebnikov na trgu emancipirane od družbene oblasti in kadar so dejavnosti zasebnikov v

¹⁴ Vstop splošnega prebivalstva (moškega spola) v javnost je bil postopen. Sprememba Avstro-ogrskega volilnega sistema leta 1893 je predvidevala spremembo obstoječega davčnega cenzusa v mestni in kmečki kuriji. Aktivno državljanstvo naj bi pridobil vsak polnoletni moški, ki živi v volilnem okraju šest mesecev pred volitvami. S to spremembo se je volilna pravica razširila s 15 na 34 odstotkov moškega prebivalstva. Janez Cvirn, *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji* (Ljubljana, 2006), 142.

¹⁵ Habermas, *Strukturne* (Ljubljana, 1989).

¹⁶ Šele leto 1848 je končalo to dolgo obdobje Avstrijskega razsvetljenstva na državni ravni. Tu je potreben poudarek, da sta Leopold II. in Franc II. zavrnila razsvetljenske ideje. Vendar pa so bile, kot praktične posledice, vseskozi v veljavi.

Iryna Vushko, *Politike kulturnega umika: Imerjalno uradništvo v Avstriski Galiciji, The politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia* (London, 2015), 247.

¹⁷ Žarko Lazarević, *Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne* (Ljubljana, 2003), 34.

gospodarsko menjavo ustvarila enotno območje Habsburške monarhije in ne ostro ločenih dežel ohlapno združenih v eno politično tvorbo. V devetnajstem stoletju je izgradnjo enotnega področja, oziroma krepitev integracije, nadaljevala izgradnja železniškega omrežja (preko 40.000 kilometrov železniških prog je povezala izolirana lokalna in regionalna tržišča) in finančni sistem monarhije. Krepitev integracije, kot poskusa večanja ekonomske moči centralizirane države, je porajala novo potrebo po večanju birokratskih zmožnosti in njegovi profesionalizaciji. Potreba je izhajala iz spoznanja: »o *popolni neučinkovitosti in neurejenosti deželnih (in posledično tudi državnih) financ*«. ¹⁸ Poleg tega pa je absolutistična država kot svojo domeno proglasila vsa področja javnega življenja, katera je urejala prek pravnih norm. Država je v letih 1747 in 1748 pričela v avstrijskih dednih deželah izgrajevati državni aparat na stopnji dežel in kresij. ¹⁹ Na lokalni ravni se je nižja raven uprave dolgo opirala na mreže pomembnejših zemljiških gospostev in mest. Pomoč vodenja lokalne uprave s strani pomembnejših zemljiških gospostev in mest razkriva podrejenost državnih struktur. V namen nemotenega vodenja lokalne uprave in vzdrževanja odnosa je državni aparat postopoma vpeljal uradnike v okviru lokalne uprave (gospostva in mesta). Problem takšnega vodenja lokalne uprave je predstavljala nesklajenost in veliko število zemljiških gospostev. Tako je leta 1780 na Kranjskem imelo svoje podložnike kar 519 zemljiških gospostev. ²⁰ Dokončna potreba po reformi lokalne birokratske strukture se oblikuje v letu 1768, ko se oblikuje državna stalna armada, ki je delovala po modernem sistemu novačenja. Nižjo upravo, ki se je opirala na pomembnejša zemljiška gospostva in mesta, so ob koncu 18. stoletja (na Štajerskem leta 1779, na Kranjskem leta 1780) reformirali v okrajne gosposke (okraji), ki so delovale kot mreže najnižjih upravnih enot.

Tabela 1: Upravna razdelitev okrajev v letih 1779–1790 ²¹

Okrožje	Število okrajev
Celje (v obsegu določenem leta 1782)	53
Ljubljana	11
Maribor	54

¹⁸ Aleksander Žižek, »Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850« v *Iz zgodovine Celja 1780–1848* (Celje, 1996), 10.

¹⁹ Jože Žontar, »Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1848« v *Zgodovinski časopis št. 1–2* (Ljubljana, 1980), 119.

²⁰ Žontar, *Nastanek*; 120.

²¹ Ivan Slokar, »Zadružni nagibi pri cehovskih rokodelcih« v *Zgodovinski časopis* (Ljubljana, 1958), 126.

Novo mesto	15
Postojna (v obsegu določenem leta 1814)	8

Nosilci okrajev so bili naborni okrajni komisariati. Le-ti so imeli sprva zadolžitve: vodenje konskripcije, revizije in oštevilčenje hiš. Postopoma pa se je njihova funkcija, iz potrebe vojaškega naborništva, razširila. Leta 1785 je dvorni dekret naložil okrajnim komisariatom razglašanje zakonov in drugih predpisov ter nadzor nad njihovim izvajanjem. Predpis oziroma dvorni dekret sovпада v strukturni proces profesionalizacije uradništva (izgradnja birokratskega kompleksa), saj vzpostavi moderno lokalno upravo, ki se nič več ne opira na zemljiška gospostva. Domena javnega življenja postopoma resnično postane državna in regulirana prek pravnih norm.

Oblikovanje državnega birokratskega kompleksa je nudilo državi nadzor nad javnim življenjem, ki se je postopoma ločilo od zasebnega.²² Zasebna sfera se je postopoma oblikovala prek nastavkov materialne podstat in prek »osvoboditve« produkcije, v kateri lahko iščemo tudi vzrok za novo nastali konflikt med javnostjo in zasebnostjo. Tako imenovana osvoboditev produkcije je potekala prek reformiranja klasičnega fevdalnega sistema. Mejniki v okviru Avstrijske monarhije je prav gotovo Napoleon in njegove »civilizacijske« vojne. Vendarle pa je potrebno upoštevati, da kljub temu da so bili cehi v času Napoleona (oziroma Ilirskih provinc) odpravljeni in jih Avstrija po restavraciji na Kranjskem ni obnovila, pa so bili v vsakdanjem življenju še vedno močno prisotni. Tako imenovana »osvoboditev« je sledila nujnosti gospodarskih in družbenih razmer. Vendar je na tem mestu potreben poudarek, da tu ne gre za presek, temveč prej za nekakšen nujen konglomerat: »V Nemčiji, Avstriji in na Madžarskem je bila kapitalistična modernizacija prisiljeno storjena znotraj ancien regime.«²³ Dokaz, da je bila odprava postopna, je prav gotovo osebna zgodba mizarja Jakoba Colnarja (Zollner).²⁴ Slednji je oktobra 1815 zaprosil Ljubljanski magistrat za dovolitev izvrševanja mizarske obrti. Dovoljenje je pridobil tri leta kasneje, leta 1818, ko mu je gubernij obrt izrecno dovolil in se

²² Birokratski aparat naj ne bi zgolj nadzoroval, temveč tudi bil nadziran. Jožef II. je verjel, da je osnovna naloga birokratskega kompleksa popolno sledenje kakršnim koli navodilom s strani državnega centra. Iryna, *Politike*, 250.

²³ Arno J. Mayer, *Vztrajnost starega sistema: Evropa na poti do velike vojne, The Persistence of The Old Regime: Europe to the Great War* (New York, 1981), 119.

²⁴ Ivan Slokar, »Zadružni nagibi pri cehovskih rokodelcih« v *Zgodovinski časopis* (Ljubljana, 1958), 263–265.

pri tem skliceval na kurendo z dne 23. decembra 1814, ki je določala, da se oblast ne sme ozirati na monopolistični cehovski duh. Pri tem dogodku je zanimivejša pritožba ostalih mizarjev, ki so nastopili proti odločbi gubernija. V pozivu na dvorno pisarno so se mizarji, navkljub odpravi cehov, podpisali striktno hierarhično: *»En mizar kot načelnik, drugi kot podnačelnik mizarskega ceha, nakar so sledili podpisi ostalih 13 mizarjev.«*²⁵ Osvoboditev produkcije je bila postopna in obče gledano, skozi evropski kontekst, zakasnela. Dejansko »osvoboditev« produkcije lahko lociramo šele v drugo polovico 19. stoletja, saj šele v tem času dejansko pride do postopnega uvajanja svobodnega gospodarskega življenja (postopna ekonomska demokratizacija). Leta 1859 Avstrija sprejme obrtni red, ki je po celotni državi formalno opravil cehe in razglasil vse obrti za osebne. Tako je za pridobitev pravice za izvajanje obrtne dejavnosti zadostovala zgolj prijava (proste obrti), pridobitev koncesije pa so zahtevale samo določene obrti (tisk, prodaja knjig, prevoz oseb, dimnikarstvo).²⁶ Potreba po spremembah leta 1859 je izhajala iz vojne s Piemontom in Francijo. Avstrijski proračun finančno ni bil zmožen daljše mobilizacije čet. Stroški za vojsko so se v času vojne rekordno povzpeli na 239 milijonov goldinarjev.²⁷ Spričo tega je bila Avstrija po podpisu premirja v velikih finančnih težavah. Pojavilo se je vprašanje reševanja krize. Ukrepi so bili omejeni, saj zastareli davčni sistem ni omogočal učinkovite vključitve novih davčnih virov, povečanja zemljarine in trošarine (temeljni davčni viri) pa so nasprotovale prizadete agrarne in predelovalne interesne skupine.²⁸ Zaradi avstrijskega ugleda tudi ni bilo moč najemati novih posojil, saj bi bilo po Pančurju brez zaupanja javnosti v prihodnost države vsako posojilo obsojeno na propad.²⁹ Zaradi finančnega primanjkljaja in potrebe po javnem zaupanju (predvsem finančnega sveta) se je tako na družbenem, političnem kot ekonomskem področju v Avstriji po letu 1859 pričela postopna demokratizacija.

Pred začetkom novega poglavja se nam zdi potreben priklic teorije, ki bi z občim pogledom razsvetlil specifičen avstrijski razvoj. V opisu okvirov Habsburške monarhije smo vseskozi omenjali te in one vojne. Vojne so že zaradi družbenega in ekonomskega pretresa namigovale na morebitne spremembe. Vendarle pa je to trditev v občem kontekstu potrebno natančneje

²⁵ Slokar, *Zadruženi*, 263.

²⁶ Marija Počivavšek, »Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859« v *Iz zgodovine Celja 1848–1918*; 188.

²⁷ Andrej Pančur, Zahteve po nadzoru nad državnim proračunom in začetki demokratizacije v *Prispevki za novejšo zgodovino* (Ljubljana, 2012), 13.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Prav tam.

razčleniti. Charles Tilly omenja, da se je ekspanzija države začela z inflacijo vojne in vojnih stroškov (po letu 1750).³⁰ Reorganizacija (profesionalizacija) vojske je pomenila, da je država začela organizirati velike, stalne in dobro opremljene naborniške armade. Le-te so pomenile ogromen strošek za državo. Vprašanje financiranja je država rešila z oporo na prebivalstvo. Posledica vojaške reorganizacije je pomenila, da se je posredno vladanje zamenjalo z neposrednim. »Namesto, da bi se vladarji opirali na posredne instance s široko avtonomijo, kakršne so bile veliki zemljiški lastniki, cerkveni dostojanstveniki, mestni sveti in trgovci, ki so vladali v njihovem imenu, so ustvarili državni aparat, ki je z obdavčitvijo, naborom, popisom prebivalstva, javnim izobraževanjem in drugimi sredstvi nadzora segel vse do lokalnih skupnosti.«³¹ Sledila je vrsta nepričakovanih posledic. Razširil se je koncept državljanstva in ideja suverenosti ljudstva. Prek Tillyeve teorije je zdaj moč razumeti predstavljene »okvire Habsburške monarhije« tudi v občem kontekstu časa in prostora. Avstrijski prostor je kljub svoji specifikki sledil splošnim trendom časa.

3.3. Specifika koncepta meščanstva znotraj Avstrije

V obči razčlenitvi koncepta meščanstva smo izpostavili meščanstvo kot po izobrazbi privilegiran družben razred lastnikov, ki jih enotne dela meščanska kultura (reprezentacija). Za razumevanje meščanske javnosti na Slovenskem smo dolžni predstaviti specifikko avstrijskega prostora. Brückmuller v okviru avstrijskega konteksta loči dve obdobji meščanstva. In sicer čas terezijansko-jožefinske dobe oziroma obdobje zgodnje »meščanske družbe« in čas po letu 1825 (leto začetka konjunktturnega cikla, ki ga del historične struje označuje kot prvi val industrijske revolucije znotraj Avstrije). Tu je treba pripomniti, da Vera Bacska odločno zavrača teorijo o kontinuiteti srednjeveškega meščanstva v obdobju industrijske revolucije.³² Ključni dejavnik v modernizaciji avstrijskega prostora naj bi bilo pomeščanje družbe, družbena (socialna) mobilnost posameznikov. Zgodnja meščanska družba je nastala vzporedno z modernizacijo države in oblikovanjem koncepta državljanstva. V tem kontekstu bi lahko meščane označili kot aktivni del prebivalstva, ki med seboj »civilizirano« občuje (po načelih razsvetljenstva). Nosilci te družbe so bili v večji meri državni uradniki.³³ Ker je bil cilj izobraževalne politike priden državni uradnik, torej uradnik, ki je izobražen ravno toliko, da razume svoje posle, je bila kritika

³⁰ Charles Tilly, *Evropske revolucije 1492–1992* (Ljubljana, 2005), 49.

³¹ Prav tam.

³² Žižek, *Meščanstvo*, 81.

³³ Brückmuller, *Nova*, 373.

države (znotraj meščanstva) takrat omejena.³⁴ »Kritični meščanski dunajski potencial je bil hkrati (tako med uradniki kot tudi prebivalci državnega glavnega in rezidenčnega mesta) nadvse tesno povezan z monarhijo in njenim nadaljnjim obstankom.«³⁵ Tako imenovano novo meščanstvo se je oblikovalo po letu 1825, ko se poveča uradniški aparat, število pripadnikov svobodnih poklicev. Ter ko se spričo konjunktura oblikuje kvantitativno znatnejši podjetniški element. Vendarle pa razvoj meščanstva ni tako enoznačen, da bi ga lahko zreducirali zgolj na dva obdobja. Meščanstvo lahko razdelimo glede na poklic, dohodek, premoženjski stan, regije in glede na identifikacije z »narodnimi« skupinami. In prav slednje naj bi bilo ključno, da je »Avstrijsko« (»nad regionalno«) meščanstvo nastalo zgolj na Dunaju.³⁶ Pri oblikovanju novega meščanstva je šlo za: »prehod od starejših oblik identifikacije, povezane z mestom in deželo v smeri identifikacije z lastno jezikovno in v nadaljnjem z »narodno« skupino v modernem smislu«. ³⁷ Po Brückmullerju je bil vzpon meščanstva tesno povezan s preporodom narodov. Vzpon meščanstva je bil v povezavi z zaostritvijo »nacionalnih« želja oziroma zahtev.³⁸ Tu lahko navedemo primer Hrvaške, za katero naj bi veljalo, da: »so bili nosilci meščanskega preporoda prav tisti, ki so se tudi najbolj goreče zavzemali za narodnostno osamosvojitve«. ³⁹ V tem kontekstu bi lahko označili kot nad regionalno meščanstvo zgolj dunajsko meščanstvo.⁴⁰ Meščanstvo na slovenskih jezikovnih območjih pa kot »provincionalno« meščanstvo.

3.4. Cenzura znotraj Habsburške monarhije

Bistveno za razumevanje koncepta meščanske javnosti v okviru Habsburške monarhije oziroma natančneje v okviru današnjega slovenskega ozemlja je razumevanja razvoja in delovanja cenzure. Če Habermas »predmoderno« dobo označuje, prek njene logike ostrega sankcioniranja diskurzivnega odstopanja od tradicije, je bila, kot nam bo to prikazal natančen zgodovinski oris cenzure, Habsburška monarhija siva cona med »predmoderno« in moderno.⁴¹

³⁴ Tu je seveda potrebno upoštevati tudi državno politiko regulacije.

³⁵ Brückmuller, *Nova*, 374.

³⁶ Brückmuller, *Nove*, 282.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Tudi v okviru le-teh je moč razumeti kompromis dominantnega nemško-avstrijskega meščanstva z avstrijskim dvorom.

³⁹ Žižek, *Meščanstvo*, 82.

⁴⁰ Znotraj dunajskega meščanstva so bili močno prisotni judje.

Hobsbawm, *Čas*, 205.

⁴¹ Predmoderno dobo tu razumemo kot »predmeščansko družbeno formacijo« (izraz ni najbolj ustrezen in je povzet iz prevoda Strukturnih sprememb javnosti).

Habermas, *Strukturne*, 220.

Institucionalna uredba cenzure se je v času »dolgega« devetnajstega stoletja spreminjala. Kot bomo poskušali prikazati, se je cenzura sprva šele morala oblikovati kot koncept, ki je del institucije. Že samo dejstvo institucionalne uredbe koncepta cenzure nam priča o moči vpliva razsvetljenskih idej in postopnemu razkrajanju »statusa quo«, ki ga je »ancien regime« tradicionalno predstavljal. Trdimo, da nam lahko institucionalna ureditev cenzure priča o dejstvu, da je oblast imela kaj cenzurirati. Priča nam o obstoju družbenih sil, ki so oblasti (kateri funkcija cenzure je bila podrejena) nasprotovale.

Cenzuro bomo sprva obravnavali kronološko. Spreminjanje institucionalne uredbe bomo poskušali aplicirati na kontekst razprave o razvoju meščanske javnosti. Koncept cenzure bomo definirali kot državni poseg v avtonomijo posameznika, ki je prek javnega udejstvovanja zbran v publikum. Povedano drugače cenzuro dojemamo kot neposredno vdiranje oblasti oziroma nasilno regulacijo mej posameznikove avtonomije. Pri čemer je posameznik zbran v publikum. Cenzura je lahko eksplicitna ali implicitna.⁴² Če je eksplicitna je institucionalno transparentno urejena prek znanih prepovedanih področji in znanih sankcij za kršitve. Nasprotno pa implicitni cenzuri primanjkuje institucionalne transparentnosti tako na področju prepovedanih elementov kot na področju znanih sankcij. Cenzura je lahko predhodna ali pa retroaktivna.⁴³ Predhodno cenzuro opredeljuje vnaprejšnji pregled in ovrednotenje. Nasprotno retroaktivno cenzuro opredeljuje cenzorstvo za nazaj (cenzorstvo po javni objavi).

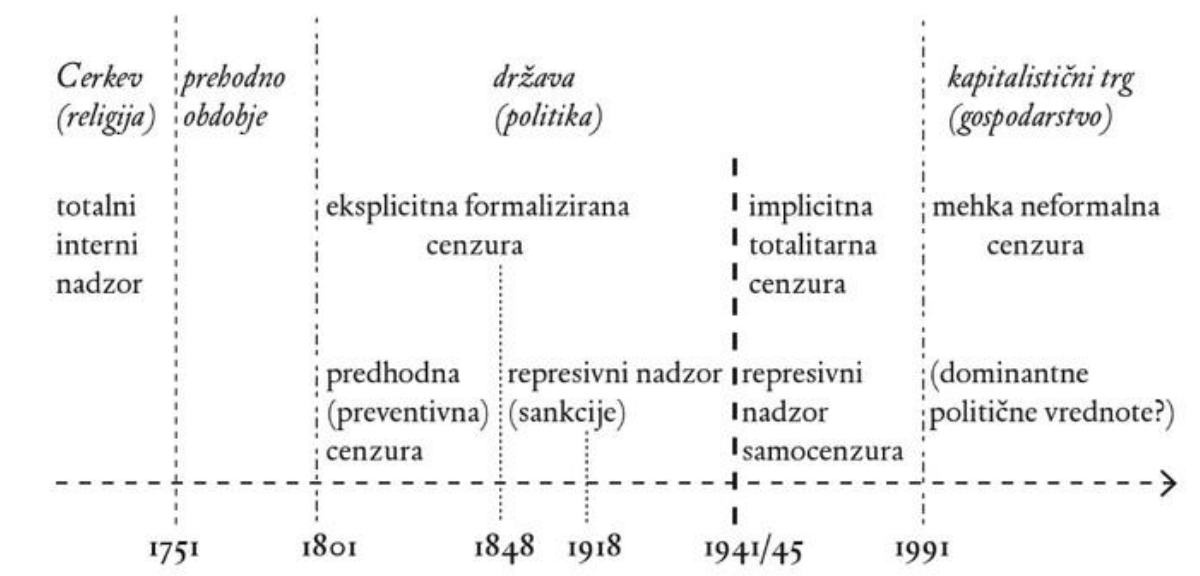
Pred natančnejšo razlago uredbo cenzure, nam bo vključitev v obče strukturno zgodovinsko koncepcijo zgornje teoretske osnove služila slednja razpredelnica, prevzeta po Dovičevem delu *Slovenski pisatelj*.

*Tabela 2: Cenzura in zunajsistemski nadzor v slovenski literaturi*⁴⁴

⁴² Marijan Dovič, *Slovenski pisatelji* (Ljubljana, 2007), 267.

⁴³ Dovič, *Slovenski*, 267.

⁴⁴ Dovič, *Slovenski*, 268.



Preglednica časovno linearno prikazuje, kako je bilo področje cenzure urejeno in njeno relacijo do oblastne strukture.

Institucionalni temelj cenzure v okviru habsburške monarhije predstavlja obdobje Jožefa II. in kratka vladavina Leopolda II. Leta 1781 je bil sprejet cenzurni dekret, vendar take narave, da je: »ta spodbudil pravo poplavo tiskane besede in povzročil tudi razcvet dotlej le skromno razvitega časopisja«. ⁴⁵ Razmah časopisov (v obdobju 1781–84 je samo na Dunaju na novo izhajalo kar 43 periodičnih publikacij) je botroval k nujnosti ostrejšje državne regulacije, ki bi uredila vse manjšo skladnost državnega pogleda na vlogo časopisja v družbi in dejanskega stanja. O nujnosti reformiranja že obstoječih elementov regulacije je izpostavil izbruh francoske revolucije. Strah je bil tako velik, da so v Avstriji od leta 1798–1799 zaprli vse bralne sobe in knjižnice. ⁴⁶ Nujnost regulacije in strah pred subverzivnimi idejami francoske revolucije se je v okviru cenzurne politike razrešila v letu 1791 (praktična uveljava od 1792), ko je Leopold II.: »z uredbo, cenzuro podredil direktoriju oziroma dvornemu uradu, kjer je bil za cenzurne zadeve nastavljen stalni referent; neposredno dvornemu uradu je bil podrejen tudi urad za revizijo knjig, ki je imel pristojnosti glavnega revizijskega urada«. ⁴⁷ Urad za revizijo knjig je periodično, na štirinajst dni, deželnim uradom pošiljal sezname prepovedanih knjig. Vendar pa se relativno učinkovit sistem nadzora nad periodičnim tiskom vzpostavi šele leta

⁴⁵ Janez Cvirn, »Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila«, v Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes (Ljubljana, 2010), 13.

⁴⁶ Robert J. Goldstein, Politična represija v 19. stoletju, Political Repression in 19. Century Europe (London, 2013), 36.

⁴⁷ Darko Friš, »Dogodivšine štajerske zemle" Antona Krempla v "krempljih" cenzure« v Časopis za zgodovino in narodopisje št. 3 (Maribor, 2000), 440.

1801, ko je cenzura postala domena policije. Leta 1801 je cesar Franc z dekretom dvorne pisarne podredil cenzuro policijskemu ministru, ki je vse do leta 1848 predstavljal vrhovno cenurno instanco v državi.⁴⁸ Dekret dvorne pisarne je podal cenzorjem vsa pooblastila. Postopek objave je določala predhodna cenzura. Postopek je bil sledeč: »na čigar račun naj bi se knjiga tiskala (tiskar, založnik, knjigarnar ali avtor), je moral predložiti rokopis in osebne podatke, počakati na izid cenurnega postopka in potem prevzeti cenuriran spis.«⁴⁹ Omogočena je bila možnost pritožbe, pri kateri je najvišjo instanco predstavljal cesar. Vendar pa Dovič navaja, da je iz *Predpisa o vodenju cenzure in ravnanju cenzorjev* moč razbrati, da cenzura ni bila enoznačna, saj je predpis uveljavil drugačno obravnavo novih znanstvenih in tehničnih del.⁵⁰ Spričo tega dejstva lahko rečemo, da je bila cenzorjeva obravnava ključna in prej podrejena njegovi subjektivni oceni, kot izključno državno opredeljenih objektivnih kriterijev. To trditev potrjuje *Spomenica o sedanjem stanju cenzure v Avstriji*, ki je bila leta 1845 s strani devetindevetdesetih pisateljev poslana knezu Metternichu.⁵¹ V njej so se pisatelji zavzemali za vzpostavitev jasnejših pravnih okvirov delovanja cenzure, ki bi botrovali k omejitvi samovoljnega postopanja cenzorjev. Seveda vprašanje znanstvenosti del ni bilo enoznačno. Tako je bilo v letih 1835–1848 v Avstriji prepovedanih 5000 knjig. Med njimi so bila tudi dela Rousseauja, Spinoze, Goetheja.⁵² Za časa cesarja Franca je bila cenzura ostra in prisotna v vseh sferah življenja. Cenzura je šla celo tako daleč, da se je cenuriralo tudi nagrobne napise.⁵³ Cenuriralo se je tudi zemljevide, medalje, tobačne škatle, značke, in manšetne gumbke. Zato ni čudno, da je Avstrija veljala za »Evropsko Kitajsko« (»*China of Europe*«).⁵⁴ Saj naj bi z regulacijo postavila »kitajski zid« pred liberalnimi idejami.

Podrejeni so ji bili celo tako imenovani soboslikarji. Sistem cenzure podrejene policiji ostane v glavnem nespremenjen vse do leta 1848.⁵⁵

Duhovno in politično področje predmarčne Avstrije je zaznamoval konflikt z osnovnimi zahtevami liberalizma. Za razumevanje tega obdobja je potrebno omeniti leto 1815, ko se

⁴⁸ Friš, *Dogodivšine*, 440.

⁴⁹ Dovič, *Slovenski*, 109.

⁵⁰ Dovič, *Slovenski*, 109.

⁵¹ Cvirn, *Cenzura*, 18.

⁵² Goldstein, *Politična*, 37.

⁵³ Friš, *Dogodivšine*, 440.

⁵⁴ Robert Justin Goldstein, *Politična cenzura umetnosti in tiska, Political Censorship of the Arts and the Press in Nineteenth-Century Europe* (New York, 1889), 41.

⁵⁵ Katy Heady, *Literatura in cenzura v obnovljeni Nemčiji: Reprecija in reotrika, Literature and Censorship in Restoration Germany: Repression and Rhetoric* (New Yourk, 2009), 120.

oblikuje »sveta zveza (alianza)«. Katere namen je bil ohraniti obstoječe državne strukture absolutistične vladavine.⁵⁶ Ohraniti zakonski red in mir na podlagi krščanskih načel, zatreti vpliv liberalnih idej in narodno revolucionarnih gibanj. V okviru tako opredeljene državne politike je nastopilo orodje cenzure. In sicer v dveh smereh: nadzor znotraj države in nadzor zunaj državnih vplivov (predvsem vplivov Francije in Anglije).⁵⁷ Pri tem se nadzor ni nanašal zgolj na ozko domeno tiska, temveč tudi na opozicijska društva, pisemski promet, gledališke predstave. Pristojnost je bila dodeljena dvornemu policijskemu in cenzurnemu uradu. Lokalni nadzor so opravljali revizijski uradi v posameznih deželah, s pomočjo policijskih, poštnih, carinskih in okrajnih upravnih oblasti.⁵⁸ Represija se je usmerila predvsem v nadzor zunaj državnih vplivov. Periodični tisk je smel v Avstrijo prihajati le preko dvornega poštnega urada. Tuji tisk je bil v postopku pred razpečevanjem razdeljen v eno izmed štirih predpisanih kategorij: *admittitur* (neomejeno razširjanje publikacije), *transeat* (dovoljeno razširjanje brez reklamiranja), *erga schedam* (dovoljene za razširjanje publikacije strokovnjakom s posebnim dovoljenjem), *damnatur* (prepoved razširjanja – z izjemo posebnega dovoljenja policijskega urada).⁵⁹

Obdobje od leta 1783 do 1848, ko se je cenzura institucionalno uredila, zaznamuje stanje tako imenovane predhodne cenzure (»*prior censorship*«).⁶⁰ Slednja je opredeljevala tudi jasne sankcije za kršitelje. V kontekstu svojega časa je bilo sankcioniranje oziroma kaznovanje kršiteljev drakonsko.⁶¹ Kaznovanje se ni opredeljevalo samo neposredno kršitvi tiskanja prepovedanega, temveč tudi njegovega razpečevanja ter prodaje in seveda vsekakršne blasfemije (v okviru ali izven tiska) monarhije. Leta 1803 je kaznovanje uredil Kazenski zakonik o hudodelstvih in težkih političnih zadevah.⁶² Če se na tem mestu osredotočimo na tisk, je bilo kaznovanje opredeljeno tako, da je ločilo prvo kršitev od nadaljnjih. Povratniki so bili ostreje kaznovani. Kaznovanje se je opredeljevalo tudi glede na težo kršitve, le-ta pa je bila, kot smo že poudarili, prej subjektivna ocena cenzorja kot striktno objektivno predpisana sodba.

⁵⁶ Ferdo Gestrin, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918 (Ljubljana, 1966), 43.

⁵⁷ Dovič, Slovenski, 109.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Cvirn, Cenzura, 16.

⁶⁰ Koncept predcenzure oziroma preventivne cenzure je moč prevzeti tudi iz tujih avtorjev. Goldstein, Politična, 37.

⁶¹ Tu naj opomnimo na koncept panoptikum in na Michel Foucaultovo delo *Nadzorovanje in kaznovanje*: nastanek zapora (Ljubljana, 2004). Osrednja misel, na katero se navezujemo, je postopna sprememba (ki se je godila konec osemnajstega in v devetnajstem stoletju) kaznovanja. Prehod od spektakularnega kaznovanja telesa, k nadzorovanju misli oziroma samonadzoru.

⁶² Dovič, Slovenski, 110.

Prva kršitev tiskarja oziroma avtorja besedila je v navadi kaznovala zgolj z globo petdesetih goldinarjev. Povratnik je že lahko dobil tri mesece zapora. Medtem ko je nadaljnja kršitev že pomenila odvzem obrtne dejavnosti. Sistem podeljevanja koncesij za izdajanje periodičnega tiska je predstavljal dober sistem regulacije, saj so lahko s koncesijami poljubno uravnavali število časnikov in časopisov. Hkrati pa je bila dana moč takojšnjega odvzema koncesije izdajatelja. S sistemom koncesij so: *»(politični) tisk spremenili v bolj ali manj poslušno orodje v rokah tiska«*.⁶³

Opisan cenzurni red je veljal do leta 1848 oziroma do leta 1849. Revolucija, ki je potekala med omenjenimi leti, je bila v Evropi meščanska, nasprotno pa je bila v Avstrijskem cesarstvu manj enoznačna.⁶⁴ Potekala je kar v treh smereh: politični, socialni in narodni smeri. Različne smeri so prej ovirale revolucionarni potencial in potek kot pa botrovale k uspehu. 15. 3. 1848, dan po revoluciji, je bila z uredbo cesarja Franca Jožefa cenzura odpravljena. Peti člen uredbe je naznanjal: *»pravico do svobodne besede, pisanja in tiska in eksplicitno povedal, da tisk ne sme biti podvržen cenzuri«*.⁶⁵ Cenzura je bila deloma odvzeta domeni policije. Institut državnega tožilca (pravdnika) je postal odgovoren za ugotavljanje kršitev tiskovne in kazenske zakonodaje.⁶⁶ Institut je podajal predloge za zaplembo posameznih že izdanih številčkov časopisa. O izvedbi predlogov je določalo sodišče. Popolno liberalizacijo tiska sta prekinila: ukaz proti zlorabi tiska in začasni ukaz o postopku v tiskovnih zadevah.⁶⁷ Ukaza sta pomenila transformacijo institucionalne uredbe cenzure od predhodne k retroaktivni cenzuri. Slednja ni več preprečevala, temveč kaznovala za nazaj. To trditev potrjuje oblikovanje nove »uradniške funkcije«, tako imenovanega »bralca časopisov«, ki naj bi prek natančnega branja časopisov v obtoku odkrival morebitne kaznive vsebine.⁶⁸

Skoraj popolna liberalizacija državne cenzurne ureditve je pomenila razcvet tiskanih medijev. Samo do konca marca, v dveh tednih, je na Dunaju začelo izhajati sedem novih političnih časnikov.⁶⁹ V celem letu 1848 pa je na Dunaju na novo izšlo kar 155 časopisov.⁷⁰ S kvantiteto tiska pa je prišla tudi vsebinska transformacija, ki je pomenila premik od zabave in kulture k

⁶³ Cvirn, *Cenzura*, 15.

⁶⁴ Marija Mojca Peternej, *Klagenfurter Zeitung in Slovenci v revolucionarnem letu 1848/49*, v *Cenzurirano, Zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes, Nova revija* (Ljubljana, 2010), 24.

⁶⁵ Dovič, *Slovenski*, 110.

⁶⁶ Cvirn, *Cenzura*, 19.

⁶⁷ Peternej, *Klagenfurter*, 25.

⁶⁸ Cvirn, *Cenzura*, 21.

⁶⁹ Cvirn, *Cenzura*, 18.

⁷⁰ Cvirn, *Cenzura*, 21.

aktualnim političnim vprašanjem.⁷¹ Primer transformacije najbolj prikažejo Kmetijske in rokodelske novice ki bi jih lahko označili za poljedelsko-gospodarske. 15. 3. 1848, na dan odprave cenzure,⁷² Novice niso poročale o nikakršnih političnih dogodkih. Če na tem mestu navedem naslove člankov: *S. Magdalena na gori, Turšica, Ni prav ne, de otroci živino pasejo, Kmet na Tolminskem, Zahvala Novicam za zelno stiskavnico, Obertniška družba, Dopis iz kolovrata, Vesel dan na Javorji na Dolenjskem, Drugo gostovanje s konjskim mesom v Ljubljani, Čujte, čujte kaj žganje dela. Zahvala.*⁷³ Že v naslednji številki so Novice objavile dve strani obsegajoč članek tedanjega urednika Janeza Bleiweisa z naslovom: *Slava, slava našemu presvitlemu cesarju Ferdinandu prvemu.*⁷⁴ Glede na to, da so takrat Novice obsegale štiri strani, je pomenila objava dvo-stranskega članka, kar polovico tedanjega časopisa. Objava je bila seveda odziv na že omenjeno uredbeno Franca Jožefa. Že po naslovu je razvidna pozitivna naravnost Novic do dogodka, o katerem so poročale. Na tem mestu je treba poudariti, da je članek vršil tudi kritiko, ki pred cesarjevo uredbo ne bi bila mogoča, saj članek neposredno nagovarja kneza Metternicha k odstopu. Če pogledamo naslednjih pet števil, so vse vsebovale članke s politično vsebino. Naj na tem mestu kronološko navedemo naslove in okvirno vsebino: *Pomenki s kmeti in rokodelci (o spremembi vladanja 13), Pomenki s kmeti in rokodelci (o položaju kmetov znotraj političnih sprememb 14), V rečeh slovenskega naroda (prošnje kranjskih deželnih stanov, 15), Poslušajte zdaj kaj se na Dunaji godi (o reformah), Česar nam je zdej narbol potreba (o ustavi in njenem pomenu).*⁷⁵ Tudi Novice so sledile transformaciji tiska, katerega naloga je čez noč postala posredovanje aktualnih (političnih) dogodkov. Drugače povedano: »Hitro se je moral skrciti prostor za poljedelske in rokodelske stvari in poučevati je moral list svobodne državljane slovenske ob evangeliji nove 'pomladi narodov': o ustavi, o volitvah, o kmetski odvezi, o svobodi, o narodnosti in ravnopravnosti; na eni strani je moral buditi speči narod, na drugi brzdati pretirano hrepenenje in opominjati k treznosti, mirnosti, zaupanju in zalotnemu vedenju.«⁷⁶

Liberalizacija izdajanja periodičnega časopisja je bila kratkega daha. Novembrske razmere na Dunaju leta 1848 (poraz oktobrske revolucije) so botrovale, da so o prošnjah izdajanja časnikov

⁷¹ Prav tam.

⁷² Navezujoči na prihodnjo številko, lahko rečemo, da je bila odprava cenzure storjena ob petih popoldne. Posledično časopisni odziv na dan odprave ni bil mogoč.

⁷³ Kmetijske in rokodelske novice, 6, 11.

⁷⁴ Novice 6, 12.

⁷⁵ Novice, 6, 12.

⁷⁶ Peternelj, *Klagenfurter*, 26.

začasno odločale vojaške oblasti.⁷⁷ Decembra je sledila odredba notranjega ministrstva. Slednja je ponovno uvedla preventivno cenzuro. Izdajatelj je moral pred javno objavo tiskanega medija oblastem predložiti izvod. Začasne ponovne uredbe predhodne cenzure ni mogoče pripisati zgolj zmagi reakcije. Temveč tudi prepričanju mnogih liberalno usmerjenih intelektualcev, da je prevelika tiskovna svoboda vodila v radikalizacijo tiska, slednja pa v ekscese revolucije. Takšen primer je profesor prava na dunajski univerzi Anton von Hyje. Le-ta je še aprila leta 1848 s študenti protestiral proti nadzoru tiska. Vendar, ko mu je bila zaupana priprava osnutka tiskovnega zakona v decembru istega leta, je Hyje ostro zagovarjal državno regulacijo tiskanih vsebin.⁷⁸ Strah pred revolucionarnimi ekscesi je zbliževal aristokracijo in buržoazijo.

Sprejetje marčne ustave, ki je skoraj v celoti povzela revolucionarne zahteve o temeljnih državljskih pravicah, je podalo tla za nov tiskovni zakon. V patentu za »kronske dežele« o političnih pravicah (izšel hkrati z ustavo) je bila zagotovljena svoboda izražanja mnenj v ustni in pisni obliki.⁷⁹ Nov tiskovni zakon je bil sprejet 13. marca 1849. Le-ta je na načelni ravni odpravljal cenzuro in zagotavljal svobodo tiska v monarhiji, vendar pa je hkrati za kršitve tiskovnega zakona predvideval sodni pregon.⁸⁰ Preventivna cenzura je bila z novim zakonom ponovno ukinjena (*»punitive censorship«*).⁸¹ Vendar pa se je državna regulacija periodičnega tiska nadaljevala. Zakon je predvidel prijavo pred začetkom izdajanja časopisa.⁸² Prijava je vsebovala podrobne podatke o tiskarju, založniku, izdajatelju, odgovornem uredniku in o programu lista. Odgovorni urednik je nujno moral biti avstrijski državljan in hkrati živeti v kraju izhajanja tiska. Prijava je institucijam pregona zagotovila nujne informacije o osebah, ki bi ob morebitni kršitvi tiskovnega zakona in kazenske zakonodaje bile kazensko preganjene. Transparentnost izdajanja periodičnega tiska in jasno opredeljene sankcije so botrovale k samocenzuri. Regulacijo v polnem pomenu besede je pomenila ponovna uvedba kavcij za izdajanje časopisa. Že ekonomski ukrep kavcije je bil dovolj za drastičen upad periodičnega tiska: *»po uvedbi kavcije marca 1849 se je število političnih listov več kot prepolovilo. Če so leta 1848 predstavljali 79 % vseh časopisov v monarhiji, je leta 1858 njihov delež znašal le še 25 %.«*⁸³ Višek regulacije tiska je pomenil tiskovni »red« leta 1852, ki je pomenil vrnitev

⁷⁷ Cvirn, *Cenzura*, 23.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Janez Cvirn, *Razvoj*, 64.

⁸⁰ Cvirn, *Cenzura*, 24.

⁸¹ Goldstein, *Politična*, 38.

⁸² Prav tam.

⁸³ Cvirn, *Cenzura*, 29.

sistema predcenzure: »Odpravljena je bila tiskovna svoboda; časopise so morali pred izidom predložiti cenzuri, kazenske odločbe za tiskovne zadeve so bile poostrene. Vsa politična društva so bila prepovedana.«⁸⁴ Omilitev državnega pritiska na periodični tisk je pomenilo sprejetje februarске ustave 26. februarja 1861. Slednja je bila nekakšen kompromis med težnjami monarha po absolutni oblasti ter federalizmom in centralizmom.⁸⁵ Kompromis se je odražal tudi v okviru regulacije tiska. Sledila je liberalizacija koncesij. Le-te so se brez zadržkov podeljevale tudi novim opozicijskim časnikom v nenemških jezikih.⁸⁶ Primer liberalizacije koncesij je bil viden tudi na Kranjskem. Januarja leta 1863 je začel izhajati politični list *Naprej*. Spričo delne praktične liberalizacije tiska je decembra 1862 stopil v veljavo nov tiskovni zakon, z njim pa tudi dokončna ukinitve sistema prehodne cenzure in oblikovanje aktivne politike vodenja cenzure. Saj je: »bilo treba policiji in pravdnistvu dostaviti ob enem s pričetim raznašanjem«.⁸⁷ Državna represija nad tiskom se je nadaljevala. Vendar pa ni bila enoznačna in je bila odvisna od nastopa posamezne vlade. Temu primerno je sledilo povečano kazensko preganjanje urednikov in piscev kot tudi sprejete amnestije na tiskovne prekrške.

⁸⁴ Gestrin, *Slovenska*, 119.

⁸⁵ Cvirn, *Razvoj*, 89.

⁸⁶ Cvirn, *Cenzura*, 31.

⁸⁷ Cvirn, *Cenzura*, 32.

4. Literarna javnost

Kot je bilo že poudarjeno, je javnost relacijski pojem. Za oblikovanje moderne javne sfere je potrebna zasebna sfera oziroma natančneje njena ločitev. Po Habermasu je oblikovanje zasebne sfere kot prvo pomenila religija, ki postopoma prek reformacije postane stvar zasebnikov.

Opisali smo strukturne procese, ki so botrovali k oblikovanju meščanske javnosti. Oziroma povedano drugače, prikazali smo ključne momente ekonomskega in družbenega razvoja v Avstrijski monarhiji (z ozirom na današnje slovensko ozemlje). Meščanska javnost je v tem pogledu le stranski produkt kapitalističnega in političnega razvoja. Če na tej točki natančneje pogledamo meščansko javnost, se je le-ta postopoma razvila prek oblikovanja literarne javnosti, ki je v diskurz vpeljala racionalno komunikacijo, tako imenovano permanentno diskusijo. Literarno javnost bi lahko imenovali tudi bralska, gledališka, koncertna javnost. Sinonimi nam kar najbolje podajo predstavo, kaj koncept literarne javnosti pomeni. Ključne za razumevanja koncepta so njene institucije. Kavarne, saloni, učena omizja in na splošno tisk (pisma bralcev) nastopajo kot institucije, ki so vršile permanentno diskusijo, katere osnova je kritika oziroma argumentacija.⁸⁸

Kot prvo je seveda bistven razvoj tiska. Tisk je imel dvojno funkcijo. Kot tehnološka revolucija medijskega sistema je temeljno predrugačil celotno srednjeveško družbo. Tiskarski proizvodi druge polovice 15. stoletja inkunabule, omogočijo hitrejše kroženje idej in besedil.⁸⁹ Tako je pomenil dokončen prelom od »splošne« srednjeveške nepismenosti in hkrati omogočil tesnejšo integracijo širšega evropskega prostora. Sem, predvsem zaradi bližine močnih tiskarskih centrov (severna Italija Treviso, Benetke, Čedad, Videm; južna Nemčija Passau, Augsburg), je spadal tudi slovenski prostor. *»V času nastajanja (15. stoletje) ali pozneje je bilo na slovensko ozemlje uvoženih 888 različnih prvotiskov v 1061 izvodih, ki jih je natisnilo 244 tiskarskih delavnic, v 51 krajih Nemčije, Italije, Švice, Francije, Nizozemske, Avstrije, Češke in Črne Gore.«*⁹⁰ Tisk je postopoma pridobil funkcijo oblasti in vloge blaga, ki naslavlja publiko kot zasebnike. Oblikovala se je sfera zasebnikov, zbranih v publiko. Vlogo tiska je moč razumeti le prek vloge cenzure, razumeti prek vloge državnega nadzora. Avstrijska monarhija je v slovenskih deželah pričela nadzorovati tisk z začetkom razsvetljenega absolutizma. Začetek

⁸⁸ Habermas, Strukturne.

⁸⁹ Dovič, Slovenski, 53.

⁹⁰ Dovič, Slovenski, 54.

nadzora ustreza začetku oblikovanja moderne države. V času vladavine Marije Terezije je bila cenzura organizirana v smislu stanovske organizacije po posameznih deželah. Odločilno vlogo so imeli jezuiti, katerim so očitali pretirano vnemo iskanja pohujšljivih stvari, saj so le-te našli tudi v številčnih znanstvenih delih.⁹¹ Jožef II. je bil v tem pogledu liberalnejši in je pomembno vplival na razvoj literarne javnosti. Leta 1781 je bil izdan nov cenzurni zakon, ki je določal, da v Avstriji obstaja samo ena cenzura, prav tako pa je ločil znanstvena dela in dela, namenjenim širšim množicam. Znanstvena dela so bila obravnavana manj striktno, liberalnejše. Tako imenovane širše množice so predstavljale zgolj peščico prebivalstva. Statistični podatki kažejo, da je bilo v pokrajini s slovenskim prebivalstvom ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja nepismenih več kot 90 % ljudi.⁹² Govor o množičnem tisku, torej tisku, ki locira na potencialen »množičen« trg, pade šele v čas druge polovice devetnajstega stoletja. Spričo revolucionarnega trenja v Franciji se ob koncu osemnajstega stoletja cenzura zaostri po celotni Evropi. Leta 1801 je ustanovljen Policijski in cenzurni dvorni urad (cenzura preide pod okrilje policije). Uvede se sistem koncesij. Ukinitev cenzure in resnična liberalizacija tiska, ki je bila izjemno kratkotrajna, se zgodi leta 1848 ob vzniku marčne revolucije in traja niti ne eno leto. Ključen premik so pomenila šestdeseta leta devetnajstega stoletja, ko je predcenzura dokončno ukinjena. Vendar državna regulacija periodičnega tiska v specifični obliki ostane.⁹³

4.1. Časopisje na Slovenskem

Bistven produkt tiska je prav gotovo časopis. In prav časopis je imel osrednjo vlogo pri formiranju koncepta javnosti. Lahko rečemo, da je bilo meščanstvo na Slovenskem v prelomu od 18. in do 20. stoletja dualistično, oziroma vpeto med dvema jezikoma, nemščino in slovenščino, ki se je, kot jezik kulture šele dodobra formirala.⁹⁴ Prek dualizma je potrebno razumeti časopisno dejavnost na Slovenskem. Pomembna prvina je bila tudi ozemeljska, cerkvena in upravna razdeljenost slovenskega etničnega ozemlja. Tisk je pomenil pospešitev

⁹¹ Marko Zajc, *Naši Vaši: Iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja* (Ljubljana, 2012), 22.

⁹² Peter Vodopivec, *Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju* (Ljubljana, 2007), 9.

⁹³ Natančnejše o stanju cenzure smo pisali v podpoglavju *Cenzura znotraj Habsburške monarhije*.

⁹⁴ Z reformo gimnazijskega šolanja leta 1849 je slovenski jezik postal izbirni predmet na gimnazijah. S tem je bila odprta možnost bodočim slovenskim izobražencem, da so se tudi v šolskem sistemu seznanjali s slovensko literaturo.

Aleš Gabrič, *Branje od razvedrila elite do splošne dobrine v Knjižnica 4*, 55 (Ljubljana, 2011), 53.

pretoka informacij. V namen preglednosti bomo poskušali kronološko opredeliti razvoj tiska. Pri tem se zavedamo problematike periodizacije. Težava oblikovanja kategorij (idealnih tipov). Zgodovinski razvoj seveda nikoli ni premočrten. »Inovacija(je) tiska je olajšala dostop do tiskanih novic in aktualnih mnenj. Le-te pa so sovpadale in hkrati vplivale na širše kulturne spremembe, ki so bile že prisotne v družbenem življenju.«⁹⁵ S tem ozirom bomo v nadaljevanju sledili naslednji trditvi. Če razvoj časopisja razumemo kot posebni način poklicnega zbiranja, razširjanja in produkcije informacij (novinarstvo), lahko osnujemo štiridelno periodično strukturo razvoja časopisja.⁹⁶ Obdobje *novinarskega predhodništva* (od prvih začetkov), obdobje *obrtniške stopnje razvoja* (od srede 15. stoletja, do prvih industrijskih revolucij v 18. stoletju), *industrijska stopnja razvoja* (od srede 18. stoletja) in obdobje *informacijske družbe* (od srede 20. stoletja).

Spričo že navedenih razlogov je bil razvoj časopisja na Slovenskem specifičen. Ključna specifika je bil zakasnen razvoj. Zato štiridelna periodična struktura v svojem vsebinskem bistvu ostane enaka tudi s preslikavo iz evropskega konteksta na kontekst ozemlja današnje Slovenije. Vendarle pa se posamezna obdobja pojavljajo kasneje. Obdobje *prehodništva* lahko zamejimo od 7. stoletja in vse do 18. stoletja. Za to obdobje je značilno časopisje v nemškem jeziku. Obdobje *obrtniškega razvoja* je bilo kratko, vse od konca 18. stoletja do srede 19. stoletja. Zamuda je bila skoraj stoletna. Vendarle pa je to obdobje za našo raziskavo eno izmed ključnih, saj se v tem obdobju razvije literarna javnost. Od srede 19. stoletja pa vse do druge svetovne vojne nastopi obdobje *industrijskega razvoja* slovenskega časopisja. Takrat se je slovensko časopisje postopoma oblikovalo po nemškem vzoru in se spričo tega postopoma profesionalizirano. Obdobje *informacijske družbe* nastopi od sredine 20. stoletja.⁹⁷

Strukturni proces, ki je spodbudil nastajanje oziroma prihod knjig na slovensko ozemlje, je bila reformacija. »V slovenska mesta so prihajala tuje knjige in časopisi (pretežno v nemškem jeziku), ki so počasi začeli spodbujati tudi kulturno življenje.«⁹⁸ Vpliv na kulturno življenje tu ne sme biti razumljen zgolj prek navezave s tiskom. Temveč je na tem mestu potrebno poudariti, da je bila reformacija bistvena ne zgolj zaradi navezave s tiskom (ki je pomenil ključno tehnično sredstvo), temveč tudi zaradi reformacijskih idej in gibanj, katere lahko opredelimo kot

⁹⁵ Martin Conboy, *Novinarstvo: Kritična zgodovina, Journalism: A Critical History* (London, 2004), 5.

⁹⁶ Smilja Amon, Obdobja razvoja slovenskega novinarstva v *Poti slovenskega novinarstva danes in jutri* (Ljubljana, 2004), 55.

⁹⁷ Amon, *Obdobja*, 55–60.

⁹⁸ Smilja Amon, *Slovensko časopisno izročilo 1: od začetka do 1918* (Ljubljana, 2011), 19.

socialno-psihološke interakcije velikega obsega.⁹⁹ Le-te so v navezavi s tiskom (ne gre pozabiti na logiko tiskarskega kapitalizma¹⁰⁰) ključne za postopno razkrajanje *ancien regime*, katerega pričetek lahko postavimo v »dolgo 16. stoletje«. Saj: *»Že samo poimenovanje tega obdobja, zlasti variantno poimenovanje zgodnjega novega veka kot zgodnje moderne dobe in govorjenje o dveh modernizacijskih pragovih, predpostavlja, da sta se evropska kultura in družba odpravila proti modernosti, proti današnjemu stanju torej, vendar svojega cilja v tistem času še ni dosegla.«*¹⁰¹

Reformacija je vzpostavila tiskarsko tradicijo. Le-ta je pomenila temelj za razvoj oziroma ponoven zagon tiskarn. Tako so po 150 letih v 18. stoletju, s povezavo družinskega kapitala, ponovno oživele nekatere tiskarne (Tabela 2). Pomena nemškega jezika v 19. stoletju na Slovenskem ni moč razumevati prek procesa »ponemčevanja«. Na tem mestu je potrebno izpostaviti, da je bil uradni, izobraževalni in deloma pogovorni jezik na Slovenskem nemščina. Potencialen trg je predstavljalo nemško govoreče prebivalstvo (pri tem se ne izključuje, da je del tega prebivalstva govorilo tudi in predvsem slovensko). Prvi časopisi na Slovenskem ozemlju so bili časopisi v nemškem jeziku. Eden izmed prvih takšnih časopisov, ki je 1810 tudi postal uradni avstrijski častnik (ustanovljen 1703), je bil Wiener Zeitung. V Ljubljani, kot političnem, gospodarskem in kulturnem središču slovenskih dežel, je vse od leta 1784 (z manjšimi presledki) in do 1848 (izhajal je do 1918) prevladoval časopis *Laibacher Zeitung*. Izdajal ga je tiskar Ignac Alojz Kleinmayr, ki je poleg dovoljenja za izdajanje nemškega časnika (1782) leta 1784 pridobil dovoljenje za izdajanje deželnih časopisov.¹⁰² Tednik je bil razdeljen na dva dela in sicer notranjepolitične novice in zunanjepolitične novice. Že ime dveh razdelkov nam pove, da je prek posredovanja političnih novic bralcu (v večini meščanu) posredoval informacije, ki so bile temelj za permanentno diskusijo, ki se je oblikovala v drugih dveh omenjenih institucijah literarne javnosti. *»Seznanjal je ljubljanske meščane o dogodkih po svetu in doma, tj. v Habsburški monarhiji. Objavljal je lokalne in deželne novice, uradne odloke, uredbe in druge tovrstne informacije, ki so bile zelo pomembne za nemoten potek delovanja avstrijske uprave.«*¹⁰³ Tu naj kot zanimivo dejstvo pripomnimo, da je Kleinmayr poleg izdajanja »nemškega« časopisa, leta 1790 izdal tudi A. T. Linhardovo igro *Ta veseli dan ali*

⁹⁹ Štuhec, Reformacijska gibanja v okviru evropskega 16. Stoletja, v. *Slavija Centralis* 1, 1 (Maribor, 2008).

¹⁰⁰ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, (2007, Ljubljana).

¹⁰¹ Štuhec, *Reformacijska*, 8.

¹⁰² Dovič, *Pisatelj*, 70.

¹⁰³ Amon, *Slovensko*, 23.

Matiček se ženi.¹⁰⁴ Prav tako so *Laibacher Zeitung* leta 1790 objavile prvo kritiko slovenske gledališke predstave.

Tabela 3: Povezava družinskega kapitala in tiskarske tradicije¹⁰⁵

Čas	Založniške družine in izdani časopisi
Ljubljana	
	1. Mayr , prva ustanovljena tiskarna v Ljubljani
1707–1709	Wochentliche Ordinari – Laybacher Zeitung
	2. Eger – Janez Friderik Eger
1775–1776	Wichentliches Kundschaftsblatt des Herzogtum Krain
1797–1800	Lublanske novice
1800–1807	Leopold Egerische Laibacher Zeitung
1782	3. Kleinmayr , druga tiskarna v Ljubljani
1783	Wochentlicher Auszug von Zeitungen
1784–1807; 1821–1918	Laibach Zeitung
Maribor	
1795	Janschitz
1862–1928	Marburger Zeitung

Ker se v obdobjih obrtniškega in industrijskega razvoja slovenskega časopisja pojavita sprva literarna in nato meščanska javnost, se bo analiza časopisja na Slovenskem osredotočala predvsem na ti dve obdobji.

Na koncu 18. stoletja slovensko ozemlje, zaradi umika sholastičnega razlaganja sveta in upadu protireformacijskega pritiska, zaznamuje uveljavitev novinarstva, ki je bilo prežeto z razsvetljskim kritičnim diskurzom.¹⁰⁶ Tu je poudarek na kritiki. V drugem poglavju smo

¹⁰⁴ Podjetnost oziroma tržna logika je bila osnovno vodilo tiskarjev (concept tiskarkega kapitalizma).

¹⁰⁵ Smilja Amon, *Slovensko časopisno izročilo 1: od začetka do 1918* (Ljubljana, 2011), 40.

¹⁰⁶ Amon, *Obdobja*, 60.

definirali meščansko javnost kot telo izobraženega meščanstva, ki nastopa kot zgodovinski akter, vršilec kritike proti arbitrarni državi. Razvoj kranjskega novinarstva ob koncu 18. stoletja sovpada s Habermasovo koncepcijo meščanske javnosti. Zameetek nastanka meščanske javnosti na Slovenskem je jasno moč postaviti v obdobje obrtniškega razvoja slovenskega časopisja, katerega zaznamuje kritična razsvetljenska misel. Seveda pa tu ne gre za razvito meščansko javnost, temveč šele za proces nastajanja, prek predstopnje literarne javnosti. Kot je bilo že izpostavljeno, so prvi časopisi na Slovenskem ozemlju časopisi v nemškem jeziku. Prvi slovenski časopis se pojavi šele leta 1797. To so bile *Lublanske novize*.¹⁰⁷ Nastale so kot neposredna posledica ene izmed institucij literarne javnosti, krožkov. Pobudnik za nastanek časopisa je bil Žiga Zois, ki je prek svojega krožka, katerega del je bil tudi urednik *Lublanskih noviz* Valentin Vodnik, neposredno razvijal literarno javnost na Slovenskem. Formalno-vsebinski zgled za nastanek časopisa je bil že opisan časopis *Wiener Zeitung*. »Čeprav s skromno naklado, le v stotih natisnjenih izvodih, so *Lublanske novize* bralcem posredovale politične, gospodarske, kulturne in lokalne novice, zabavno in poučno branje.«¹⁰⁸ Časopis je izhajal tri leta. Vendarle *Ljubljanske novice* ne smemo obravnavati »preoptimistično«. Prej kot dokaz o obstoju publike, ki je vršila potrebo po časopisu v slovenskem jeziku, ki bi posredoval politične, gospodarske in lokalne novice, so *Ljubljanske novice* slikovit primer o nerazvitosti kranjske javnosti. Tako so v prvem letu izdajanja *Ljubljanske novice* imele le 33 rednih naročnikov. Celotna naklada ni presegala niti 100 izvodov.¹⁰⁹ Nerazvitost meščanske javnosti lahko iščemo v manjku razvite mreže odjemalcev. Le-ta se je razvila šele postopoma. Pri sodbi razmerja omenjenega časopisa in razvitosti oziroma nerazvitosti javnosti pa je potrebno upoštevati tudi kvaliteto ponudbe. Slovenska politična zavest se je nesporno oblikovala šele po letu 1848. Zato ni bilo pričakovati, da bo domoljubje tedanjih Ljubljančanov prevladalo nad pomanjkanjem kvalitete časnika. Da bi zaradi slovenskega jezika množično podprli časnik. »Ves čas izhajanja so *Ljubljanske Novice* doživljale kritiko, češ, da so preskromne in da prinašajo zastarane informacije. Seveda je šlo za resen problem, ki je bil ob skromnih sredstvih in neobstoječi infrastrukturi nerešljiv. Novice niso dohajale tujih virov, saj so šele iz teh mogle črpati, povzemati in prevajati.«¹¹⁰

¹⁰⁷ V treh letih izhajanja je bilo natisnjenih 12.000 izvodov.

Ivo Lapajne, *Razvojne smeri novinarstva v Razstava slovenskega novinarstva* (Ljubljana, 1937).

¹⁰⁸ Amon, *Obdobja*, 60.

¹⁰⁹ Dovič, *Pisatelj*, 92.

¹¹⁰ Prav tam.

5. Meščanska javnost

Meščanska javnost se je po Habermasu neposredno razvila prek razvoja tiska in prek predhodne faze literarne javnosti. V uvodu smo poudarili, da se raziskava poskuša ogniti golemu razumevanju meščanstva zgolj prek njegovih funkcij v dolgem procesu vzpona nacije. Vendarle je potrebno poudariti, da se v kontekstu leta 1848 in pomena jezika v okviru meščanske javnosti, katera kritičnost se je v Slovenskem kontekstu nanašala predvsem na vzpon nacionalne identitete, ni moč ogniti.

Obdobje meščanske javnosti, v slovenskem kontekstu, spada v obdobje industrijskega razvoja časopisja. Le-to zajema marčna revolucija in druga svetovna vojna (1848–1945).

Prvi slovenski časopis, ki sovpada s tem obdobjem, so bile J. Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* (1843–1902). Le-te so bile namenjene slovenskim kmetom, obrtnikom, rokodelcem in izobražencem. Nabor bralcev je bil zelo širok in ga sodeč že po naslovu ni mogoče zreducirati zgolj na »slovensko« meščanstvo. Novice so imele odkrit namen dviga kulture bralcev, tako so obravnavale gospodarska, jezikovna, zemljepisna, zgodovinska vprašanja. Politični aspekt so dosegle med marčno revolucijo¹¹¹ 1848, ko so podprle odškodninsko zemljiško odvezo in program Zedinjene Slovenije.¹¹² »Bile so središče in ognjišče, okrog katerega so se zbirali in šolali slovenski pisatelji, vzgajali domoljubi in kjer so dobivali pouka vsi stanovi.«¹¹³ Obdobje Marčne revolucije zaznamuje tudi izdaja prvega slovenskega političnega tednika *Slovenija*.¹¹⁴ 4. julija 1848 je začel izhajati dvakrat na teden, z naklado petstotih izvodov.¹¹⁵ Izdajali so ga mladi liberalno usmerjeni kranjski, štajerski in koroški publicisti. Vsebinsko se je nanašal predvsem na podporo programa Zedinjene Slovenije. Podobno so leta 1848 nastali tudi drugi slovenski časopisi: *Celjske slovenske novine*, *Slovenski cerkveni časopis* (po letu 1849 *Zgodnja Danica*). Tako imenovana kritična osnova rezonirajoče publike se je od leta 1848 vezala predvsem na aspekt »narodnega prebujenja«. V slovenskem kontekstu se meščanska javnost postopoma oblikuje prek posameznih slovenskih

¹¹¹ Izdaja liberalnih majskih ukazov, leta 1848 je prišlo do kvantitativnega porasta časopisov (časopisni boom), hkrati pa je razcvet časopisov zaznamovala njihova vsebinska transformacija. Kot novi akterji v oblikovanju javnega mnenja so pričeli poročanje o aktualnih političnih vprašanjih. Cvirn, *Cenzura*, 19–23.

¹¹² Amon, *Obdobja*, 62.

¹¹³ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda* (Ljubljana, 1993), 363.

¹¹⁴ Večina časopisa (tri od štirih strani) je bila namenjena politiki.

¹¹⁵ Gestrin, *Slovenska*, 105.

časopisov. Le-ti niso nujno nagovarjali zgolj izobraženega meščanstva. Nastopa kot vršilec kritike proti arbitrarni državi, pri čemer je ključno vprašanje kritike prav narodno vprašanje.¹¹⁶

Leta 1851 sledi obdobje Bachovega absolutizma, ki je za skoraj desetletje zatrl vse javne narodno-politične zahteve. Za to obdobje je bila značilna ostra cenzura, ki je dovoljevala izhajanje le dveh slovenskih časopisov, in sicer *Kmetijskih in rokodelskih novic* in *Zgodnje Danice*.

V Avstriji je v 60ih letih krepitev meščanskega razreda in liberalizma sprožila zahteve po ustavnosti in parlamentarni ureditvi monarhije.¹¹⁷ Gospodarski in družbeni prostor je bil zaznamovan s konceptom napredka. Zemljiška odveza, svobodnejša trgovinska in obrtna politika v Avstriji in izgradnja južne železnice do Trsta (1857) so pomenili čas modernega tržnega gospodarstva. Spričo tega, se je v šestdesetih letih pričel krepiti meščanski razred in pojavljati so se začele zahteve po ustavnosti in parlamentarni ureditvi monarhije. Gospodarsko, družbeno, politično stanje se je strnilo v sprejetju februarске ustave 26. februarja 1861. Ustava je bila nekakšen kompromis med težnjami monarha po absolutni oblasti ter federalizmom in centralizmom.¹¹⁸ Pritiske zahtev liberalnega meščanstva je moč zaznati tudi v omilitvi regulacije tiska. Ključen trenutek lahko postavimo v leto 1862, ko je decembra stopil v veljavo nov tiskovni zakon, z njim pa tudi dokončna ukinitve sistema prehodne cenzure in oblikovanje aktivne politike vodenja cenzure.

Publicistično prizadevanje za uresničitev programa Zedinjene Slovenije je na čelu s Franom Levstikom v slovensko javnost vrnila mlada vrsta izobražencev. Dogodek, ki po našem mnenju zaznamuje dokončno razvito meščansko javnost na Slovenskem, je razdelitev stalno rezonirajoče se publike na dva pola. Slovenska javnost se konec šestdesetih letih 19. stoletja razdeli na mladoslovence in staroslovence. Delitev je izhajala iz občega konteksta. Rečeno drugače, iz opredelitve do aktualnih državnih politik. V ospredju delitve so bili nazori posameznikov (oziroma struj) in tudi težava generacijske razlike (generacijski konflikt) med mlado izobraženo generacijo in starejšo že politično aktivno skupino.¹¹⁹ Meščansko javnost smo opredelili kot publikum v razmerju do arbitrarne države. In prav to razmerje oziroma opredelitev do države je bila ključ v delitvi slovenskega političnega prostora (in delitve

¹¹⁶ Ta trditev je analizirana v podpoglavju *Narodno vprašanje kot vršilec kritike*.

¹¹⁷ Amon, *Obdobja*, 62.

¹¹⁸ Cvirn, *Razvoj*, 89.

¹¹⁹ Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918* (Maribor, 2012) 192–201.

Peter Vodopivec, *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju* (Ljubljana, 2006), 17.

periodičnega tiska, ki je sledil nazorom posameznih struj). Obči kontekst delitve je bila močna liberalna ofenziva proti konkordatu in dotedanji vlogi katoliške cerkve v državnem življenju znotraj Avstrije.¹²⁰ Le-ta je v drugi polovici šestdesetih let, z večino v državnem zboru, ustvarila vrsto liberalnih zakonov. Katoliške vrste so temu nasprotovale in začele ustanavljati katoliške družbe, politična in tiskovna društva.¹²¹ Ta konflikt je kot delitev stopil tudi v slovenski prostor, ki se je do tedaj izogibal versko-političnih vprašanj. Zasebniki, zbrani v »publikum«, se znotraj javne sfere ločijo na dva pola. Skupna jim je kritična osnova, ki se je vršila prek javne argumentacije. Le-ta se je v svojem bistvu nanašala na kritiko arbitrarne države oziroma na rešitev narodnega vprašanja. »Do prvega političnega razcepa v slovenskem narodnem gibanju in samostojnega nastopa liberalne in klerikalne stranke je prišlo zaradi splošnega razvoja liberalno-klerikalnih bojov v Avstriji.«¹²² To obdobje zaznamuje vznik številnih časopisov. Osrednja institucija mladoslovencev je bil časopis *Slovenski narod* (1863–1943). V njem je bilo v letu 1872 moč brati serijo člankov o glasilu »vse za domovino omiko in svobodo«. Pod slednjim je po Meliku prvič odkrito nastopila liberalna struja v predvolilnem boju leta 1872.¹²³ *Slovenski narod* pa ni bil edini, ki je obogatil slovenski periodični tisk z liberalnimi nazori. Med pomembnejšimi so bili tudi: *Naprej* (1863) in *Slovenec* (1865–1867).¹²⁴ Osrednji časopis staroslovencev so bile Bleiweisove *Novice*. Nazori polov slovenske meščanske javnosti so se temeljno razlikovali. Pod idejnim vodjem Franom Levstikom so se mladoslovenci opredeljevali okoli idej liberalizma, ki je bil v vzniku v evropskem političnem in gospodarskem prostoru sredi šestdesetih let 19. stoletja. Nasprotno so se staroslovenci pod okriljem Bleiweisa zavzemali za tradicionalno domačijsko naravnost slovenske javnosti, katero opredeljuje konzervatizem in klerikalizem.¹²⁵ Tako bi lahko označevali razdelitev slovenske meščanske javnosti na liberalni pol in katoliški pol (konservativni). Vendarle pa je obstajala tudi tretja politična sila, ki je sodelovala pri permanentni diskusiji v okvirju slovenske javnosti. Le-ta se je oblikovala okoli Avstrijske socialdemokratske stranke (1889) in Jugoslovanske socialdemokratske stranke. Njen osrednji časopis je predstavljal *Rdeči prapor* (1898–1911).

Iskanje meščanske javnosti v klasičnem pogledu, kot neposredna kritika države (tudi cesarja), bi bilo na tleh slovenskega ozemlja v devetnajstem stoletju neproduktivno. Pri tem imajo

¹²⁰ Vasilij Melik, Razcep med staroslovenci in mladoslovenci v *Zgodovinski časopis* 26, 1–2 (Ljubljana, 1972), 1.

¹²¹ Prav tam.

¹²² Melik, *Razcep*, 97.

¹²³ Melik, *Razcep*, 87.

¹²⁴ Melita Zmazek, Časopisi – pričevalci nekega časa v *Ptujski dediščini* (Ptuj, 2013), 19.

¹²⁵ Amon, *Slovensko*, 104.

ključno vlogo: zakasnel gospodarski, ekonomski razvoj področja, periferna vloga znotraj državne strukture, cenzura in samocenzura ter narodnostno vprašanje. Neposredne kritike države, ki jo je utelešal cesar, tudi v izjemnem letu 1848 dejansko ni moč zaznati. Je pa v posameznih primerih, na katera opozorijo odmevne kazni urednikov sankcioniranega časopisja, mogoče zaznati posredno kritiko državnih struktur.¹²⁶ Spričo tega dejstva smo raziskovanje razširili tudi v iskanje racionalnega diskurza, ki vrši javno kritiko znotraj vzpostavljenega diskurza. Pri tem prednjači predvsem ostra ideološka delitev v političnem prostoru med radikalc in klerikalci oziroma ločitev na mlado in staroslovence.¹²⁷

6. Narodno vprašanje kot vršilec kritike

Meščansko javnost bomo analizirali prek analize njene ključne institucije, in sicer periodičnega tiska. Zaradi že izpostavljenega dejstva, da je takšna analiza zaradi specifike (delovanje cenzure, manjka podjetniškega in trgovskega meščanstva, narodno vprašanje) slovenskega prostora v devetnajstem stoletju problematična, bomo analizo zastavili široko. Časovno bo analiza zamejena predvsem na drugo polovico 60ih let devetnajstega stoletja. V čas, ko je bila predcenzura dokončno odpravljena. Periodični tisk bo analiziran v treh sklopih. Vsi sklopi se bodo opredeljevali glede kritike znotraj že vzpostavljenega diskurza med politično aktivnimi posamezniki, katerih interes je bil nagovarjanje »slovenskega ljudstva«. Prvič bomo analizirali tako imenovane tiskarske pravde liberalnega slovenskega časopisja. Pri tem se bomo osredotočili predvsem na članke Frana Levstika. Drugič bomo analizirali dvosmerno komunikacijo med uredništvom in bralci časopisja. Slednjo bomo iskali v pismih bralcev v liberalnem slovenskem tisku. In kot zadnje bomo poskušali prikazati spremembo jezikovnih praks.

¹²⁶ Odmevni sodni postopki nam lahko služijo kot smernice, v katerih objavah iskati kritiko.

¹²⁷ Navkljub dejstvu, da se je konflikt umeščal prek ideoloških nazorov (Melik poudarja regionalni in predvsem generacijski konflikt), pa so bili prav ideološki nazori ključni za prvi politični razcep znotraj slovenskega političnega prostora. »Do prvega političnega razcepa v slovenskem narodnem gibanju in samostojnega nastopa liberalne in klerikalne stranke je prišlo zaradi splošnega razvoja liberalno-klerikalnih bojev v Avstriji.« Obči kontekst razdelitve je bila močna avstrijska liberalna ofenziva proti konkordatu, dotedanji vlogi cerkve v državnem življenju in vprašanje tako imenovane nove šole (zlasti od leta 1867). Spričo občega konteksta se je po letu 1867 tudi slovensko politično narodno gibanje pričelo dotikati verskih vprašanj. »Pri tem pa ni šlo le za abstraktna načela, ampak tudi za praktičen, konkreten problem.«

Vasilij Melik, Razcep med staroslovenci in mladoslovenci v *Slovinci 1848–1918* (Maribor, 2002), 470, 476, 482.

Tako imenovana kritična osnova rezonirajoče publike se je od leta 1848 vezala predvsem na aspekt »narodnega prebujenja«. Kot je bilo že poudarjeno, se v slovenskem kontekstu meščanska javnost postopoma oblikuje prek posameznih slovenskih časopisov. Le-ti pa niso nujno nagovarjali zgolj izobraženega meščanstva, temveč tudi širšo pismeno publiko.¹²⁸ Trdimo, da je slovenska meščanska javnost (»narodna« identifikacija novega meščanstva je po Brückmullerju ključna za njegovo oblikovanje)¹²⁹ nastopala kot vršilec kritike proti arbitrarni državi, bolj v okviru identifikacije z lastno jezikovno in »narodno« skupino, kot pa v okviru političnih in ekonomskih interesov meščanstva kot specifičnega družbenega razreda. Kritična javnost po Habermasu potrebuje voljo za iskanje nerepresivnih dejavnikov, prek katerih se lahko razvije skupni interes. Znotraj javne komunikacije subjekti prek procesov argumentacije dosežejo priznanje v vrednosti njihovih »sodb«.¹³⁰ Trdimo, da je kot »vredna sodba« oziroma skupni interes znotraj slovenske javne sfere nastopala identifikacija z narodno skupino oziroma natančneje identifikacija s slovenskim narodom. Tu naj za primer navedem Gestrinovo in Dovičevo trditev¹³¹ (ki jo razširjamo na koncept meščanske javnosti), da je bila slovenska umetnost v drugi polovici devetnajstega stoletja podrejena narodnem vprašanju. *»Vse kulturno delovanje je bilo zavito v odejo rodoljubnih fraz. Pri takem gledanju na umetnost je seveda razumljivo, da je bil s strani prvakov pozabljen naš največji pesnik France Prešeren, da ga je zasenčil Ivan Koseski s svojimi bobnečimi verzi polnih patetičnega rodoljubja.«*¹³² Na tem mestu je potrebna opazka, da s postavljeno trditvijo hodimo po tanki meji metodološkega nacionalizma. Kot smo izpostavili v uvodu, se nameravamo ogniti razumevanju meščanstva zgolj v funkciji »obujanja naroda«. Torej ogniti se umeščenosti nacionalnega problema kot osrednjega problema v slovenskem zgodovinopisju. Slednje lahko storimo zgolj s poznavanjem politično aktivnega slovenskega meščanstva in z upoštevanjem že znanih zgodovinskih dejstev.

Leto 1848 je pomenilo začetek moderne demokracije ter modernega parlamentarizma za vse habsburške narode.¹³³ Vendar pa se »modernizacija« idej znotraj politično aktivne slovenske elite ni zgodila čez noč. Tudi tu ni bilo »preseka«, kot ga ni bilo v kapitalistični modernizaciji Avstrije. Za razumevanje le-tega so ključna naslednja dejstva: a) večina vidnih trgovcev in

¹²⁸ Na časopise so bila naročena tudi društva in gostilne. Zaradi tega je lahko vsak pismeni obiskovalec bral posamezne časopise.

¹²⁹ Brückmuller, *Nova*, 373.

¹³⁰ Pauline Johnson, *Habermasovo iskanje javnosti, Habermas's Search for the Public Sphere* v *European Journal of Social Theory* 4(2), (Sydney, 2001).

¹³¹ Dovič, *Slovenski*, 130.

¹³² Gestrin, *Slovenska*, 143.

¹³³ Vodopivec, *O gospodarskih*, 14.

podjetnikov (že takrat maloštevilnih) je zapustila narodno gibanje z generacijami po letu 1848 in 1861; b) tipičen pripadnik narodnega gibanja svojega statusa ni pridobil z gospodarsko, s poslovno uspešnostjo, temveč z izobrazbo (uradniki, svobodni poklici); c) slovensko meščanstvo je bilo provincialno meščanstvo¹³⁴ (nemški liberalci in demokrati so bili nemško-nacionalistično usmerjeni in brez posluha za ne nemške narode); d) slovenski liberalni tabor (mladoslovenci) je bil pragmatičen, kompromisen in nekonsistenten (oblikovanje političnih idej z vidika lastnih narodnih in skupinsko ideoloških-nazorskih obzorij, interesov).¹³⁵ Šele prek upoštevanja in razumevanja izpostavljenih točk je moč razumeti problem relacije med slovenskim meščanstvom, kot akterjem znotraj meščanske javnosti, in narodnim vprašanjem. Ključna poteza slovenskega liberalnega meščanstva v 19. stoletju je lastna nekonsistentnost,¹³⁶ ki se je utelešala v skopih modernizacijskih pogledih in pragmatičnosti, ki je bila v funkciji narodnega vprašanja. »Levstikove, Vošnjakove in Stritarjeve narodno-družbene vizije niso bile nič bolj moderne (od Bleiweisovih), saj so se odkrito nenaklonjeni dinamičnejši kapitalistični in industrijsko-meščanski preobrazbi slovenske družbe prav tako zavzemali za ohranjanje tradicije, ohranitev in krepitev kmetstva ter za upočasnitev napovedujočih se socialnih in gospodarskih sprememb.«¹³⁷ Spričo tega izpostavljenega lahko rečemo, da oblikovanje idej in politik okoli narodnih zahtev ni bila posledica interesnih skupin v ozadju (razredni interes), temveč posledica konteksta, znotraj katerega je liberalno meščanstvo delovalo. Ukvarjanje z vprašanji modernizacije volilnega sistema, upoštevanje ustave, svoboščin je bilo podrejeno narodnim zahtevam (»slovensko« šolstvo, uradništvo, sodstvo).¹³⁸ Slovensko liberalno meščanstvo je bilo šibko ideološko in politično profilirano.

6.1. Tiskovne pravde

V pričujočem podpoglavju (in v podpoglavjih, ki bodo sledila) bomo prek prikaza določenih člankov slovenskega liberalnega tiska s primeri prikazali izpostavljeno trditev: »slovenska meščanska javnost nastopa kot vršilec kritike proti arbitrarni državi, bolj v okviru narodnega

¹³⁴ Brückmüller, *Nove*, 283.

¹³⁵ Vodopivec, *O gospodarskih*, 14–20.

¹³⁶ Pri uporabi termina »nekonsistentnosti« se nanašamo na Vodopivca. Slednji označuje slovenske meščansko-izobraženske politike v devetnajstem stoletju kot kompromisne in nekonsistentne. Tu se nanaša na pogosto odstopanje od liberalnih idej.

Vodopivec, *O gospodarskih*, 18.

¹³⁷ Prav tam.

¹³⁸ Vodopivec, *O gospodarskih*, 19.

vprašanja, kot pa v okviru ideološko-ekonomskih interesov meščanstva kot specifičnega družbenega razreda».

Pred začetkom predstavitve tehničnega dela in same analize člankov smo dolžni razlage naslova podpoglavja. Pravdo ali tožbo, tožarjenje razumemo kot reševanje civilnopравnih sporov pred sodiščem. Po dokončni ukinitvi predcenzure v šestdesetih letih 19. stoletja, se je v slovenskem periodičnem tisku pogosto uporabljal izraz »tiskovna pravda«. Uporaba izraza je jasno opisovala delujoče elemente (sodne pregone) takratne cenzure in s tem opisovala razmerje med pišočimi posamezniki (ter uredniki) in državo kot nosilko regulacije. Eden izmed primerov uporabe izraza je bila novica *Slovenskega naroda*, 22. 12. 1868 (Letnik 1, številka 12) z naslovom *Triglavova tiskovna pravda*. Krajša novica je bila objavljena v okviru stalne rubrike *Razne stvari*. *Slovenski narod* je poročal o potrditvi rabsodbe. V sodnem postopku je bil urednik časopisa Triglava Peter Graselli spoznan za krivega. V novici je jasno izraženo dejanje samocenzure: »Radi bi spregovorili o vzrokih ktere je imela neodvisna c. k. sodnija, da je ono »Triglavovo« polemiko zoper »presse«, ki je z zdravo kožo od dunajske, šla obsodila. Znano pa je, da rabsodeb in mnenj e. k sodnikov ni dovoljeno kritikovati in c. k. državnega pravdnika si nimamo veselja na vrat kopati».¹³⁹ V nadaljevanju pa je izražen satirični komentar, ki jasno poda nestrinjanje z elementi državne regulacije tiska, saj nagovarja bralca, naj si prek branja spornega časopisa sam ustvari mnenje, ki ga nobena državna regulacija ne more doseči.

Pojem javnosti smo označili kot relacijski pojem. Določa ga zgodovinsko specifično razmerje med državo in družbo. Periodični tisk je bil v devetnajstem stoletju (v slovenskem jeziku predvsem po 60ih letih) reprezentacija specifičnega razmerja. Državna kritika v okviru periodičnega tiska je bila zaradi cenzurnega sistema omejena. Pomen državne regulacije je bil v omejitvi kritike pišočih.

Analiza odmevnih »tiskovnih pravs« nam bo prikazala sporno kritično argumentacijo s strani pišočih. Če nastopa meščanska javnost kot telo izobraženega meščanstva, ki nastopa kot zgodovinski akter, vršilec kritike proti arbitrarni državi, je prek iskanja kritike moč najti meščansko javnost. Prek analize »tiskovnih pravs« bomo poskušali predstaviti elemente slovenske meščanske javnosti in hkrati predstaviti kritiko (ki je posledica zgodovinsko strukturnih procesov) v funkciji narodnega vprašanja.

¹³⁹ Slovenski narod, 1, 112.

6.1.1. Tehnični del

Naša analiza bo postavljena v šestdeseta leta devetnajstega stoletja. V obdobje februarskega patenta (1861), ki je pomenil ponovno ustavno obdobje (po 1848) Avstrijskega cesarstva. In v obdobje tako imenovane »decembrske ustave« (skupek kompendija zakonov). Le-ta je 21. 12. 1867 prinesla temeljni Zakon o državljskih pravicah, ki je natančno opredeljeval civilne in politične pravice.¹⁴⁰ Ustavno obdobje je pomenilo tudi liberalizacijo državne regulacije periodičnega tiska. Sprva se je sprostil sistem koncesij. Decembra 1862 pa je v veljavo stopil tiskovni zakon, ki je pomenil dokončno ukinitvev sistema prehodne cenzure in oblikovanje aktivne politike vodenja cenzure. Izbira obdobja analize je pogojena s koncem sistema predcenzure, saj nam je tako olajšana analiza kritičnih člankov in državne regulacije le-teh. Tako nam je omogočena analiza razmerja med pišočimi posamezniki (ter uredniki) in državo kot nosilca regulacije. Analizirali bomo dva slovenska časopisa, ki sta bila liberalno usmerjena. Levstikov *Naprej*, ki je pričel z izdajanjem drugega januarja leta 1863, kot neposredna posledica liberalizacije sistema koncesij, in *Slovenski narod*, ki je izhajal vsak torek in petek v tednu. Delovanje časopisa *Naprej* bomo analizirali prek dveh člankov, ki sta sprožila odmeven sodni postopek in botrovala h končanju izdajanja časopisa. Prek enake strukture bomo analizirali tudi *Slovenski narod*. Pri tem se bomo oprli na članek iz leta 1868. V pomoč pri analizi nam bosta služili zbrana dela Frana Levstika (kot domnevnega in dejanskega pisca analiziranih člankov), spomini Josipa Vošnjaka in poročila o sodnih postopkih v Bleiweisovih *Novicah*.

6.1.2. Kritična analiza (*Naprej*)

Analizo bomo začeli pri časopisu *Naprej*. Drugega januarja leta 1863 je slovensko bralstvo periodičnega tiska po letu 1848, dobilo nov politični list *Naprej*. Kot je bilo že razdelano, izdajanje časopisa neposredno ustreza širšemu družbenemu kontekstu avstrijskega prostora. Na tem mestu govorimo o delni liberalizaciji, saj je državna regulacija ostala prisotna. Izdajatelj časopisa je bil pesnik in skladatelj Miroslav Vilhar, urednik in glavni pisec pa Fran Levstik.¹⁴¹

¹⁴⁰ Irena Selišnik, Zborovanja na Kranjskem v letih 1900–1913 in razmerja moči v *Zgodovinski časopis* 67, 1 in 2 (Ljubljana, 2013), 90.

¹⁴¹ Gestrin, *Slovenska*, 144.

Časopis je v prvi izdaji zajemal štiri strani in je izhajal vsak torek in petek. V naslovni glavi so bili navedeni cena posameznega časopisa, cena celoletnega, polletnega in četrletnega naročništva, ceno objave reklamnega oglasa (le-ti so bili razdeljeni v tri kategorije) in opomba, da se poslani rokopisi ne vračajo (kar je odpiralo možnost dvosmerne komunikacije med uredništvom in bralcem v okviru kategorije pisma bralcev).¹⁴² O programski in politični usmeritvi časopisa nam bo v pomoč članek, objavljen v prvi številki, z naslovom »Naprej svojim bralcem«. Članek obsega pol strani in bralcu sporoča namembnost oziroma usmeritev novo izdanega časopisa. Časopis naj bi deloval na »ustavnem potu« in skrbel za »pravice slovenskega naroda« oziroma »blagost svoje domovine«. Posredoval naj bi »liberalno-politične, lepoznavske in gospodarske zastavke« in »zbujal narodnost«.¹⁴³ Pri tem pa naj bi se oprl na »rodoljubje premožnih slovenskih bratov«.¹⁴⁴ Uvodni članek poudari ustavna pota, ki so omogočila njegovo izdajanje. Iz uvodnega članka lahko označimo časopis *Naprej* kot politično časopisje, ki nagovarja slovensko liberalno bralstvo. Članek vseskozi poudarja pomen slovenstva, tako v lastni nalogi o skrbi za rast slovenskega naroda prek zbujanja narodnosti (in ne zgolj »objektivnem« posredovanju novic), kot v pridobivanju sredstev za njegovo nadaljnje izdajanje (opora na rodoljubje premožnih slovenskih bratov). Natančna analiza članka nam posredno izda uredniško politiko o perečem vprašanju centralizma in federalizma. Če je februarska ustava pomenila: »kompromis med težnjami monarha po absolutni oblasti ter federalizmom in centralizmom«,¹⁴⁵ je uredništvo časopisa posredno izdalo nasprotovanje takšni ureditvi, saj naj bi časnik *Naprej*: »vedno in povsod imel pred očmi *blagost svoje domovine s pazljivim očesom na južne brate, s katerimi smo Slovenci v materialnej in dušnej dotiki*«. Opora na »južne brate« izraža ne zgolj narodne identifikacije (»mi« skupnost, ki je različna od »drugega«, v tem primeru je Slovenec različen od Nemca), temveč tudi nadgradnjo le-te v politično opredelitev. O pravilnosti sklepanja se lahko prepričamo prek nasveta Napreta, prijatelja Levstika. Slednjemu je Levstik omenjen uvodni članek poslal v pregled. Napret mu je je odsvetoval točko federalistične smeri novega lista.¹⁴⁶ Le-to je Levstik tudi predelal v omenjeno posredno sporočilo.

¹⁴² *Naprej*, 2. 1. 1863, *Naprej svojim bralcem*.

¹⁴³ O vprašanju liberalnih načel in o kontekstu narodnega vprašanja pri razumevanju slovenskega liberalnega meščanstva v 19. stoletju smo razpravljali v teoretski opredelitvi pričujočega poglavja.

¹⁴⁴ Prav tam.

¹⁴⁵ Cvirn, *Razvoj*, 89.

¹⁴⁶ Fran Levstik, *Zbrana dela: Politični spisi I/dodatek*, 8 (Ljubljana, 1959).

Urednik časopisa Fran Levstik in Miroslav Vilhar, kot izdajatelj, sta bila v sodnem postopku zaradi dveh člankov. In sicer zaradi članka, ki je postopoma izšel v treh številkah časopisa *Naprej*, »Misli o zdanjih mednarodnih mejah«, in zaradi Levstikovega članka »Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost«. ¹⁴⁷ Na tem mestu naj omenimo, da se je predvsem Vilhar zaradi Levstikovih člankov pogosto znašel v preiskavi, vendar so bile obtožbe v večini pred sodnim postopkom ovržene. Pri tem se nanašamo na opombe v Zbranih delih Fran Levstika, v katerih lahko najdemo predvidevanja, da je pogostost ovadb Vilharja moč pripisati osebnim zameram šefa ljubljanske policije Bezdeka. »Bezdekovi uradni ali morebitni celo osebni bes na Vilharja oziroma na *Naprej* živo prikazuje tudi njegovo poročilo Schloissniggu z dne 5. maja t. l., v katerem je tožil, da je zaman opozoril državnega pravdnika na dopis »S Pivke«. ¹⁴⁸

Članek »Misli o zdanjih mednarodnih mejah« je bil objavljen v treh delih, in sicer v štirinajsti, petnajsti in šestnajsti številki prvega letnika časopisa *Naprej* (17., 20., 24. februar). Vedno je bil objavljen na drugi strani časopisa (od osmih) in je sledil poročilu »Ljubljanski deželni zbor«. Avtor članka je bil podpisan zgolj s kraticami M. P. (»Spisal M. P.). Avtor članka ni znan. Predvidevanja, da je bil avtor Levstik, kot urednik, je zavrnil Levstik sam, in sicer v Ljubljanskem Zvonu leta 1881. ¹⁴⁹ Članek bomo podrobno analizirali v posameznih delih, prek katerih je bil v celoti objavljen. Ugotavljali bomo relacijo med kritično vsebino članka in državno regulacijo, ki je sledila objavi. Sprva bomo analizirali relacijo med avtorjem in bralcem, nato bomo poskušali razumeti relacijo med avtorjem članka in državno strukturo. Slednjo bomo poskušali razumeti prek vključitve analize članka v obči kontekst časa pisanja.

V prvi objavi (17. 2. 1863) se avtor zavzema za preureditev deželnih mej po jezikovnem načelu in ureditev slovenskega šolstva. Bralca prek argumentacije poskuša prepričati o legitimnosti zahtev. Na začetku članka argumentacija poteka prek konjunkcije, pri čemer poskuša avtor bralca vpeljati v problem. »Če hočemo, da ravnopravnost vseh narodov zares kdaj stopi v življenje, da pomiri dežele, prinese blagost in pospeši omiko; potem je gotovo treba preurediti sedanje mednarodne gradnice in postaviti med jezične mejnike ...« ¹⁵⁰ Zahteva naroda po ravnopravnosti se predpostavlja kot legitimna zahteva, v katero ni moč dvomiti, saj le-te avtor ne argumentira. Izhajajoč iz samoumevnosti ravnopravnosti poskuša bralca vpeljati v problem deželnih meja in problem kulture narodov, katerim je odvzeta pravica do ravnopravnosti. Avtor

¹⁴⁷ Cvirn, *Cenzurirano*, 34.

¹⁴⁸ Fran, *Zbrana*, 341.

¹⁴⁹ Fran Levstik, *Zbrano delo* (Ljubljana, 1961), knj. 8, 9., 168.

¹⁵⁰ *Naprej*, 17. 2. 1863. Misli o zdanjih mednarodnih mejah.

problem enakopravnosti (narodov) utemelji na primeru zastopnikov v deželnem zboru: »Ravnopravnost hoče, da bi vsak narod poslal primerno število svojih zastopnikov«.¹⁵¹ Avtor pravi, da če je na Koroškem in Goriškem dve tretjini Nemcev in tretjino Slovencev potem: »mora priti v zbornico na Koroškem in Štajerskem več Nemcev kot Slovencev«.¹⁵² Tako naj bi predstavljale deželne meje problem za enakopravnost narodov, saj naj bi razkropitev Slovencev, le-te postavljala v manjšinsko vlogo. S tem pa naj bi bil volilni glas slovenskih političnih predstavnikov vedno prežet z: »veliko nemško množino«.¹⁵³ Avtor kršenje enakopravnosti narodov primerja s: »sužnosti podobnimi krivicami«, ki so: »slabše od zavrženega absolutizma«.¹⁵⁴ Argumentacija se nadaljuje z vpeljavo problema slovenskega šolstva. Za avtorja je posledica ravnopravnosti tudi večanje narodne omike. Problem se pojavi, če je kršeno načelo ravnopravnosti, se narod ne more: »okrepčati, razvijati, omikati«.¹⁵⁵ Na tej točki se avtor prične sklicevati na listino avstrijskega cesarja z dne 20. oktobra 1860 o uvedbi ustavnega mišljenja v monarhiji: »Nj. Veličanstvo je spoznalo, da bode Avstrija mogočna le tačas, kadar se njeni posamezni narodje na ustavnem potu okrepčajo, omikajo«.¹⁵⁶ Avtor sklene, da je tudi za državno strukturo pomembno, da se reši problem ravnopravnosti Slovencev in razreši problem omike, ki jo kršenje ravnopravnosti in sistem slovenskih učilnic razreši. Navkljub sklicevanju na dobrobit: »mogočne Avstrije« je na tem mestu jasno izražena kritika Avstrijske monarhije, ki je po sprejetju ustave ohranjala prejšnje stanje.

V drugi objavi (20. 2. 1863) avtor nadaljuje razpravo o ravnopravnosti. Pri tem poleg problema slovenskega šolstva vpelje tudi problem slovenskih uradov, srčnosti in problem razkropljenosti slovenskih vojakov. Kritike o neomikanosti slovenskega jezika avtor zavrne z dejstvom, da je visoko pravosodno ministrstvo 26. 3. 1862 sprejelo slovenski jezik v sodne urade (postopke s Slovenci). Zahtevo po uvedbi slovenskega jezika v šolstvu avtor podpre z zahtevo po slovenskih uradnikih: »Avstrija ima več nemških uradnikov nego slovanskih; Slovanov pa je, vendar v cesarstvu blizu do trikrat toliko kakor Nemcev«.¹⁵⁷ Pri tem se vseskozi sklicuje na »samoumevno« pravico po ravnopravnosti, saj: »po ravnopravnosti gre pravica vsakemu narodu, da sme imeti v svojih uradih narodne uradnike«.¹⁵⁸ Problem narodnih mej naveže na

¹⁵¹ Prav tam.

¹⁵² Prav tam.

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Prav tam.

¹⁵⁵ Prav tam.

¹⁵⁶ Prav tam.

¹⁵⁷ Naprej, 20. 2. 1863, Misli o zdanjih mednarodnih mejah.

¹⁵⁸ Prav tam.

problem srčnosti, ki naj bi bila vera do samega sebe. Slovenski narod zaradi kršenja načela ravnopravnosti: »nima čisto nič, ne more se čutiti med svojimi«. Drugi del članka se konča z razširitvijo zahtev po slovenski deželi, slovenskih uradnikih in slovenskih šolah, tudi na slovensko vojsko. Avtor pravi: »Kar sem tukaj v misel vzel o razkosanem Slovenskem narodu, to velja tudi za vse slovanske vojake, ki so raztreseni po vsej avstrijski vojski (armadi)«. ¹⁵⁹

V tretji objavi avtor nadaljuje razpravo o združitvi narodov enega jezika v okviru Avstrije. Mednarodne meje v slovanskih deželah so po avtorju le: »ostanki krivičnih časov«. ¹⁶⁰ Pri tej razlagi članek izjemno kritično nastopi do »starega« absolutizma, saj ga primerja s sistemom sužnjelastništva. Bralca, predvsem pa najbrž cenzorje, poskuša prepričati o pravilnosti argumentacije in zahtev s poudarjanjem pozitivnih učinkov, ki bi jih združitev narodov enega jezika prinesla za Avstrijo. Avtor poudarja, da: »če hočemo močno, po ustavi prerajeno Avstrijo, moramo skrbeti za veliko, trdno kamenje, pa ne za drobiž, kakršen smo zdaj Slovenci.« ¹⁶¹ Zahtevo po preureditvi mej avtor argumentira s sklicevanjem na »naravni zakon«: »ta zakon je tak, da vleče družbo, kar si je v rodu«, s »slovensko prošnjo«: »katero je bilo z 20.000 podpisi dalo visokemu ministrstvu«. ¹⁶² Ter s pragmatizmom (po združitvi naj bi se zmanjšali davki).

Pred nadaljevanjem analize članka v okviru analize razmerja med avtorjem članka in državno regulacijo bomo po enakem postopku predstavili relacijo med avtorjem in bralcem v okviru drugega članka, ki je sprožil sodni postopek. Članek »Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost« je bil objavljen 26. maja 1863, v 42. številki časopisa *Naprej*. Objavljen je bil na prvi strani časopisa kot uvodni članek. Avtor članka je bil urednik Fran Levstik. V njem je Levstik prek pričevanja župana bralcu predstavljal prošnjo po slovenskem dopisovanju in njeno zavrnitev. Bralec je lahko iz članka razbral, da je bila 15. maja 1862 deželni vladi podana prošnja po slovenskem dopisovanju v uradih. Slednja je bila zavrnjena na podlagi argumentov, da niso vsi zaprosili za slovensko dopisovanje, kar bi pomenilo kompleksen sistem dopisovanja, da bi se morale preurediti vse listine (bukve) in vsi zapisniki, da bi se pojavila potreba po večih uradnikih in da bi vse to pomenilo večjo davčno obremenitev za kmeta. Levstik je nasprotoval vsem tem argumentom: »po naših mislih je ta ugovor prazen in drugega ne priča nego to, kaj

¹⁵⁹ Prav tam.

¹⁶⁰ *Naprej*, 24. 2. 1863, Misli o zdanjih mednarodnih mejah.

¹⁶¹ Prav tam.

¹⁶² Prav tam.

se nekaterim zdi ravnopravnost.«¹⁶³ Levstik je ugovarjal, da je slovensko dopisovanje edino logično, saj mnogi izmed županov znajo malo ali sploh nič nemščine in posledično: »ne morejo umeti, kaj se jim pošilja iz pisalnice.«¹⁶⁴ Levstik je nadaljeval z vprašanjem bralcu, ali je kršenje ravnopravnosti (kar naj bi zavrnitev prošnje po dopisovanju v slovenščini v uradih pomenilo) po volji »njegovega veličanstva«. Ali je v skladu z ustavo in ravnopravnostjo vseh »avstrijskih« narodov. Bralca je seveda poskušal prepričati v neskladnost.

Oba članka sta sprožila tako imenovane tiskovne pravde. Torej sodne postopke zoper avtorja, urednika in celo faktorja Egerjeve tiskarne A. Kleina (tiskarne, ki je tiskala obravnavan časopis). Kot vir za razumevanje državne regulacije nam bosta služila osma knjiga Zbranih del Frana Levstika¹⁶⁵ in poročanje Bleiweisovih *Novic*. Sodni postopek, nanašajoč se na prvi obravnavan članek »Misli o zdanjih mednarodnih mejah«, je bil sprožen 13. junija 1863, ko je ljubljansko deželno sodišče obtožilo Vilharja in Kleina zaradi hudodelstva kaljenja javnega miru. Levstik ni bil obtožen, saj je bil avtor članka neznan. Bleiweisove *Novice* v številki, ki je sledila (številka 24, letnik 21; 17. junij 1863), o obtožbi ne poročajo. Tudi po Vilharjevi pritožbi na graškem razsodišču (28. junija pritožbo zavrnejo) in po pritožbi na dunajski najvišji sodni dvor je sklep ljubljanskega sodišča (zavrnejo 16. septembra) obstal.¹⁶⁶ V *Novicah*, katerih izdaja je sledila zavrnitvi Vilharjeve pritožbe, ni moč najti omembe o državni regulaciji tiska, ki je pestila njihovega konkurenta. Namesto izražene kritike je v *Novicah* 16. septembra moč brati: »Vesela novica je ta, da se zdaj tiska v državni tiskarnici veliko slovenskih knjig.«¹⁶⁷ Tako je bil januarja 1864 Vilhar dokončno obsojen na šest tednov ječe, poostrene z enotedenskim postom in izgubo 300 goldinarjev varščine.¹⁶⁸ *Novice* so o končani obravnavi tiskovne pravde poročale 27. 1. 1864, v četrti številki dvaindvajsetega letnika.

Ker za prvi obravnavani sodni postopek ni ohranjenih sodnih aktov, je o podrobnosti postopka znano malo. Spričo tega bomo našo analizo prvega članka nadaljevali z vključitvijo prve stopnje analize razmerja med člankom in avtorjem z vključitvijo obtožbe s strani države. Torej razumevanja »hudodelstva kaljenja javnega miru«, ki naj bi ga članek vršil. Sprva je potrebno razumevanje argumentacije obsodbe (ki nam v celoti ni znana). Tiskovni zakon, ki je bil v uveljavi, se je, navkljub odpravi preventivne cenzure, še vedno močno naslanjal na strogosti

¹⁶³ Naprej, 26. 5. 1863., Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost.

¹⁶⁴ Prav tam.

¹⁶⁵ Levstik, *Zbrana*.

¹⁶⁶ Levstik, *Zbrana*, 8, 336.

¹⁶⁷ *Novice*, 16. 9., 1863.

¹⁶⁸ Cvirn, *Cenzura*, 34.

protirevolucionarnega »represivnega zakona« z dne 13. marca 1849.¹⁶⁹ Opozicijski tisk je bil še vedno močno reguliran in deloma preganjan. Kaznive naj bi bile: »vse objave, ki bi se zdele take, da nekoga užalijo ali osmešijo v družbenem ali javnem stanu ali da osramotijo uradni ugled posameznega vladnega organa ali da povzročijo za javni mir in red premisleka vredno razburjenje ali da slabijo zaupanje v vlado«. ¹⁷⁰ Ob upoštevanju dejstva, da je Vilharjev *Naprej* za vlado predstavljal opozicijski tisk, saj se je, kot je bilo že razdelano v uvodni številki, opredeljeval za nov politični časopis, ki bo delal v interesu slovenskega naroda ter južnih bratov, in da je bila zaradi tega dejstva državni strukturi v interesu njegova regulacija, se postavlja vprašanje, zakaj je sodni postopek stekel prav za ta članek. Analiziran članek se je zavzemal za oblikovanje slovenske dežele, slovenskih uradnikov, slovenske šole in slovenske vojske. Obči kontekst članka je prav gotovo obujanje slovenske narodne zavesti, oblikovanje zahtev in oblikovanje enotnega slovenskega naroda. Vendar je potrebno poudariti, da so zahteve oblikovane in podane v okviru Avstrijskega cesarstva in da se vseskozi sklicuje na ustavo, ki zahteve načelno dovoljuje. Torej se opredeljuje glede sprememb znotraj danega sistema. Sklenemo lahko, da se v kontekstu leta 1863 obče gledano članek zavzema za federacijo, znotraj katere bi prosperiral slovenski jezik, kultura, narod. Kritika se neposredno nikoli ne nanaša na kritiko cesarja, temveč na kritiko obstoječih razmer, ki segajo v stanje predustavnega obdobja. In prav tu je po našem mnenju posredno izražena kritika celotnega sistema, tudi cesarja. Avtor obsoja sistem pred sprejetjem ustave. Absolutizem primerja s sužnjelastništvom. Hkrati s kritiko predustavnega obdobja avtor kritizira ustavno obdobje z vidika ohranjanja predhodnega stanja. Pri tem se sklicuje na spoznanja cesarja. Avtor bralcu posreduje kritiko vlade, ki pušča ustavo in njena načela izven prakse in posredno sporoča dvoličnost cesarja, ki je nekaj spoznalo, vendar tega ne udejanja. V tem pogledu bi lahko sodni pregon objave razumeli kot užalitev, osmešenje cesarja in vladnih organov, ki ohranjajo status quo. Vendarle pa tega ne moremo z gotovostjo trditi in se prej pojavi sklep, da je cenzorja motilo pretirano poudarjanje narodnih zahtev in nasploh težnja po regulaciji opozicijskega tiska.

Za drugi obravnavan članek: »Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost« je o samem sodnem procesu znanih več dejstev. Deloma so ohranjeni in dostopni sodni akti.¹⁷¹ Že teden po zavrnitvi Vilharjeve pritožbe najvišjega dunajskega sodnega dvora je preiskovalni sodnik Perko začel novo »preiskavo« časopisa *Naprej* (25. 9. 1863).¹⁷² 21. oktobra je ljubljansko deželno sodišče

¹⁶⁹ Levstik, *Zbrana*, 8, 333.

¹⁷⁰ Prav tam.

¹⁷¹ Tu je treba poudariti, da v državnem arhivu Slovenije hranijo listine o tiskovnih tožbah šele od leta 1873.

¹⁷² Levstik, *Zbrana*, 336.

obtožilo Vilharja in Levstika za inkriminiran članek »Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost«. Obtožbe so se nanašale na užalitev, osmešenje, osramotitev uradnega zgleda posameznega vladnega organa (zaradi žaljenja okrajnega urada). Kot so (ob koncu sodnega postopka) poročale *Novice* je okrajni predstojnik g. Pajk (okrajni glavar) pisca članka Frana Levstika in »urednika« Miroslav Vilharja: »*tožil zovoljo razžaljenja časti*«. ¹⁷³ Sodnik Perko je dokazoval, da je Levstikov članek vseboval žalitev ljubljanskega okrajnega predstojnika Johanna Pajka. Levstik se je branil z zagovarjanjem članka, saj naj bi le-ta vseboval zgolj resnične podatke in da naj le-ti ne bi bili naperjeni zgolj proti eni osebi, temveč naj bi članek kategorično zavračal uradnike, ki bi se posluževali opisanih dejanj. Levstik je s svojo obrambo šel še dlje: »*Pajk je za zaprtimi vrati pisarne ljubljanskega okrajnega glavarstva strahoval župane z novimi davki in jim grozil s surovimi besedami, da pa so ti vztrajali pri prošnji za slovensko dopisovanje*«. ¹⁷⁴ Po poročanju *Novic* se je sodba končala z utemeljitvijo, da je *Naprejev* sestavek vseboval pregrešek zoper varnosti časti. Zato je bil pisec članka Fran Levstik obsojen na 3 mesece zapora, Vilharj pa na 4 tedne zapora. Poleg tega pa sta morala povrniti sodne stroške. ¹⁷⁵ Sodni postopek s tem ni bil končan, saj sta po poročanju *Novic* obsojenca pri priči napovedala pritožbo, ki je bila ugodena: »*Nadsodišče je 15. aprila t. l. izreklo, da se s člankom Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost v resnici ni zagrešil noben prekršek in da je zato treba oba obsojenca oprostiti in Vilharju vrniti kavcijo*«. ¹⁷⁶

Navkljub videzu, da je druga sodba bila bolj osebne narave (na državno pravdnštvo naj bi se obrnil J. Pajk sam), sodeč po opombah v Levstikovih Zbranih delih, ni tako. Vilharja naj bi že med zaslišanji, ki so potekala med 31. julijem in 15. avgustom izprašali tudi o Levstikovem članku »Kaj se nekaterim zdi ravnopravnost«. Tako da sta: »*obtoženca upravičeno slutila, da bo Naprej imel kmalu še drugo pravdo na hrbtu*«. ¹⁷⁷ Članek je bil posredno uperjen proti okrajnemu glavarju ljubljanske okolice Johannu Pajku. Vendar brez poznavanja okoliščin aprilske zahteve (leta 1862) županov ljubljanskega okraja po poslovanju okraja s slovenskimi dopisi bralec ni mogel sklepati o tej namembi članka. Saj slednji obravnava problematiko bolj obče in bolj z vidika argumentacije, zakaj so zahteve upravičene. Na dotično tematiko je Levstik sicer že pisal. In sicer v *Naprej* 31. marca. ¹⁷⁸ Ko v okviru članka »Ljubijanski deželni zbor« poroča o spraševanju županov, ki so aprila leta 1862 vložili omenjeno prošnjo, kaj se je zgodilo

¹⁷³ *Novice*, 8. 6. 1864.

¹⁷⁴ Levstik, *Zbrana*, 337.

¹⁷⁵ *Novice*, 30. 12. 1863.

¹⁷⁶ Levstik, *Zbrana*, 339.

¹⁷⁷ Levstik, *Zbrana*, 336.

¹⁷⁸ *Naprej*, 31. 3. 1863. Ljubijanski deželni zbor.

s prošnjo, o kateri ni nihče podal odgovora. Vendar tudi na podlagi tega članka bralec zgolj z branjem *Napreja* ni mogel vedeti, komu je bila kritika v članku namenjena. Članek se v obče, podobno kot prvi obravnavan članek, posredno zavzema za zahteve slovenskega naroda. Argumentacija v članku se nanaša na potrebo po slovenskem dopisovanju med župani in okrajnim uradom. Torej se zavzema za uradovanje v slovenskem jeziku.¹⁷⁹ Navkljub navidezni kritiki državnih struktur, zgolj v »narodni funkciji«, pa se je članek vendarle zavzemal tudi za klasične meščanske zahteve, okoli katerih naj bi se razvila meščanska javnost. Levstik je v zagovoru poudaril, da: »članek graja vse tiste uradnike, ki se upirajo od cesarja razglašeni ravnopravnosti«.¹⁸⁰ Kritika se je opredeljevala glede državne strukture, katere praksa je delovala mimo ustavnih načel.

Članka smo analizirali v funkciji iskanja oziroma prikaza meščanske javnosti v slovenskem časopisju. Prav tako pa nam je služil kot prikaz kritike, ki je nastopala v funkciji narodnega vprašanja. Izbira člankov je sledila iz Habermasove koncepcije meščanske javnosti kot telo izobraženega meščanstva, ki nastopa kot zgodovinski akter, vršilec kritike proti arbitrarni državi. Predvideli smo, da so članki, ki so bili po objavi regulirani (cenzurirani), vršili kritiko arbitrarne države. Slednjo trditev lahko potrdimo, saj sta oba članka, prek poudarjanja narodnih zahtev, kritično vrednotila takratno ustavno obdobje. Članka sta se vseskozi sklicevala na pridobljeno ustavo in hkrati zavračala prakso, ki je delovala mimo ustavnih načel. Prikazana kritična slovenska javnost je nastopala kot vršilec kritike proti arbitrarni državi v okviru narodnega vprašanja. V ospredju niso bili ekonomski interesi meščanstva, kot specifičnega družbenega razreda, temveč interesi narodnega vprašanja. Prikazani tiskovni pravdi so bili za državno regulacijo uspešni, saj je liberalno politični časopis *Naprej* že 29. septembra 1863 prenehal izdajati. V zadnji številki je bilo moč brati: »Današnji list je zadnji *Naprejev* list. *Važne in grenke vzroke te dogodbe zagrebljem v svoje srce*«.¹⁸¹ Delovanje političnega lista je

¹⁷⁹ Jezik uradovanje je bil urejen z upravnim odlokom pravosodnega ministra, ki je izšel 5. marca 1862. Slednji je za ozemlja višjih deželnih sodišč v Gradcu in Trstu, naseljena s Slovenci in Hrvati, določal: 1. Sodišča morajo, kadar poslujejo s strankami, ki so zmožne samo slovenščine, zapisovati izpovedi obtožencev in prič v slovenščini ali v njej vsaj zapisati v zapisnik odločilne stavke izpovedi. 2. Zapisniki o prisegah ali vsaj obrazec prisege mora biti vstavljen v zapisnik v slovenščini. 3. Sodišča si morajo prizadevati, da so sodniki, državnopravni uradniki in zagovorniki pri kazenskih obravnavah zoper obdolžence, ki so zmožni le slovenščine, tudi sami popolnoma vešči slovenščine, tako da je mogoče obravnavo voditi v "slovanskem" jeziku ter v istem jeziku objavljati tudi sodbo in po možnosti tudi njene razloge. 4. V omenjenih pokrajinah je treba sprejemati slovenske vloge in jih kolikor je mogoče reševati v slovenskem jeziku. Kot je razvidno so vse zahteve izražene z neobvezujočimi formulacijami (naj se, po možnosti itd.).

Jelka Melik, *Slovenščina v pravosodju v. Iz roda v rod. Pričevanja o Slovenskem jeziku* (Ljubljana 1982), 19–20.

¹⁸⁰ Levstik, *Zbrana*, 337.

¹⁸¹ *Naprej*, 29. 9. 1963. Česlilim gg. naročnikom.

bilo za slovensko javnost prelomno, saj je pomenil kritično in politično razširitev slovenskega periodičnega tiska. Z drugimi besedami je pomenil: »novost s treznimi, z realističnimi ocenami položaja na Slovenskem«.¹⁸²

»Kakor je bila obsodba za Vilharja težka, tako je bila glede na svojo notranjo predzgodovino in na končni rezultat zanimiva podoba boja med demokratičnimi in birokratskimi silami v deželi in državi.«¹⁸³

6.1.3. Kritična analiza (*Slovenski narod*)

Leta 1868 je začel izhajati časnik *Slovenski narod*. Prva številka je izšla drugega aprila v Mariboru. Časopis je sprva izhajal na štirih straneh. Izdan je bil trikrat na teden, in sicer v torek, četrtek in soboto (leta 1873 je postal dnevnik). Izdajatelj in odgovorni urednik je bil Anton Tomšič, tiskar Edvard Janežič. V naslovni glavi so bili navedeni: cena posameznega časopisa, cena naročnine za vse leto, pol in četrt leta (naročnina s pošiljko po pošti in naročnina brez pošiljanja), sedež uredništva, cene objave reklamnega oglasa (slednji so bili razdeljeni v tri kategorije), in opomba, da se poslani rokopisi ne vračajo.¹⁸⁴ Za primerjavo naj navedemo, da je celoletna naročnina, za prej obravnavani *Naprej*, znašala 6 goldinarjev, medtem ko je za *Slovenski narod* znašala 10 goldinarjev. O programski in politični usmeritvi časopisa nam bo, kot smo to že storili pri analizi *Napreja*, v pomoč prvi objavljeni članek z naslovom: »Slovenskega naroda politični program«. Članek je bralcu predstavil osnovna vodila in usmeritve časnika. Tako naj bi bilo za časopis: »*blagostanje naroda*« osnovno vodilo, prek katerega naj bi poročal o notranjih in zunanjih zadevah. Zavzemal naj bi se za: »*federalistična načela, združenje Slovencev v administrativno celoto, ravnopravnost slovenskega jezika*«. Slednje naj bi počel kot: »*vselej zvest Avstrijanec*«, saj naj bi: »*propad Avstrije*« pomenil vladavino: »*deželno hlepne nove Italije ali oklenole železne roke Prusije*«. Časopis naj bi zagovarjal zahteve: »*Slovenskih bratov v Avstriji*«, saj je: »*Slovenski narod le koleno velike slovanske družine*«. ¹⁸⁵ Zahteve in politična usmeritev, ki jih sporoča uvodni članek, se ujemajo z zahtevami, ki so bile navedene v uvodnem članku časopisa *Naprej*. Zahteve obeh časopisov so podobne, in sicer se oba opredeljujeta za *blagostanje slovenskega naroda* v okviru

¹⁸² Gestrin, *Slovenska*, 145.

¹⁸³ Levstik, *Zbrana*, 340.

¹⁸⁴ *Slovenski narod*, 2. 4. 1868.

¹⁸⁵ Prav tam.

Avstrijskega cesarstva. Bistvena razlika je ta, da je uvodni članek *Slovenskega naroda* programsko usmeritev navajal bolj neposredno, kot je to storil časopis *Naprej* pet let prej. Če je uvodni članek *Napreja* bralcu posredno sporočal zahtevo po federaciji, je uvodni članek *Slovenskega naroda* pri tem neposreden. Tudi kritika ustave, njenih načel in dejanske prakse sta bila neposredna. Tako je v *Slovenskem narodu* bilo moč brati: »po tej izpeljavi ne moremo ni kratko ni malo biti zadovoljni s sedanjo ustavo, ki je zapustila osnovo federalistično in narodno in vredila ti-in onkraj Litve državine razmere brez ozira na Slovane, pri tem početi pa zgubila celo ime celokupne države«. Čeprav *Slovenski narod* ne sporoča o tipu bralca, kateremu je namenjen, lahko prek ujemanja programskih in političnih usmeritev, z *Naprejem* sklenemo, da nagovarjata enak tip bralca. Oba nagovarjata slovensko liberalno bralstvo.

Naša analiza se bo omejila na leto 1868, na prvo leto izdajanja časopisa. V tem letu bomo analizirali članek, ki je sprožil odmeven sodni postopek, čigar nemški spisi o procesu in sodbi so bili objavljeni v 65. številki *Slovenskega Naroda*. Analizirali bomo članek »Tujčeva peta«, čigar avtor je bil Fran Levstik. Članek je bil objavljen kot drugi članek na prvi strani časopisa, dne 22. septembra 1868. V njem je Levstik bralcu z »zgodovinsko osnovo« kritično obravnaval razmerje med Slovani in Nemci. V članku je bilo mogoče brati, da nemška nadvlada nad Slovani traja že več kot tisoč let. Slednja naj bi se začela z neusmiljenim prihodom Frankov, ki so: »divjali tako neusmiljeno, da so od materinih prsi trgali otročiče, pa so jih morili in psom metali«. ¹⁸⁶ V tisočletni nadvladi naj bi: »pokvarili slovanska imena mest in trgov in pograbili mnogo slovanske zemlje«. Levstik je nato v prikazu nadvlade vnesel tudi nemško kulturo, ki naj bi Slovanom: »najprvo vzela, kar smo mi svojega imeli«. Le-ta naj bi vzela slovansko zemljo, izvirne običaje, skupno zgodovino in narodni jezik. Opisan proces je Levstik označil kot proces germanizacije, ki: »v tej in tej slovanski zemlji vsako leto toliko in toliko napreduje«. Šele ob koncu članka je Levstik bralcu posredoval dejanski namen članka, ki je bil javni obračun s časopisom *Laibach Tagblatt*. Slednji je v članku »Die Ferse des Fremden« zagovarjal stališče, da se lahko Slovenci zahvalijo Nemcem za vse svoje kulturno in materialno premoženje. »Tujčeva peta« je bila odgovor na zgoraj omenjeni članek. Levstik je časopis *Laibach Tagblatt* v koncu članka preimenoval v *Blatnik* in obračunal z omenjenim člankom. Tako je bilo moč brati: »Zakaj ne zine besedice (*Blatnik*), da ta dežela, predno je germansko božanstvo v njej posnelo smetano za svoj trebuh, prodno se je usedlo v mesta in trge, bogato od slovenskih žuljev, tla je bila naša, pravimo, ta dežela, prodno so nam jo iz rok iztrgali Nemci, ki so nas postavili na siromašen kot, kakor nehvaležen sin starega očeta, od ktere ga je dobil

¹⁸⁶ *Slovenski narod*, 22. 9. 1868, Tujčeva peta.

vse, kar ima, pa ga vendar zaničuje ter mu za vrata postavlja skledico redkega močnika, rekoč: zadovoljen bodi. Ne vidiš, da je vso moje, kar uživaš? V Srajca na tvojem telesu, raztrgani čevlji na tvojih palcih so iz moje roke, pa še ne molčiš?»¹⁸⁷ Levstik je na koncu članka podrobno prek argumentov kritično ovrednotil pisanje *Laibach Tagblatta*.

Po besedah Antona Slodnjaka je članek predstavljal: »zaslužen, duhovit in učinkovit odgovor na prepotenten članek *Die Ferse des Fremden*«.¹⁸⁸ Na tem mestu se postavlja vprašanje, zakaj je časnikarska polemika postala predmet državne regulacije in sodnega postopka. Odgovor na to vprašanje bomo poskušali najti v sintezi že storjene kratke predstavitev članka in zagovora odgovornega urednika, izdajatelja Antona Tomšiča. Slednji se je znašel na zatožni klopi, saj je državni »pravdnik« članek »Tujčeva peta« kvalificiral kot: »pregrešek kaljenja javnega miru«.¹⁸⁹ Prav tako pa je bil obtožen »zanemarjenja dolžne skrbnosti«, saj na zaslišanju ni izdal avtorja članka (Frana Levstika). Sodba obravnava je bila zaradi bolezni obtoženca izvedena 20. januarja 1869. V obravnavi je Anton Tomšič podrobno navedel razloge za obtožnico. V okviru obtožbe za kaljenje javnega miru so bili poudarjeni naslednji odstavki: »kričeč« odstavek o dejanjih Frankov (naveden zgoraj), odstavek o nemški duhovščini (onemogočanju delovanja Cirila in Metoda), o ponemčevanju (uničenje mest, trgov in slovanske zemlje), o slovanskem trpljenju pod nemškim jarmom (solzah slovanskih), o moralnem uničenju Slovencev (pomoč Slovencev k nemški prevladi), o nemški kulturi (ki je zatrla slovensko).¹⁹⁰ Rdeča nit poudarjenih odstavkov je slovenski narod, oziroma njegova relacija do nemškega (pri tem se je avtor vseskozi skliceval na historični aspekt razmerja). Kar pa je tudi bistvo članka, saj je bil le-ta odgovor na že omenjen članek, ki je zastopal politiko nasprotno od narodne. Ali kot je v zagovoru poudarjal Tomšič: »Članek je najprvo časnikarska polemika. V Ljubljani izhajajoči časnik *Laibacher Tagblatt*, ki zastopa v narodnih obzirih Slovenskemu narodu diametralno nasprotno politiko, je bil o svojem času prinesel članek z napisom *Die Ferse des Fremdlings* in v njem sestavek, v katerem je Slovincem odrekal vso duševno in telesno lastnino do tega kar imajo.«¹⁹¹ Časnikarska polemika se je odvijala v okviru narodne politike oziroma narodnih interesov. Sodeč po poudarjenih odstavkih v obtožnici je članek postal predmet državne regulacije prav zaradi neposrednega poudarjanja nemške nadvlade in negativnih posledic le-te za Slovenstvo. V zagovoru je Tomšič pokazal na politični značaj procesa in ga označil kot

¹⁸⁷ Prav tam.

¹⁸⁸ Levstik, *Zbrana*, 471.

¹⁸⁹ Prav tam.

¹⁹⁰ Levstik, *Zbrana*, 472–480.

¹⁹¹ Levstik, *Zbrana*, 472.

nezdružljivega z liberalno ustavo.¹⁹² Sodba se je 20. januarja 1869 končala z oprostitvijo obtoženca. Vendar se je zaradi pritožbe tožilca proces obnovil in se zaključil z odločitvijo najvišjega sodišča na Dunaju. Le-to je potrdilo sodbo višjega deželnega sodišča. S tem pa je Tomšič moral, zaradi zanemarjanja dolžne skrbnosti in pazljivosti, povrniti sodne stroške, izgubil je 60 goldinarjev kavcije in moral je plačati 50 goldinarjev kazni ali prestati 10-dnevno zaporno kazen.¹⁹³

Naša analiza je sledila trditvi, da so članki, ki so bili po objavi regulirani (cenzurirani), vršili kritiko (arbitrarne) države in so s tem ustrezali Habermasovi konceptiji meščanske javnosti. Na tem mestu lahko pripomnimo, da je predstavljen uvodni članek »Slovenskega naroda politični program« prek kritike tedanje ustave in podajanja zahtev po dejanski realizaciji ustavnih načel zastopal klasične liberalne, meščanske interese. Z besedami Habermasa: »*V meščanski javnosti se razvije politična zavest, ki proti absolutni oblasti artikulira pojem in zahtevo po splošnih ter abstraktnih zakonih*«. ¹⁹⁴ Kot reprezentacija splošnih in abstraktnih zakonov je nastopala ustava in njeno udejanjanje v praksi. Nasprotno pa so ti interesi v analiziranem članku »Tujčeva peta« zakriti v funkciji narodnega interesa, ki je po mnenju sovpadal s tedanjo slovensko intelektualno elito. V tem pogledu interes slovenskega meščanstva, kot vršilca spremenjene publicitete,¹⁹⁵ ni neposredno sledil klasičnim razrednim interesom meščanstva (izhajajoči iz razvoja kapitalistične ekonomije),¹⁹⁶ temveč je bil v funkciji narodnega interesa. Kar je bila posledica konteksta, znotraj katerega je liberalno meščanstvo delovalo. Tu imamo v mislih predvsem maloštevilčne aktivne pripadnike narodnega gibanja, katerih »status« je temeljil na poslovni uspešnosti (v večini je bila v ospredju izobrazba; uradniki, pripadniki svobodnih poklicev) in nemško-nacionalistični usmerjenosti nemških liberalcev in demokratov.

Članek »Tujčeva peta« je bil časnikarska polemika. Torej odgovor, ki je prek argumentov poskušal javno ovreči trditve drugega časnika. Časopisa sta po besedah Tomšiča predstavljala dvojce različnih interesov: »v *Ljubljani izhajajoči časnik Laibacher Tagblatt, ki zastopa v*

¹⁹² Levstik, *Zbrana*, 480.

¹⁹³ Cvirn, *Cenzura*, 38.

¹⁹⁴ Jürgen Habermas, *Strukturne spremembe javnosti, Strukturwandel der Öffentlichkeit* (Frankfurt, 1990), 119.

¹⁹⁵ Meščanska javnost temeljito preobrazi naravo publicitete. Medtem ko je v fevdalizmu publiciteta služila javnemu razkazovanju statusa vladarja, naj bi zdaj omogočala oblikovanje razumnih sodb v javni izmenjavi mnenj, ki bi vplivale na oblikovanje zakonov v sferi javne oblasti.

Sašo Slaček, *Dialektika javnosti v Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* (Ljubljana, 2011), 129.

¹⁹⁶ Le-ti naj bi z občega gledišča homogenizirali radrobljeno meščansko javnost (oziroma meščanske javnosti).

narodnih obzirih, Slovenskemu narodu diametralno nasprotno politiko».¹⁹⁷ Članek je predstavljal obliko diskusije, ki je temeljila na argumentaciji, sklicujoči se na vir. Tomšičev vir je predstavljala »objektivna« obravnava zgodovine; »Lastnost vsake objektivne zgodovine je, da stvari in dogodbe opisuje, kakršne je našla, ne glede, ali se bo komu zgodovinska podoba lepa ali grda zdela.«¹⁹⁸

6.2. Pisma bralcev

Pri analizi pisem bralcev bomo poskušali najti in preučiti korelacijo (dvosmerno komunikacijo) med določenimi strukturnimi procesi in pismi bralcev. Pri tem bomo zavrnili laični pogled na časopisje. Le-ta je napačen, saj novinarski diskurz ne širi spoznavnega polja naslovnikovega sveta, temveč le utrjuje že sprejete in množično uveljavljene slike sveta.¹⁹⁹ Že sam novinarski diskurz nam prikaže naslovnikovo sliko sveta. Kritiko bomo iskali v razmerju med državo, novinarskim diskurzom in naslovnikom (pisma bralcev). Analizirali bomo liberalno časopisje.²⁰⁰ Natančneje se bomo usmerili v analizo časopisa *Slovenski narod*. Preučili bomo njegovo izhajanje v letih 1868, 1869 in 1870.²⁰¹ Predpostavljamo, da se je z leti izhajanja periodičnega tiska število pisem bralcev povečalo. Njihovo večje število pa nam bo služilo kot večji vzorec za analizo (v iskanju meščanske javnosti).

6.2.1. Metodologija raziskovanja

Če med pisma bralcev prištejemo tudi listine uredništva,²⁰² ki so bile objavljene v enaki rubriki, je časopis *Slovenski narod* v celotnem letu 1868 izdajanja objavil enajst pisem bralcev in listin uredništva. Vsa pisma in listine so bila z eno izjemo objavljena na zadnji strani časopisa. V celotnem letu izdajanja 1869 je bilo objavljenih 31 pisem bralcev in listin uredništva. V letu 1870 pa je bilo objavljenih 44 listin in pisem bralcev.

¹⁹⁷ Levstik, *Zbrani*, 472.

¹⁹⁸ Prav tam.

¹⁹⁹ Košir, *Nastavki*, 39.

²⁰⁰ O programski usmeritvi *Slovenskega naroda* smo pisali v poglavju "Tiskovne pravde".

²⁰¹ Prva izdaja *Slovenskega naroda* je bila 2. 4. 1868.

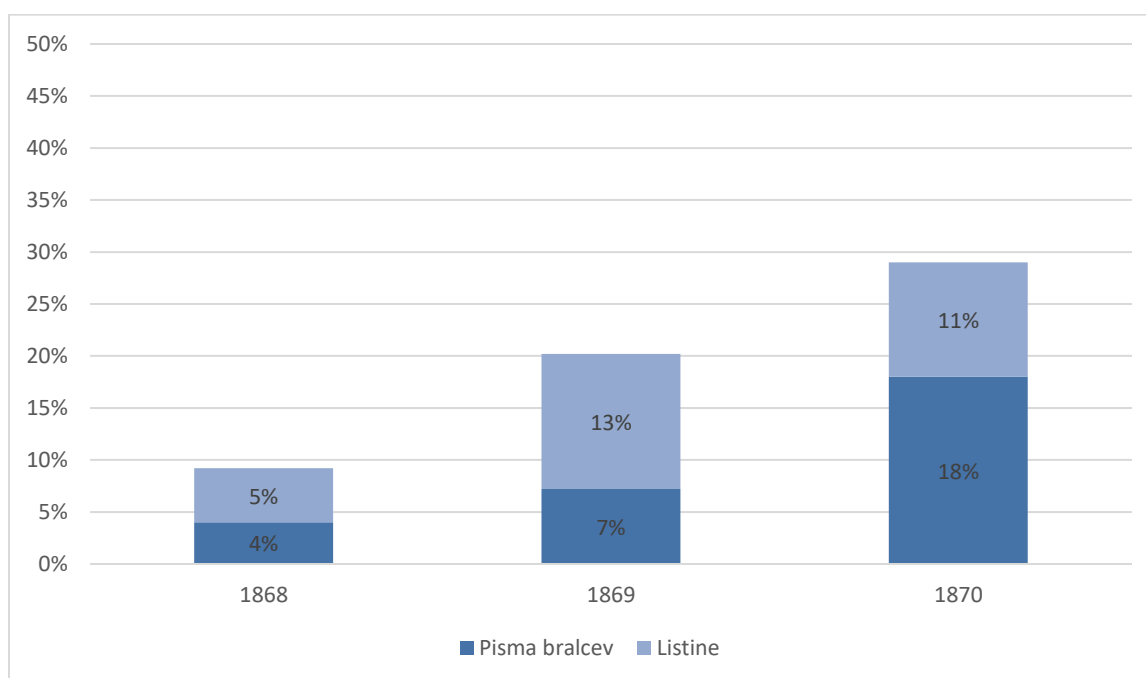
²⁰² Slednje bomo storili zaradi vsebinske analize pisem bralcev, saj se določene listine uredništva nanašajo na objavljena pisma bralcev. In tako predstavljajo komunikacijo med bralcem in uredništvom časopisa.

Tabela 4: Število pisem bralcev in listin uredništva po posameznih letih

Ime Časopisa	1868	1869	1870
<i>Slovenski narod</i>	11 (4 in 6)	31 (11 in 20)	44 (27 in 17)

Podatki v Preglednici 1 niso enoznačni, saj analiziran časopis v letu 1868 ni izhajal polno leto, temveč zgolj devet mesecev. Zato zgolj predstavitev seštevka števila pisem bralcev in listin ne zadošča.

Tabela 5: Odstotna zastopanost pisem bralcev in listin uredništva v izdanih številkah



Zgornji graf prikazuje odstotno zastopanost pisem bralcev in listin uredništva v analiziranih letih. Leta 1868 je časopis *Slovenski narod* izhajal devet mesecev. Izdanih je bilo 115 števil. V njih je bilo objavljenih pet pisem bralcev in šest listin uredništva, kar je pomenilo osem odstotno zastopanost tako pisem kot listin v vseh izdanih številkah. Mesečno povprečje števila objavljenih števil je bilo trinajst. Pismo in listina sta se pojavila manj kot enkrat na mesec. Leta 1869 je bilo izdanih 153 števil časopisa. V njih je bilo moč najti enajst pisem in dvajset listin. Skupna odstotna zastopanost je znašala dvajset odstotkov. Kar je pomenilo, da sta bili objavljeni že vsaj dve pismi ali listini na mesec. Leta 1870 je izšlo 152 števil *Slovenskega naroda*. V njih je bilo objavljeno sedemindvajset pisem bralcev in sedemnajst listin uredništva. Kar je pomenilo, da so bile v povprečju objavljene že vsaj tri pisma ali listine na mesec.

Sam obstoj pisem bralcev in listin uredništva ne dokazuje ničesar. Lahko pa nam služi kot prikaz dvosmerne komunikacije med časopisom, ki je v našem primeru programsko liberalno usmerjen, in bralcem. Iz tehnične predstavitve analiziranih obdobj izhajanja časopisa *Slovenski narod* lahko jasno vidimo, da je bilo z leti objavljeno čedalje več pisem in listin. Kar pomeni, da se je dvosmerna komunikacija krepila. Bralec je čedalje bolj stopal od pasivne k aktivni vlogi sodelovanja v javnosti. Sklep je na tem mestu šibek, saj je pred nadaljevanjem nujna kritična analiza vsebine objavljenih pisem bralcev in listin uredništva.

6.2.2. Vsebinska analiza

Kot je bilo že izpostavljeno se na tej točki pojavlja nuja po vsebinski analizi zbranih pisem bralcev. Slednjo bomo storili prek vsebinske kategorizacije. Vzpostavili bomo štiri kategorije, ki vobče opredeljujejo vsebino posameznih pisem in listin bralcev. Vsebinski razvrstitvi bo sledila natančnejša analiza diskurza, pisem in listin, ki se vsebinsko neposredno nanašajo na razmerje med državo, novinarskim diskurzom in naslovnikom (pisma bralcev).

Po zbrani bazi vseh objavljenih pisem in listin *Slovenskega naroda* v letih izdajanja od 1868 do vključno leta 1870 se postavlja vprašanje vsebinske analize. Le-to bomo storili s pomočjo vsebinske kategorizacije, ki bo služila kot orodje selekcije nadaljnje analize. Pisma bralcev in listine uredništva lahko razvrstimo v naslednje štiri kategorije: *lažen dopis*, *pojasnila*, *administrativne listine* in *odgovori pošiljateljem*. Kriterij oblikovanja kategorij je bila občevsebinska ponovljivost v posameznih pismih in listinah. Kategorija »lažen dopis« zajema vsa pisma bralcev in listine uredništva, v katerih se je pisec (tudi urednik) kritično opredeljeval glede določene objave v časopisu. Pogoj je nanašanje na objavo. Pri tem se kritika objave v časopisu ne nujno omejuje zgolj na objavo v *Slovenskem narodu*. Takšen primer je bilo pismo bralca, objavljeno v devetnajsti številki drugega letnika *Slovenskega naroda*. Anonimni pisec pisma (podpisani zgolj Moravski) se je v pismu kritično opredeljeval glede dopisovalca *Maribor Zeitung* (*Marburger Zeitung*), saj naj bi bil le-ta: »slabo podučen« in trosil laži o podučitelju iz Jarenine.²⁰³ Tako so v tej kategoriji pisma bralcev večji meri namenjena urednikom časopisov in seveda javnosti, ki jo sestavljajo bralci. V kategoriji »pojasnila« so zajeta vsa pisma bralcev, ne pa tudi listine uredništev, ki so neposredno razjasnjevala specifične

²⁰³ Slovenski narod, 13. 2. 1869.

dogodke (ne pa objav ali vprašanj bralcev). Sem spadajo tudi pisma bralcev, v katerih so pišoči poskušali zatreti določene govorice, ki so se takrat širile o njih.²⁰⁴ Takšen primer je pismo bralcu, objavljeno v 68. številki tretjega letnika *Slovenskega naroda*.²⁰⁵ V njem Dr. Josip Tonkli, odvetnik v Gorici, pojasnjuje bralcem časopisa, da so govorice, ki so se razširile o njem po celotnem tolminskem okrajnem glavarstvu, lažne. Kot se je sam izrazil je poslal pismo v namen varstva svoje časti. Politični nasprotniki, naj bi širili govorice, da: »*bi bil podpisal neko peticijo ali spomenico za železnico, ki bi morala peljati od Loke prek Idrije do Vipave in Gorice*«. ²⁰⁶ Torej, da je bil nasprotnik gradnji železnice v tolminskem okraju. Pisma, zajeta v kategoriji »pojasnila«, so bila namenjena obči javnosti. Kategorija »administrativne listine« zajema vse listine uredništva, ki so se nanašala na poslovanje *Slovenskega naroda*.²⁰⁷ Sem spadajo podatki o naročninah, dolgovih posameznih naročnikov in morebitnih zapletih pri tiskanju in pošiljanju časopisa. Namenjena so bila naročnikom časopisa. Kot primer naj na tem mestu navedemo listinico uredništva, objavljeno v 32. številki drugega letnika *Slovenskega naroda*.²⁰⁸ V njej je uredništvo naprošalo naročnike: »*tisti gospodje, katerim se list pošilja in ki ne morejo in ki ne mislijo več ostati naši naročniki, naj blagovoljno to naznanijo ali pa liste kmalo nazaj pošljejo*«. ²⁰⁹ V četrto kategorijo »odgovori pošiljateljcem« spadajo vse listine uredništva, ki so bila neposredni odgovor na neobjavljena pisma bralcev. Namenjena so bila specifičnemu bralcu časopisa. Tako je bilo v 137. številki tretjega letnika *Slovenskega naroda* moč brati: »*G. končnik v Ptuji: Kako se motite o poklicu časnikarskem, ako mislite, da se vsakdo more z ubogo naročnino odkrižati javni kritiki, še bolj pa ako menite, da bomo zarad celih 2 gl. 60 kr, dajali svoje sodelavce z blatom ometavali*«. ²¹⁰

²⁰⁴ Ta primer navajamo, da ne bi prišlo do napak pri kategorizaciji podobnih pisem bralcev v prvo kategorijo.

²⁰⁵ Slovenski narod, 14. 6. 1869.

²⁰⁶ Prav tam.

²⁰⁷ V prvem in drugem letniku izhajanja *Slovenskega naroda*, v letih 1868 in 1869, je bila "listinica vredništva" in "listinica opravištva" ena. Torej "listinica opravištva" pred letom 1870 kot taka v analiziranem časopisu ni obstajala. Za boljšo preglednost smo "listino opavništva" tudi v analiziranem letu 1870 šteli pod listine uredništva.

²⁰⁸ Slovenski narod, 2, 32.

Kot zanimivost naj na tem mestu pripomnimo, da je imel *Slovenski narod* v analiziranih letih izhajanja, glede na pogostost podobnih listin uredništva, pogoste težave s pošiljanjem časopisa naročnikom, ki so se kasneje odločili prenehati z naročanjem, pri tem pa niso pokrili stroškov števil, ki so jim bile poslane v "vmesnem" obdobju.

²⁰⁹ Prav tam.

²¹⁰ Slovenski narod, 24. 11. 1870.

Tabela 6: Vsebinska kategorizacija pisem bralcev in listin po posameznih letih

Kategorija	1868	1869	1870	Celotno obdobje
Lažen dopis	6	7	13	26
Pojasnila	2	7	13	22
Administrativne listine	/	2	5	7
Odgovori pošiljateljem	3	15	13	31

V nadaljevanju vsebinske analize bomo zanemarili kategorijo »administrativne listine«, saj v listinah, ki so zajemale razjasnila o naročinah, dolgovi posameznih naročnikov in morebitnih zapletih pri tiskanju in pošiljanju časopisa, prek našega vzpostavljenega konceptualnega aparata ni moč nadaljevati analize.

V uvodu poglavja smo definirali časopisni diskurz kot utrjevanje že sprejetih slik sveta.²¹¹ V tem pogledu časopisni diskurz utrjuje nazore posameznikov, ki so v njih že prisotni. Če slednje združimo s Habermasovo koncepcijo časopisa za časa 19. stoletja, kot institucijo meščanske javnosti, lahko rečemo, da so bili nastavki za izvrševanje javne kritike (v obliki časopisa) že prisotni. Torej lahko razumemo liberalni časopis devetnajstega stoletja kot vršilca kritike oziroma kot zastopnika meščanskih interesov kot razreda. Nastavek za kritiko je bil prisoten v strukturnih procesih, ki so zaznamovali obravnavano obdobje. Počasen propad *ancien regime* in vzpon meščanskega razreda na osnovi novega družbenega sistema. Iskanje kazalcev meščanske javnosti, kot permanentne diskusije, katere osnova je kritika oziroma argumentacije, bomo omejili na analizo pisem bralcev, ki niso bila pod neposrednim vplivom uredniške regulacije. Le ta naj bi nam prikazala tako imenovano naslovnikovo sliko sveta. Na podlagi trditve, da so bili nastavki za izvrševanje javne kritike že prisotni pred jasnim oblikovanjem institucij meščanske javnosti, sklepamo, da bo naslovnikova slika sveta (bralca in pisca časopisa) ustrezala politični usmeritvi liberalnega časopisja, ki je nastopal kot institucija meščanske javnosti. Tako bomo analizirali razmerje med državo, novinarskim diskurzom in naslovnikom.

²¹¹ Košir, *Nastavki*, 39.

6.2.2.1. Naslovnikova slika sveta

Predstavili bomo vsebinsko analizo dveh pisem bralcev, pri čemer se je eno izmed pisem bralcev nadaljevalo v diskurz s piscem pisma in z naslovnikom pisma. Analiza naj bi nam služila za predstavitev naslovnikove slike sveta, ki so od naslovnikov (bralcev) prek rubrike pisem bralcev postali aktivni udeleženci znotraj časopisnega diskurza.

Prvo izbrano pismo bralca je bilo objavljeno na prvi strani v 104. številki prvega letnika *Slovenskega naroda*.²¹² Avtor deželni poslanec Dr. Jože Vošnjak je pismo naslovil: »Odprto pismo g. M. Lohningerju dež. in drž. poslancu. Za natančno vsebinsko analizo je pogoj vedenje o avtorju in naslovniku. Dr. Jože Vošnjak je bil zdravnik in politik, rojen iz premožne družine usnjarskega mojstra. Vošnjak je bil vpliven politični akter znotraj slovenskega političnega telesa. O slednjem nam priča članek, objavljen na prvi strani časopisa *Slovenija* leta 1934.²¹³ Članek je bil namenjen stoletnici Vošnjakovega rojstva, v njem je bilo moč brati: »*Dr. Jože Vošnjak je bil pomembna osebnost v naši politični javnosti, kot društveni organizator, kot poslanec in časnikar, kot politični in gospodarski pisatelj*«. ²¹⁴ Naslovnik članka je bil deželni poslanec Matthias Lohninger. Za nadaljevanje nam bo dovolj objava v *Slovenskem gospodarju*: »(Umrli) je deželni poslanec M. Lohninger v Misliniji 64 star. Priselil se je k nam nekdaj iz Dunaja, pa Slovencem ni bil prijatelj«. ²¹⁵ V izbranem pismu bralcev sta zastopana dve nasprotujoči se osebi, katerima je skupna politična aktivnost. Avtor pisma je bil pomembna (politična) oseba znotraj narodnega prebujanja (v okviru katerega je analiziran časopis deloval), njemu nasprotno pa je bil naslovnik »nasprotnik« le-tega gibanja.

Vošnjak je v pismu kritično predstavil Lohningerjev izračun o deželnih stroških v deželi Štajerski. Kritika se je nanašala na Lohningerjev očitek, da mora: »*ostala štaj. Dežela še doplačati za spodnji Štajer*«. ²¹⁶ Vošnjakova kritika izračuna je bila jasno strukturirana in je sledila argumentaciji. Sprva je avtor navedel trditev naslovnika, nato jo je z argumenti zavrnil. Na začetku je Vošnjak predstavil razlog, zakaj bo v pričujočem članku deželo Štajersko obravnaval kot dva ločena dela: »*Vi sicer pravite, da nočete računati, koliko mora plačati eden*

²¹² Slovenski narod, 3. 12. 1868.

²¹³ Slovenija, 5. 1. 1934, Dr. Jože Vošnjak.

²¹⁴ Prav tam.

²¹⁵ Slovenski gospodar, 9. 11. 1892.

²¹⁶ Slovenski narod, 3. 12. 1868.

ali drugi del štajerske dežele, in vendar ste ravno pred temi besedami do goldinarja skušali dokazati, koliko mora ostala štaj. Dežela še doplačati za spodnji Štajer.«.²¹⁷ Ločitev Štajerske na dva dela, od katerih eden zajema tako imenovan slovenski del, je avtor preložil na naslovnika. Kot bomo ob koncu poglavja skušali prikazati, je slednjo delitev tudi spretno izkoristil. Vošnjak je nadaljeval, da bo v pismu zajeta preiskava: *»koliko dobička imamo mi Slovenci od zveze s štajersko deželo*«.²¹⁸ Prek tabele so bili v pismu prikazani vsi izdatki *»slovenskega dela Štajerske*«, ki po Vošnjaku znašajo 161.000 goldinarjev. Od tega naj bi moral slovenski del plačati 37 %, kar je pomenilo 59.000 goldinarjev. K temu je avtor prištel še 11.000 goldinarjev, ki so bili namenjeni bodoči *»vinorejni*« šoli v Mariboru. Pismo je bralcu podalo, da so stroški, potrebni za delovanje slovenskega dela, znašali 70.000 goldinarjev. In ker je slovenski del za administracijo dežele plačeval 117.000 goldinarjev, deficita ni bilo. Tako je Vošnjak zavrnil Lohningerjevo trditev, da je bil za slovenski del Štajerske prisoten deficit med prihodki in stroški administracije. Avtor je nato poskušal dokazati, da ima dežela Štajerska prisoten ogromen deficit, ki se bo z zgolj 35 % deželnih priklad večal. S tem izračunom je bila bralcu zavrnjena Lohningerjeva trditev, da se zaradi manjšega procenta deželnih priklad, ki jih morajo plačati prebivalci dežele Štajerske, napram deželi Kranjski, na Štajerskem godi bolje. V zaključku pisma je Vošnjak izrazil lasten političen interes. Kot slovenski liberalni politik, ki se je zavzemal za *»narodov blagor*«, je spretno izkoristil zavrnjene naslovnikove teze in jih uporabil kot argumente za *»slovenske narodne zahteve*«: *»Mi štajerski Slovenci, smo kakor ste skušali dokazati nemško-štajerski deželi le težko breme. Nasproti pa smo mi Slovenci prepričani in dokazal sem to po številkah, da nam je ta zveza s Štajersko v duševnem in denarnem oziru v veliko škodo.*«²¹⁹ Bralec je lahko bral pompozne povedi: *»Čudite se, da se hočemo ločiti mi Slovenci od Nemcev in da se potegujemo za slovensko kronovino. S silo se ne da zatreti ideja narodnosti. Združila se je Italija, združuje se Nemčija in mi Slovenci? Prva in poslednja beseda je: Ločitev!*«²²⁰

Analizo pisma bralcev bomo nadaljevali z že vzpostavljenim teoretskim aparatom. Le-ta bo potekala na dveh ravneh. In sicer bomo poskušali preučiti korelacijo med strukturnimi procesi in pismom bralca, katero zaznamuje razmerje med državo, časopisom in bralcem. Kot prvo je potrebno izpostaviti čas nastajanja pisma in locirati strukturne procese, ki so bili in so

²¹⁷ Prav tam.

²¹⁸ Prav tam.

²¹⁹ Prav tam.

²²⁰ Prav tam.

determinirali tako državo, časopis kot bralca.²²¹ Pismo je bilo pisano leta 1868, za časa »dolgega devetnajstega stoletja«. Časa velikih zgodovinskih dogodkov, kot so bili francoska revolucija (1789) in konec prve svetovne vojne (1918).

Čas nastajanja oziroma kontekst pišočega bomo opredelili prek treh ravni. »Makro«, »meso«, »mikro« raven. Pisma bomo analizirali prek naslednjih gledišč. Na »makro« ravni bomo izpostavili počasen razkroj *ancien regime* in postopen vzpon kapitalizma (ki pogojuje delavski in meščanski razred). Na »meso« ravni bomo izpostavili oblikovanje državnega birokratskega aparata (vzpon modernih državnih struktur, ki je sposobna regulacije, kot je npr. cenzura) in vzpon ekonomskega in političnega liberalizma. »Z državnopravno konstruirano ločitvijo je povezan drugi, splošnejši pomen, namreč izdiferenciranje tržno krmiljene ekonomije iz predmodernih ureditev politične oblasti, ki je od zgodnje moderne dobe spremljalo postopono uveljavljanje kapitalističnega načina produkcije in izoblikovanje sodobne državne birokracije. V retrospektivi liberalizma te razvojne spremembe konvergirajo v avtonomijo »meščanske družbe« v Heglovem in Marxovem smislu.«²²² Kot »mikro« raven pa bomo opredelili narodno prebujenje (po letu 1848 tudi v praktični obliki) ter federalizem in centralizem (kot politična vprašanja).

Kot prvo bomo analizirali pismo bralca prek gledališča, ki ga vzpostavlja »makro« raven. V tem kontekstu lahko izpostavimo naslednje termine, ki so v pismu pogosto uporabljena: dobiček, deficit, dohodek, strošek. Vošnjak: »Dobiček je tedaj le navidezen, kajti ko bi se letos morali stroški popolnoma poravnati z dohodki, trebalo bi še 180.000 gld.«²²³ Strukturna procesa, ki smo ju izpostavili, sta »vzpon« kapitalizma in razsvetljenstvo. Diskurz o razmerju med dohodki in stroški neposredno ne pove ničesar, vendarle pa lahko na tem mestu trdimo, da pismo z uporabo izpostavljenе terminologije sovпада s teorijo »zahodnega racionalizma«. Weber, kot klasik navedene teorije, je izpostavil zavest posameznika oziroma princip razmišljanja kot eno izmed glavnih vodil, ki je postopoma zrušilo *ancien regime* in vzpostavilo nov sistem, temelječ na racionalnih dejanjih posameznika.²²⁴

²²¹ Zavedamo se, da je selekcija strukturnih procesov vprašljiva. Vendar se je bomo poslužili zaradi preglednosti analize. Selekcija bo storjena z ozirom na Habermasov konceptualni aparat. Jurgen Habermas, Predgovor k Novi izdaji (1990) Strukturnih Sprememb javnosti v Strukturne spremembe javnosti (Ljubljana 1994), 27.

²²² Prav tam.

²²³ Slovenski narod, 3. 12. 1868.

²²⁴ Weber, Protestantska etika in duh kapitalizma (Ljubljana, 2002).

Na »meso« ravni smo izpostavili ekonomski in politični liberalizem in vzpostavljen državno biurokratski kompleks. Že sam »namen«²²⁵ (zavrnitev Lohningerjeve trditve, da je slovenski del Štajerske strošek preostalemu delu Štajerske) pisma nakazuje vpliv obstoja državnega biurokratskega kompleksa. Diskurz o davkih pogojuje obstoj davkov. Razen, če bi bilo to neko fikcijsko besedilo. Obstoj davkov pogojuje obstoj biurokratskega kompleksa, saj davek obstaja zaradi in v namen biurokratskega kompleksa. V pismu avtor jasno poudari institucije, ki spadajo v državni biurokratski kompleks: »Policija itd. 54.000 gld. Ceste 50.000. Zoper živinsko kugo 1.000. Za bolnišnice na deželi 29.000. Za cepljenje koz 6.000. Za vožnjo vojakov, novakov itd 11.000. Za podporo ljudskim učiteljem 10.000.«²²⁶ Kot je bilo že izpostavljeno, je bilo pismo bralca pisano in objavljeno leta 1868.²²⁷ Torej v obdobju »novo nastale« Avstro-Ogrske, ki je leta 1867 sprejela decembrsko ustavo. Slednja je Avstro-Ogrsko spremenila: »v relativno moderno ustavno monarhijo, ki glede demokracije ni bistveno zaostajala za večino evropskih držav«.²²⁸ Liberalizem je bil v vzponu. Prej kot leto 1867 pa pismo zaznamuje leto 1861, ko je Avstrija obnovila ustavno obdobje, in leto 1862, ko je z uveljavitvijo novega tiskovnega zakona dokončno odpravljen klasičen sistem preventivne cenzure. Delna liberalizacija tiska (še vedno oster nadzor, vendar prek sankcij, ki so botrovale k samocenzuri pišočin) je vsaj deloma omogočila kritične objave v periodičnem tisku. Strukturni proces liberalizacije je šele omogočil, da je bilo pismo sploh objavljeno. Protislovnosti liberalizacije tiska in hkrati ohranjanje sankcij se je zavedal tudi Vilhar. V pismu je pisal: »Ta prošnja Vas obsojuje pred vsem liberalnim svetom; Vaš klic po policiji Vas zaznamova za moža, ki mu pomanjkuje duševnega orodja in ki si zato išče materialnega: ječe in preganjanja.«²²⁹

Na »mikro« ravni smo izpostavili procese, ki so po našem mnenju zadevali »idealnega bralca«²³⁰ slovenskega liberalnega časopisja (narodna prebuditev oziroma narodne zahteve, federalizem). Kot smo že izpostavili, avtor pisma spretno izkoristi očitek deželnega poslanca Lohningerja, da je slovenski del Štajerske zgolj strošek preostalemu delu dežele Štajerske. Spretnost Vilharja je v tem, da prek argumentirane kritike o neresničnosti očitkov sprejme diskurz o »dveh« delih Štajerske in ga izkoristi v namen političnih interesov, ki so sovpadali z

²²⁵ V nadaljevanju bomo poskušali prikazati, da le-ta ni tako neposreden, odkrit.

²²⁶ Slovenski narod, 3. 12. 1868.

²²⁷ Pisano je bilo v Slovenski Bistrici, 29. novembra 1868. Objavljeno pa 3. decembra istega leta.

²²⁸ Janez Cvirn, *Dunajski državni zbor* (Ljubljana, 2015).

²²⁹ Slovenski narod, 3. 12. 1868.

²³⁰ Tu se navezujemo na Habermasa in kot "idealni tip" bralca liberalnega časopisja definiramo posameznika, ki se prek rezoniranja vključuje v javnost kot *publikum*.

narodnimi interesi. Torej tudi njegovimi političnimi interesi. Bralec je v pismu lahko bral: »Da bi mi Slovenci premalo plačali in le živeli tako rekoč od milosti Nemcev, tega nam nikdo ne more očitati. Naša prva in zadnja beseda je ločitvi! Mi Slovenci pa, če si tudi nič gotovih denarjev ne prihranimo po ločitvi, si vsaj za svoje novce lahko napravimo narodne zavode, narodne šole in si tako odpremo pot do više omike in večega blagostanja.«²³¹ Avtor bralcu neposredno sporoča, da se diskurz o ločitvi nanaša na širši kontekst, da se nanaša na združitev »slovenskih« dežel. Vilhar je bil neposreden, da tu ni govora o oblikovanju »samostojne« države, ki bi se po potrebi navezovala na druge slovanske narode, saj je poudaril: »Mi si ne iščemo svojega središča zunaj Avstrije. Mi smo zvesteji Avstriji, kakor kateri koli avstrijskih narodov. Da bi pa v Avstriji se ne smeli zediniti, da bi mi za večne čase morali biti razdeljeni na šest kosov, kakor dozdaj, tega pač ne!«²³²

Pismo smo analizirali z namenom predstavitve meščanske javnosti na Slovenskem v teku (prek analize *Slovenskega naroda* kot institucije slovenske meščanske javnosti) oziroma natančneje z namenom predstavitve tako imenovanega naslovnikovega sveta (bralca). Avtorji pisem bralcev so prek udejstvovanja v dvosmerni komunikaciji med bralci in časopisom soustvarjali javnost, ki jo je vzpostavljala časopis. V analiziranem primeru je potrebno poudariti, da je bil avtor pisma meščan²³³ (zdravnik, iz usnjarske družine) in aktiven politik. Pismo je bilo pisano z dvojnimi namenoma. Prvič, da se ovržejo trditve, da je bila slovenska Štajerska strošek preostalemu delu dežele in nagovarjati bralstvo, k utrjevanju lastne identitete. Identitete »mi« skupnosti, narodnostne identitete Slovenstva, katere zahteve so združitev. Na tem mestu se nam ponovno vzpostavlja vprašanje o sovpadanju ekonomskih in političnih interesov slovenskega meščanstva, ki naj bi bili zastopani v kritiki arbitrarne države (v obliki meščanske javnosti). Slednje vprašanje bomo obravnavali v zaključku poglavja.

Drugo pismo, ki ga bomo analizirali, je bilo objavljeno v 25. številki tretjega letnika časopisa *Slovenskega naroda*.²³⁴ Njegovi objavi sta sledila še dve objavi. Prva objava je bila odziv naslovnika (32. številka) in druga odziv prvotnega pisca pisma (44. številka). Vsa pisma so bila objavljena na predzadnji strani časopisa v stalni rubriki »poslano« (zadnja je bila namenjena oglasom). Pisec prvega in tretjega obravnavanega pisma je bil Andrej Žnidaršič. Ker za razliko od Josipa Vošnjaka, Žnidaršič ni imel vidnejše politične funkcije, je o njem znano bolj malo.

²³¹ Slovenski narod 3. 12. 1868.

²³² Prav tam.

²³³ Brückmüller, *Nove*, 372.

²³⁴ Slovenski narod, 1. 3. 1870.

Lahko pa trdimo, da je pripadal s »slovenstvom« navdahnjenemu delu duhovščine. Saj je bil kot vikar prisoten v sestavi širšega članskega odbora šempaškega tabora.²³⁵ Torej taboru, o katerem so Novice 4. novembra leta 1868 poročale: »Govorili so: 1. točki (o zedinjeni vseh Slovencev po postavni poti), o 2. točki (vpeljanju slov. jezika v šole), o 3. točki (Slovenskem uradovanju), 4. točki (o podelovanju javnih služb domačinom, o 5. točki (slov. uradovanju v škofijskih in cerkvenih uradih).«²³⁶ Naslovnik prvega pisma in avtor drugega (ki je bil odgovor na prvo) je bil Feliks Milotič. Sledni je služboval, kot je že iz pisma jasno, kot davkar v Tolminu. Slovenski narod je šestega februarja leta 1899 o njem poročal, da je dobil naslov glavnega davkarja v Tolminu.²³⁷

Sprva bomo vsa pisma okvirno predstavili. In šele nato z že vzpostavljenim konceptualnim aparatom tudi analizirali. Prvo pismo se je glasilo: »Odprto pismo častitemu gospodu davkarju (Milo.) v Tolminu«.²³⁸ V pismu je Žnidaršič predstavil osebno nezadovoljstvo z davkarijo: »Došla vam je bila namreč moja pobotnica za 29. gl. a. v, ktere imam prejeti kakor dohodkov doklado za celo minolo leto, že dvakrat meseca januarja v davkarijo, pa se mi je povrnila prvič z nemškim, drugič z italijanskim podukom, ki pravi imeli ste dolžnost priti po tistih 29 gl. od 25. do 31. minolega meseca«.²³⁹ Avtor pisma je negativno osebno izkušnjo (davkar naj ne bi ravnal po uradni dolžnosti) izkoristil za predstavitev zahteve po slovenskem uradovanju. Pri tem pa je izpostavil tolminskega davkarja Feliksa Milotiča. Slednji naj bi zahteval, da se ljudstvo prek deželnega jezika uči še nemški in italijanski jezik. Žnidaršič je te zahteve komično obrnil: »davkarija pa se ne more učiti deželnega jezika, ker – nima glave«.²⁴⁰ Osebnemu gnevu, ki je bil v pismu komično predstavljen, je sledil nagovor za slovensko uradovanje.²⁴¹ In sicer naj bi se slovensko uradovala, ker se uraduje zavoljo ljudstva in ne obratno. Torej so uradniki služabniki ljudstva, saj jim dežela: »da jesti in piti«.²⁴² Pismo se je končalo z avtorjevo zahtevo,

²³⁵ Ernest Klavžar, *Brošura* (Gorica, 1868).

²³⁶ Novice, 4. 11. 1868, Tabor Šempaški.

²³⁷ Slovenski narod, 6. 2. 1899.

²³⁸ Slovenski narod, 1. 3. 1870.

²³⁹ Prav tam.

²⁴⁰ Prav tam.

²⁴¹ Uradni jezik v Tolminu je bil nemški in s tem tudi uradovanje. Vendar pa je bila izbira jezika močno podvržena izbiri posameznika. Kot je to za obdobje 1890–1894 Henrik Tuma v spominih izpostavil: "Večino dela na sodišču so opravljali kanclisti. Uradovanje je bilo nemško. Po Tolminu se je bil še pred mojim prihodom raztresel glas, da sem dober Slovenec in da uradujem slovensko. Prvi dan, ko sem vodil razpravo, je bil moj zapisnikar Čargo, oče slikarja Ivana Čarga. Vprašal me je nekam bojzljivo, kako naj piše zapisnik. Na moj odgovor: "Kadar vidite mene, pišite slovensko!". Moj predstojnik Korsig pa me je klical k sebi in opozoril, da je uradni jezik v Tolminu nemški.". Hendrik Tuma, *Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi* (Ljubljana, 1997), 187.

²⁴² Prav tam.

naj se Milotič dobro nauči slovenskega jezika, do takrat pa naj pomočnika (prevajalca) plačuje sam.

Drugo pismo se je glasilo: »*Odgovor na odprto pismo častitega gospoda vikarja Andreja Žnidaršiča na Ponikvah*«. ²⁴³ Pisano je bilo s strani davkarja Feliksa Milotiča. Pismo je bilo pisano bolj v formalnem tonu kot prvo. Avtor pisma se je osredotočil na postopek, glede katerega se je duhovnik pritoževal in šele na koncu pisma očitke o neznanju slovenskega jezika zavrnil kot nesmiselne. Očitek o kršenju uradne dolžnosti je Milotič zavrnil z razlago uradnega postopka. Urad naj ne bi mogel sprejeti Tomšičeve pobotnice, saj je rok za oddajo že zastaral. Slednje naj bi bilo v slovenskem jeziku pojasnjeno Tomšičevemu predstavniku. Milotič pojasni, da se je s tem dolžnost urada tudi končala. Tako, da je bil morebiten odgovor zgolj izkaz dobrega delovanja urada, saj deluje prek dolžnosti. Odgovoru se po Milotičevo ne da oporekati. Saj četudi ni bil pisan v slovenskem jeziku, temveč v jeziku, ki ga Tomšič dobro pozna, je bil zgolj izraz dobre volje urada in ne njegove dolžnosti. Z Milotičevimi besedami je bil odgovor: »*posebna ljubav, ki jo je hotel Vam skazati*«. ²⁴⁴ Avtor pisma tudi zavrne osebno gnev proti njemu, ki jo je javno predstavil Tomšič, saj zavrne avtorstvo pisanega odgovora. V zaključku pisma se Milotič opredeli tudi o zahtevah po slovenskem uradovanju: »*Bodite gospod vikar prepričani, da bi Vaša slovenska pobotnica, brez omenjenega zadržka, gotovo bila sprejeta, kakor se sprejemajo druge redno narejene slovenske pobotnice in da bi tudi Vaša slovenska vloga, ki bi bila došla uradnji slovenski odlog dobila*«. ²⁴⁵

Tretje pismo se je glasilo: »*Drugo odprto pismice čast. G. davkarju Milotiču v Tolminu*«. ²⁴⁶ V njem je Žnidaršič zavrnil Milotičeve trditve, da uradu ni bila dolžnost poslati, saj slednje ni sprejelo nobene prošnje po pisni utemeljitvi odločitve. Sprva se je avtor pisma dotaknil natančne terminologije. Prošnje naj res ne bi poslal, poslal pa naj bi terjatve, saj se pravico terja ne prosi. Tako naj bi Žnidaršič uradu poslal pisano prilogo, ki zahtevala pisni odgovor urada, da je Žnidaršičevo pobotnico prejel in zakaj jo je poslal nazaj. Vendar pa naj urad ne bi storil ničesar od tega, četudi je pobotnica pisana vloga: »*ki stavi svoje tirjatve naslonjene na pisano postavo, na odlog visoke c. kr. Namestnije*«. ²⁴⁷ Na koncu pisma je avtor pisma zavrnil trditev

²⁴³ Slovenski narod, 17. 3. 1870.

²⁴⁴ Prav tam.

²⁴⁵ Prav tam.

²⁴⁶ Slovenski narod, 14. 4. 1870.

²⁴⁷ Prav tam.

davkarja, da po potrebi slovensko uraduje, saj je Žnidaršič na slovensko pritožbo dobil nemški odlog.

Nadaljevali bomo z že vzpostavljenim konceptualnim aparatom. Prek treh ravni oziroma treh gledališč bomo poskušali razumeti pisma in v interpretacijo vključiti razmerje med državo, pišočim in naslovnikom. Na »makro« ravni smo izpostavili procesa oblikovanje kapitalizma in razsvetljenstvo, ki sta temeljno opredeljevala tako imenovano naslovnikovo²⁴⁸ sliko sveta. Neposrednih kazalcev o kapitalizmu v teh treh pismih ne moremo izpostaviti. Vsaj na »makro« ravni ne.²⁴⁹ Razen, če na tem mestu izpostavimo, da analiziramo periodični tisk, ki je deloval tržno. Torej je že samo njegovo eksistenco pogojevala tržna uspešnost. Logika akumulacije kapitala, kapitalistična logika. Na obči ravni trdimo, da je bil *Slovenski narod* nasledek tako imenovanega »tiskarskega kapitalizma«, ki je kapitalistično logiko našel v novo nastalem trgu »nacionalnih jezikov«.²⁵⁰ »Makro« raven nam je bolj v pomoč za nadaljnjo analizo. Kot uvod v procese, ki bi jih lahko označili za neposredne posledice in spodbujevalce postopne vzpostavitve kapitalističnega sistema. Na »meso« nivoju smo izpostavili ekonomski in politični liberalizem ter obstoj državnega birokratskega kompleksa. Slednji je jasno prisoten v vseh treh pismih, saj je očitek, ki je bil vodilo (ne pa nujno pravi razlog za pisanje prvega pisma), očitek o neravnanju po uradni dolžnosti, uradni dolžnosti davkarja. Torej uslužbenca državne institucije, ki je bila del močnega državnega birokratskega kompleksa. Vpliv slednjega na posameznika v tedanjem obdobju je bil jasen in kot je razvidno iz prikazanih pisem bralcev eno izmed perečih vprašanj, ki so bila prisotna znotraj naslovnikovega udejstvovanja v instituciji meščanske javnosti. To pa predvsem zaradi dejstva, da je birokratski kompleks prestavljal neposreden stik posameznika z državno tvorbo, v kateri je živel. In prav omenjenemu stiku lahko pripišemo vrednost v okviru kritike arbitrarne države. Prek »mikro« gledišča bi lahko trdili, da se je kritika arbitrarne države, kot osnova meščanske javnosti, vršila prek kritike omenjenega stika. Arbitrarnost v okviru analiziranih pisem je moč razumeti kot neupoštevanje narodnih zahtev in interesov. Žnidaršič je pisal pismo s pretvezo osebnega nezadovoljstva z državno institucijo oziroma zaradi krivice, ki se mu je godila zaradi neopravljanja uradne dolžnosti. Kljub temu pa svoje kritike ni naslovil obče, torej na institucijo nasploh ali vsaj na specifično institucijo, ki naj bi mu odrekala pravice. Temveč je kritiko naslovil osebno na c. kr.

²⁴⁸ Naslovnik je tu mišljen kot pisec pisma bralcev. Torej kot naslovnik, ki ga nagovarja časopis in je le izjemoma (v rubriki pisma bralcev) udeležen v komunikaciji znotraj institucije javnosti (časopis).

²⁴⁹ Ekonomski in politični liberalizem je seveda posledica procesov, ki jim je botrovalo počasno napredovanje kapitalističnega sistema. Vendar bomo slednjega analizirali, kot je bilo to že opredeljeno, na "meso" nivoju.

²⁵⁰ Anderson, *Zamišljene*.

davkarja Feliksa Milotiča. Slednji je to v drugem pismu tudi posredno izpostavil: »eden izmed uradnikov (pa ne jaz) gori omenjeni poduk tudi na pobotnico zapisal«. ²⁵¹ Na tem mestu je potrebno izpostaviti tudi, da v prvem pismu Žnidaršič ni izpostavil krivice, ki se je nanašala na postopek oziroma na odločitev urada, temveč krivico, ki se je nanašala na uporabo specifičnega jezika. Žnidaršič je svoje zahteve jasno izpostavil: »Gospod! Ne dražite ljudstva s takim narobe mišmašenjem, ampak pripravite se brez odloka za slovensko uradovanje!«. ²⁵² Lahko trdimo, da je kritika arbitrarne države v tem primeru kritika posameznika, ki je reprezentiral institucijo znotraj birokratskega kompleksa in da je ta kritika usmerjena v neupoštevanje narodnih zahtev. Le-te pa so bile tedaj aktualne kot je to v že predstavljenem pismu zatrdil Vošnjak: »Združila se je Italija, združuje se Nemčija in mi Slovenci?«. ²⁵³ Potrebno je izpostaviti, da je analizirana kritika posledica leta 1848 in dogodkov, ki so sledili. To leto predstavlja točko obrata v zgodovini Habsburške Monarhije. »Revolucija je končala iluzijo, da bi bile lahko etnične razlike zabrisane z oblikovanjem nevtralne Avstrijsko Nemške birokracije. Po letu 1848 so v ospredje Habsburške politike stopila narodna vprašanja.«. ²⁵⁴ Arbitrarnost države lahko v izpostavljenih primerih postavimo v »nevtralnost« uradniškega kompleksa. Tudi v prvem analiziranem pismu se je kritika arbitrarne države nanašala na neupoštevanje narodnih interesov. Vošnjak je spretno izkoristil diskurz o dveh Štajerskih deželah za izpostavitev narodnih zahtev. V pismu je bralec lahko bral: »Čudite se, da se hočemo ločiti mi Slovenci od Nemcev in da se potegujemo za slovensko kronovino«. ²⁵⁵ Vsem izpostavljenim pismom je skupna posredna kritika arbitrarne države (ki ne upošteva narodnih interesov). Kritika se neposredno nanaša na rigidno uradništvo. Avtor je kritiko posredoval prek osebne kritike naslovnika. Po Habermasu je (arbitrarna) država konca 18. stoletja in 19. stoletja kljub počasnem propadu *ancien regime*, kot organizacija oblasti ostalo deloma nespremenjena v sami sebi: »v sociološkem smislu so bili njeni nosilci kraljevina, uradništvo in vojska, delno tudi plemstvo in je tako bila organizacijsko in institucionalno ločena od družbe, ki jo je predstavljalo meščanstvo.«. ²⁵⁶ Tako lahko rečemo, da je bila kritika uradništva ²⁵⁷ zgolj izraz družbene

²⁵¹ Slovenski narod, 17. 3. 1870.

²⁵² Slovenski narod, 1. 3. 1870.

²⁵³ Slovenski narod, 3. 12. 1868.

²⁵⁴ Iryna, *Politike*, 231.

²⁵⁵ Prav tam.

²⁵⁶ Habermas, *Predgovor*.

²⁵⁷ Uradništvo v javnosti ni bilo kritizirano zgolj z vidika narodnih vprašanj znotraj Avstrije. Slovelo je po neučinkovitosti, lenobi in korupciji. V literaturi se je avstrijskega uradnika pogosto predstavljalo prav prek teh lastnosti, kot neučinkovitega, lenega in nekvalificiranega.

Iryna, *Politike*, 248

protislovnosti, ki se je utelešala v problemu deleža družbe v odločevalski moči države in njeni uporabi: »Država postavlja posameznike in družbo v civilno svobodo, jih v njej vzdržuje z ustvarjanjem in varovanjem nove splošne pravne ureditve, toda posamezniki in družba niso dosegli politične svobode, t.j. deleža v politični moči odločanja, skoncentrirani v državi in institucionalizirane možnosti aktivnega vplivanja nanjo.«²⁵⁸ V tem pogledu bi lahko razumeli narodne zahteve kot interes vplivanja določene družbene skupine. Vendar ne v smislu interesov zaledja specifične elite. Meščansko javnost so sestavljali pripadniki svobodnih poklicev, ljudje z izobrazbo. Zavzemanje za interes naroda ni izhajal iz tržnih vzgibov pripadnikov meščanske javnosti.²⁵⁹ Na tem mestu je potreben poudarek, da je bila posameznikova opredelitev kot narodno zavednega mnogokrat tudi ekonomsko nagrajena.²⁶⁰ Zato ne moremo izključiti dejstva, da je (lahko) bilo vodilo pri zagovarjanju narodnih zahtev tudi ekonomski pragmatizem. Prav tako pa je potrebno upoštevati dejstvo, da bi ob sprejetju slovenskega uradovanja na funkcijah odpadli mnogi Nemci, ki niso znali slovensko.

V pismih se je kritika arbitrarne države (ki ne upošteva narodnih interesov) vršila prek osebne kritike naslovnika. V Vošnjakovem primeru je bil ta naslovnik deželni poslanec Lohninger, v Žnidaršičevem pa Tolminski davkar Milotič. V obeh primerih sta bila pisca pisem politično aktivna. Vošnjak je bil deželni poslanec, medtem ko o Žnidaršiču vemo, da je bil v sestavi širšega članskega odbora Šempaškega tabora. Skupna jima je bila tudi že večkrat omenjena posredna kritika arbitrarne države. Na tem mestu lahko zatrdimo, da je kritika navkljub specifičnemu sistemu cenzure, ki je imel za posledico močno prisotno cenzuro, obstajala. Obstajala je v obliki meščanske javnosti. Vendar pa, kot bomo v nadaljevanju poskušali prikazati, meščanska javnost ni obstajala v »čisti« obliki, saj se je interes znotraj kritike prej kot na ekonomski interes (in v okviru njega politični in ideološki) nanašal na interes naroda oziroma narodnih zahtev.

²⁵⁸ Habermas, *Predgovor*, 27.

²⁵⁹ Tržne vzgibe na tem mestu razumemo, kot jih je razumel Kardelj v svoji tezi o interesih slovenskega meščanstva v 19. stoletju, kot ekonomske vzgibe v občem kontekstu. Po Marxu predstavlja buržoazni razredni interes (osnovna logika meščanskega razreda). Vendar, kot bomo v nadaljevanju razčlenili, pri zavrnitvi te teze ne zavračamo obstoja ekonomskega pragmatizma v okviru razmerij med posamezniki in narodnim interesom.

²⁶⁰ Trditev bomo dokazovali na primeru Ivana Hribarja v podpoglavju »Meščanska javnost in narodni interes«.

6.3. Meščanska javnost in narodni interes

Habermasova koncepcija meščanske javnosti je podrejena izpeljavi idealnega tipa meščanske javnosti. Le-ta naj bi bil izpeljan iz zgodovinskih tekstov angleškega, francoskega in nemškega razvoja.²⁶¹ Naša aplikacija konteksta poskuša najti prvine idealiziranega tipa v slovenskem prostoru 19. stoletja. In s tem prikazati obstoj meščanske javnosti, katere razvoj je bil prostorsko specifičen in kronološko zakasnen za vsaj pol stoletja. Aplikacija koncepta je zahtevala stilizirano predstavitev posebnih značilnosti iz drugače kompleksnejše družbene realnosti. Z upoštevanjem in analizo virov smo se poskušali zoperstaviti pretirani teoretični posplošitvi. Pri idealizaciji koncepta smo v večji meri zanemarili dejstvo o obstoju konkurenčnih javnosti. Obstoj tako imenovanih »mlado« in »staroslovencev« (pripadnost glede na politično vizijo) ter njuno javno rezoniranje, ki je vodilo v permanentno diskusijo, kot javno kritiko enih in drugih, jasno nakazuje na obstoj konkurenčnih javnosti. Homogenost meščanske javnosti smo iskali v konsenzu enih in drugih. Diferenciacijo meščanske publike smo s spremembo gledišča naredili za homogeno. Homogeno jo dela skupen interes. Pri analizi vira se nam je vprašanje interesa vedno znova zastavljalo. Vedno znova smo lahko govorili o povezavi med interesom vršilcev meščanske javnosti in narodnim interesom. Meščansko javnost smo razumeli kot strukturno spremembo javnosti, katere temelj je bila transformacija države in ekonomije. Slednja je pomenila državno pravno konstrukcijo odnosa med javno oblastjo, ki zagotavlja svobodo in ekonomsko družbo, organizirano po principu zasebnega prava. Specifika Avstrijske monarhije je pomenila zamudo v postopnem doseganju politične enakosti državljanov. Šele decembrska ustava iz leta 1867 je pomenila pravo politično dinamiko in Cislajtanijo postavila na trdnejše demokratične temelje.²⁶² Za razumevanje avstrijske specifikacije moramo Habermasovi trditvi: »Z izoblikovanjem nasprotja med državo in družbo je nastopil problem deleža družbe v odločevalski moči države in njeni uporabi.«²⁶³ priključiti razumevanje narodnega vprašanja. V tej specifičnosti se protislovje med posamezniki v civilni svobodi in deležem politične moči, skoncentrirane v državi, razširi na kategorijo vprašanja narodov. »Modernizacija političnega (in javnega) življenja je (v Avstrijski monarhiji) sprožila postopno mobilizacijo množic, preko časopisja pa je prinašala med širši krog ljudi nove poglede in sveže (nacionalne ideje).«²⁶⁴

²⁶¹ Habermas, Predgovor, 23.

²⁶² Filip Čušek, *Razmišljanja o demokraciji v avstrijski ustavni dobi in njeni recepciji na Slovenskem v Prispevki za novejšo zgodovino* 54, 2 (Ljubljana, 2014), 12.

²⁶³ Habermas, Predgovor, 27.

²⁶⁴ Cvirn, *Cenzura*, 31–41.

Nacionalne težnje so prisilile meščanstvo, da se je moralo nacionalno opredeliti. Prebivalstvo se je začelo nacionalno deliti in znotraj nacionalne diferenciacije so se oblikovale različne politične opcije. Meščanska javnost, kot kritika arbitrarne države oziroma kot reprezent interesov njenih vršilcev, nastopa kot kritika nosilcev države. Le-ti so ostali kraljevina, uradništvo, vojska in delno plemstvo, ki je bilo organizacijsko in institucionalno ločeno od družbe, ki jo je predstavljalo »meščanstvo«.²⁶⁵ Kritika nosilcev države se v Avstrijski specifik (med drugim) vrši v okviru narodnih vprašanj. In prav kritika v okviru narodnih vprašanj je prednjačila v slovenskem prostoru 19. stoletja.

Natančneje smo vsebinsko analizirali tri časopisne članke, ki so botrovali k odmevnim časopisnim pravdam, in dve pismi bralcev (od tega je eno imelo za posledico diskusijo znotraj obravnavane rubrike). Pri vseh je vsebinska analiza podala zastavke, ki jih je moč aplicirati na našo trditev (ki je nastala v procesu raziskovanja), da se v okviru avstrijske specifik slovenska meščanska javnost neposredno navezuje na narodni interes. Oziroma povedano drugače, da interes vršilcev meščanske javnosti sovпада z narodnim interesom. Do kritike arbitrarne države je prišlo prek zastopanja narodnih interesov. Konceptualna utemeljitev analize člankov, ki so botrovali k odmevnim tiskovnim pravdam, je sledila sledeči logiki: iskanje kritike v okviru periodičnega tiska je oteženo, saj se je javna kritika države regulirala prek specifičnega sistema cenzure, ki se je opiral na jasne in ostre sankcije. Le-ti pa so botrovali k samocenzuri pišočių. Javno državno kritiko je moč najti v objavljenih člankih, katerih objavi je sledil postopek državne regulacije. Torej, če nastopa meščanska javnost kot telo izobraženega meščanstva, ki nastopa kot zgodovinski akter, vršilec kritike proti arbitrarni državi, je prek iskanja kritike moč najti meščansko javnost. Vsebinska analiza pisem bralcev je bila prav tako podrejena iskanju kritike arbitrarne države. Konceptualna utemeljitev izbrane metode je sledila logiki, da se je bilo treba v časopisni rubriki, ki je predstavljala dvosmerno komunikacijo med bralci in časopisom, vsaj deloma zaobiti elementu uredniške cenzure (samocenzure). Torej v rubriki, v kateri se je naslovník (bralec) prelevil v pisca. Predpostavljali smo, da se je v okviru rubrike bralcev odgovornost uredništva (na katero se je naslanjala državna regulacija), če ne legalno, pa vsaj psihološko, zmanjšala. S tem pa se je omilil tudi element samocenzure. V rubrikah pisma bralcev je bilo moč brati: »*Vredništvo ne more na sestavke v tem predelu tiskane sprejemati nobene odgovornosti.*«²⁶⁶

²⁶⁵ Prav tam.

²⁶⁶ Slovenski narod, 14. 4. 1870.

Kot je bilo že izpostavljeno, lahko izsledke predstavljene analize, tako v reguliranih člankih kot v pismih bralcev, apliciramo na vprašanje razmerja med meščansko javnostjo in narodnim vprašanjem. Analiziran članek »Misli o zadnjih mednarodnih mejah« je prek sklicevanja na ustavo (in ravnopravnost) bralcu posredoval kritiko vlade, ki je puščala ustavo in njena načela izven prakse. Posredno je sporočal tudi kritiko »dvoličnega« cesarja, ki je nekaj spoznalo, vendar tega ni udeleženo. Tu je jasno izražena kritika državnih struktur, z neupoštevanjem ustave v protislovje postavlja posameznike v civilni svobodi in deležem politične moči, skoncentrirane v državi. Vprašanje odločevalske moči se tu razširi na koncept naroda in zahtevo po združitvi slovenskih dežel. Mogoče je najti kritiko enega izmed nosilcev države (uradništvo) v vseh analiziranih člankih in pismih bralcev. Vseskozi je prisotna zahteva po slovenskem uradovanju, ki je utemeljena prek ustavne pravice. In kot je bilo to moč brati v omenjenem članku, bi bilo ob sprejetju slovenskega uradovanja nujna tudi ureditev slovenskih šol. Kritika uradništva je najbolj neposredna v pismu: »*Odprto pismo častitemu gospodu davkarju (Milo.) v Tolminu*«. ²⁶⁷ V njem je pisec očital naslovniku neupoštevanje uradnih dolžnosti. Pri tem se je opiral na pretvezo osebnega nezadovoljstva z državno institucijo. Pisec ni izpostavil krivice, ki se je nanašala na postopek oziroma na odločitev urada, temveč krivico, ki se je nanašala na uporabo specifičnega jezika (slovenskega). Kritika arbitrarne države je bila v tem primeru kritika posameznika, ki je reprezentiral institucijo znotraj birokratskega kompleksa. Slednja pa je bila usmerjena v neupoštevanje narodnih zahtev. Oziroma neupoštevanje praktične nuje po uporabi slovenščine znotraj uradovanja. Kljub temu da so bili analizirani članki in pisma z različnim povodom, naj si je šlo za obračun s časopisom, osebni obračun ali pa splošen nagovor, je bilo vsem skupno zastopanje narodnega interesa. V analiziranih člankih, ki so bili objavljeni v letu 1863, se je argumentacija sklicevala na sprejeto ustavo in koncept ravnopravnosti (februarska ustava 1861). V letih 1868, 1869, 1870 se je diskurz o neupoštevanju ustave končal. Ostale pa so zahteve po upoštevanju slovenskega naroda. V članku »Tujčeva peta« ²⁶⁸ nastopa »Slovenec« kot tragičen zgodovinski akter. Kot trpin, na plečih katerega prosperira nemštvo. Z drugačnim pristopom poskuša prikazati »Slovenca« kot trpina (kot nekoga, ki je izkoriščen, vendar zavoljo odnosa priden, delaven), tudi v pismu »*Odprto pismo g. m. Lohningerju dež. in drž. poslancu*«. ²⁶⁹ V njem obravnava odnos Nemcev in Slovencev (v okviru »dveh« delov štajerske dežele) in ga podobno kot v omenjenem članku predstavi v prid Nemcev. Ton v pismu

²⁶⁷ Slovenski narod, 1. 3. 1870.

²⁶⁸ Naprej, 11. 9. 1863.

²⁶⁹ Slovenski narod, 3. 12. 1868.

je milejši in odnosa ne pojmuje za izkoriščevalskega. Vendar pa se jasno izrazi, da je rešitev zgolj »Slovenska kronovina«.²⁷⁰ Tako članek kot pismo sta prikaz primera »gradnje« idealnega tipa »Slovenca«. Torej prikaz ključnega elementa nacionalne identitete, ki je bila tedaj v odločilnem vzponu. Na tem mestu je potrebno razumevanje koncepta »bikulturalni posamezniki« (»bicultural persons«). Le-ta je značilen še za drugo polovico 19. stoletja.²⁷¹ Leto 1848 je pomenilo vzpon nacionalnih idej in nacionalnega opredeljevanja. Kot je to izrazil Vošnjak: »Nismo se počutili ne Nemce ne Slovence. Šele leto 1848 je postavilo v ospredje vprašanje nacionalnosti. Za našo družino je bil jezik zgolj sredstvo komunikacije.«²⁷² Z večanjem nacionalnih teženj in s poglobljanjem konflikta med slovensko in nemško nacionalno stranjo so se v slovenskem časopisju in literarnih delih začeli pojavljati negativni stereotipi o Nemcih. Pri tem so prednjačile negativne predstave o tako imenovanih »nemškutarjih«. Stigmatizacija vsega, kar je bilo nemškega, se je pojavila šele po radikalizaciji nemškega tabora (v sedemdesetih letih 19. stoletja). Navkljub vsemu je nemški kulturni vpliv med slovenskimi intelektualci ostal močno prisoten.²⁷³ Šele ob prelomu stoletja se kulturni vpliv prične manjšati. Tako imenovani »bikulturalni posamezniki«²⁷⁴ so šele v tem času postopoma postajali izjema.

Idealni tip je bralcu predstavljal vrsto skupnih razumevanj, teženj, čustev in idej.²⁷⁵ Bolj in manj posredno vsi analizirani članki in pisma bralcev vsebujejo »Slovenca« kot idealiziran koncept pripadnika skupnosti. Prav tako vsa pisma in članki vsebujejo enakega »Drugega«.²⁷⁶ Slednjega je predstavljal Nemec. Vendar ne v smislu pripadnika neke skupnosti, temveč v občem kontekstu, kot reprezentata dominacije.²⁷⁷ V ta koncept »Drugega« prav tako ni bil zajet cesar, kot reprezentativna oblast, temveč nosilci države (predvsem uradništvo). Država je bila v tem

²⁷⁰ Prav tam.

²⁷¹ Marta Verginella, Med različnostjo in podobnostjo: Slovensko-Nemški odnosi v periferiji Habsburške Monarhije, Between Rejection and Affinity: Slovene-German Relations on the Periphery of the Habsburg Monarchy v Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte 40 (Tel Aviv, 2009), 56.

²⁷² Verginella, Med različnostjo, 47 (Prevedeno iz angleščine).

²⁷³ Verginella, Med različnostjo, 56.

²⁷⁴ Posamezniki, ki so bili vpeti med dvema kulturnima prostoroma. V našem primeru med slovenskim kulturnim prostorom in nemškim kulturnim prostorom. Tak posameznik je bil po našem mnenju France Prešeren. Slednji je v svojih delih zavzemal stališče o dobrih slovensko-nemških odnosih. Navkljub zavzemanju za samostojno slovensko inteligenco, se je zavedal na eni strani pozitivnega nemškega kulturnega vpliva in na drugi strani njegove nevarnosti.

Verginella, Med različnostjo, 49.

²⁷⁵ Navezava na Anthony Smitha.

Anthony D. Smith, National identity (Nacionalna identiteta), (London, 1991).

²⁷⁶ Koncept Benetikt Andersona.

²⁷⁷ Tu se nanašamo na mit, ki opredeljuje Slovence zgolj kot sluga in nasprotno Nemce kot silo dominacije. Mit o slugah je bil po Janezu Cvirnu močno prisoten v slovenskem tisku druge polovice 19. stoletja. Verginella, Med različnostjo, 45.

kontekstu organizacijsko in institucionalno ločena od družbe, ki jo je predstavljalo »meščanstvo«. Le-to pa se je v tem času nacionalno opredeljevalo. Slovenska intelektualna elita je bila v primežu dvojne ločitve. V kontekstu institucionalne in organizacijske ločitve ter glede nacionalne opredelitve.

Prek analize smo prikazali, da je slovenska meščanska javnost odstopala od Habermasovega idealnega tipa. Bistvo pri odstopanju ni bil zakasnen razvoj, temveč slovenska specifika, ki je izhajala iz manjka meščanstva, katerega status je bil pridobljen s podjetniškim in trgovskim uspehom. Vršilce slovenske meščanske javnosti smo opredelili kot posameznike, katerih status je bil pridobljen prek izobrazbe. Posledica tega ni bila zgolj omejena kritika (Postavlja se vprašanje: »Ali bi lahko »lojalen državni uradnik« kmečkega izvora nastopal kot nosilec (progresivna sila) modernizacije in demokratizacije?«)²⁷⁸, temveč tudi specifičen odnos do narodnih zahtev. V okviru odnosa smo zavrnili tržne vzgibe pripadnikov v občem smislu (razredni interes, ki išče trg). Vendar pa smo hkrati poudarili, da je na individualni ravni zagotovo obstajal ekonomski pragmatizem. Le-ta je sledil iz dveh dejstev. Prvič, če bi bilo sprejeto slovensko uradništvo, bi odpadli mnogi uradniki, ki niso znali nemško. S tem bi bile odprte funkcije za izobražene Slovence. Drugič, v okviru krepitve slovenskega naroda je bila pogosto kriterij za pridobitev določene službe (seveda je moral o zaposlitvi odločati narodno zaveden posameznik) narodna zavednost. Kot prikaz nagrajevanja posameznikov zgolj zaradi njihove narodne zavednosti nam bodo služili spomini narodno zavednega politika in bančnika Ivana Hribarja.

Izpostavili bomo dve funkciji, ki sta Hribarju zagotavljali odločevalno moč pri zaposlovanju posameznikov. Po letu 1872 je deloval kot generalni zastopnik češke banke Slavije (funkcijo je pridobil, ko je banka preselila generalno zastopništvo iz Trsta v Ljubljano). Prav tako je bil med letoma 1896 in 1910 ljubljanski župan. Kot prvi primer bomo izpostavili ustanovitev mesta mestnega arhivarja. Ob prevzetju funkcije župana v Ljubljani je Hribar zaradi slabega stanja mestnega arhiva sklenil ustanoviti mesto arhivarja. Občinskemu svetu je prek poročila izpostavil potrebo po ustanovitvi mesta arhivarja in za to funkcijo priporočil Antona Aškerca. Mestni svet je nagovoril, da naj imenovanje stori brez javnega razpisa. Če je slednje s sodobnega vidika zanimivo zaradi odkritega nepotizma, pa je v okviru tedanjega konteksta zanimiva predvsem Hribarjeva utemeljitev izbire Aškerca. »Porodi se mi misel ustanoviti mesto

²⁷⁸ Več o tem vprašanju sledi v nadaljevanju.

arhivarja in bil sem si tudi takoj na čistem, da bi to bila za Aškerca, služba, v kateri bi bil prost skrbi in bi se mogel popolnoma posvetiti literarnemu delovanju.«²⁷⁹ Hribar je nadaljeval: »Naglašal sem pri tem, da pri družih srečnejših narodih vladarji skrbe za take izvoljence božje ter jim z dovolitvijo primernih stalnih dohodkov omogočajo brezskrbno posvečevati se vzvišeni njihovi nalogi.«²⁸⁰ Če je še moč dvomiti o merilu izbire kandidata za prevzem novonastale funkcije, pa nam Hribar v nadaljevanju odvzame vsak dvom: »Sem mu dejal, naj svoje službe ne jemlje prestrogo, češ, da se mi veliko važnejše, kakor njegovo uradno poslovanje, zdi njegovo pesniško stvarjenje.«²⁸¹ Slednje je odkrit primer, kako so lahko bili posamezniki nagrajeni za narodno zavednost in za delovanje v okviru krepitve le-te. Spričo te trditve ne smemo popolnoma izključiti tržnih vzgibov na individualni ravni v okvirju razmerja narodnih zahtev in javno aktivnih posameznikov.

Hribar nam v spominih poda tudi bolj sistematsko nagrajevanje posameznikov za njihovo opredelitev kot Slovence. Kot je poudaril Hribar: »Usoda mi je namreč naklonila poklic, ki mi je kakor nalašč omogočal, da ga izkoristim v rečeni domorodni namen.«²⁸² Tu se je nanašal na funkcijo v banki Slaviji. V okviru te funkcije je s pomočjo drugih omogočil, da je banka Slavija v Istri dovoljevala hipotetična posojila. Vzgib le-tega naj bi bila Hribarjeva narodna zavednost. »V (Istri) njej je bil kmet, ki se je iz narodnega mrtvila probujati jel, popolnoma v rokah oderuhov iz laških mest. Mnogo poljedelcev je bilo na ta način (hipotetična posojila) rešenih laških pijavk.«²⁸³ Tako naj bi bil istrski kmet zaradi narodne pripadnosti nagrajen. Na tem mestu je potrebno pripomniti, da o resničnem vzgibu ne moremo razpravljati. Saj Hribar svoje delovanje v prid naroda vseskozi opisuje kot njegovo ključno vrlino. Prav mogoče je, da je bilo omogočanje hipotetičnih posojil istrskim kmetom zgolj v funkciji ekonomskih uspehov banke. Vendar se nam na tem mestu zdi to vprašanje manj pomembno. Saj nam primer prikazuje, kako so lahko bili posamezniki zaradi narodne opredelitve nagrajeni. Zato spričo tega ne moremo zanemariti možnosti, da je bilo pri narodnem opredeljevanju posameznikov in pri javnem zavzemanju za narodne zahteve (le-to smo opredelili kot glavno kritiko v okviru meščanske javnosti) vodilo ekonomski pragmatizem posameznikov.

²⁷⁹ Ivan Hribar, *Moji spomini I. del* (Ljubljana, 1928), 171.

²⁸⁰ Prav tam.

²⁸¹ Prav tam.

²⁸² Hribar, *Spomini*, 201.

²⁸³ Hribar, *Spomini*, 204.

6.4. Sprememba jezikovne prakse

Meščansko javnost je moč analizirati prek njenih institucij. Javnost, katere temeljna lastnost je diskusija, avtomatično sugerira uporabo jezikovnih praks. Avtomatičnost nastopa udeležencu in sami analizi samoumevno in naravno. Natančen pogled pa razkrije temeljne spremembe v jezikovnih kodih na Slovenskem v drugi polovici devetnajstega stoletja.

Prek analize institucij meščanske javnosti smo oblikovali (in prevzeli) štiridelno periodično strukturo razvoja časopisja. Po tej strukturi sredi devetnajstega stoletja nastopi obdobje *industrijskega razvoja* slovenskega časopisja. Osnovna lastnost obdobja je bila postopna profesionalizacija slovenskega časopisja.²⁸⁴ Elemente profesionalizacije smo zaznali tudi v analizi triletnega izhajanja *Slovenskega naroda*. V slednjem so se določene rubrike šele oblikovale kot stalne in s tem pridobile na funkciji. Tu lahko navedemo rubriko zadnjo stran oziroma rubriko »razne stvari«, o kateri je predvidoma urednik *Slovenskega naroda* napisal: »G. J. K ... č v R. Vašo prijazno ponudbo z veseljem sprejemamo. Prosimo tudi iz Vaših krajev novic za »razne stvari«. Kar se tiče zadnje strani, bila je od začetka odmerjena inseratu, katerega pa ni bilo. Zdaj, ko si je list pridobil zaupanja med svetom in se nam pošiljajo oznanila, prepustili smo zadnjo stran prvotnemu namenu. Zato pa že prihodnjo soboto prinesemo doklado. Zdravo!«²⁸⁵ Iz navedene listine sicer ne moremo sklepati, ali je šlo pri oblikovanju časopisa za splošen časopisni trend na slovenskem prostoru. Ali so v tem obdobju vsi časopisi pridobivali stalne »klasične« rubrike ali pa je šlo zgolj za primer časopisa v nastajanju? Menimo, da gre prej za slednje. Vendarle pa je iz preglednice, oziroma iz prikaza vsebinske kategorizacije pisem bralcev in listin po posameznih letih, razvidno, kako je časopis šele postopoma pričel uporabljati »listine uredništva« za posredovanje administrativnih zadev posameznim bralcev. Le-to smo opredelili kot »administrativne listine«. Pojavitev le-teh je z leti izhajanja naraščala, in sicer v letu 1868 ni bilo nobene, naslednje leto sta bila dve in leta 1870 jih je bilo že sedem. Ta podatek nam sicer o vsebini in kvaliteti poročanja ne pove ničesar. Nam pa reševanje administrativnih zadev z naročniki sporoča o obstoju težav v okviru

²⁸⁴ Tu je poudarek na postopni profesionalizaciji. Saj so bili uredniški odbori s stalnimi zaposlenimi zelo pozno oblikovani. Še v drugi polovici 19. stoletja so bili edini zaposleni uredniki. Le-ti pa so bili, kot nam to odlično predstavi Hribar, slabo plačani. »Razočaranje je bilo silno veliko, ko sem poiskal urednika Antona Tomšiča. Našel sem ga v mali uredniški sobi poleg tiskarne.« V pogovoru je Hribarju Tomšič pripomnil: »Vi, mladenič, mislite, da živim v izobilju ali, da v Mariboru kaj veljam; eno in drugo je zmota. Od danes do jutri imam zaslužek in še za je jako skromen.«

Hribar, *Spomini*, 52.

²⁸⁵ Slovenski narod, 5. 2. 1870.

administrativnih zadev. Če koncept profesionalizacije razumemo, kot ga razume Dovič, v okviru literarnega proizvajalca: »da je avtor s svojim pisanjem sposoben poskrbeti za svojo gmotno eksistenco«.²⁸⁶ Potem administrativne listine²⁸⁷ jasno prikazujejo reševanje težav z naročninami. Torej reševanja problema z gmotno eksistenco osebja (tedaj zgolj urednik). Šele z uspešno in s transparentno rešitvijo je časopis postal stalnica. Torej stalnica, ki jo je Anderson opisal kot jutranji ritual, ki je nastopal (in še nastopa) kot mehanizem proizvodnje »mišljenih zvez« med pripadniki istega naroda. Z besedami German Bausingerja: »Časopisi so povezovalni mehanizem med domačimi rituali, organizacijo vsakdanjega urnika in konstrukcijo zamišljene skupnosti naroda«.²⁸⁸ Prek postopne profesionalizacije pa se je oblikovala posebna slovnična oblika, ki je pomenila spremembo jezikovne prakse.²⁸⁹ Le-ta pa jasno nakazuje oblikovanje (obstoj) slovenske meščanske javnosti. V novinarskih besedilih se je konec 19. stoletja, zaradi potrebe po poročanju o vsebinah, ki jih poročevalec ne more ubesediti ne v besednem, ne v velelnem ne v pogojnem naklonu, postopno ustalila posebna slovnična oblika, za katero je značilno, da se členkovna zveza *naj bi* povezuje v stalno sporočanje oblika z deležnikom na -l.²⁹⁰ Ustalenie opisanega poročevalskega sloga je pomenila dve posledici: *sklicevalnost* in *domneva nedolžnosti*. Tako imenovani vestiški pravozorec²⁹¹ se je razširil z virom. Kar je pomenilo, da se je pisec vesti po novem pričel sklicevati na vir. Dogodek ali stanje mu je sporočil vir. Druga posledica je bila slabitev gotovostne naklonskosti tistega dela povedi, v katerem novinar posreduje informacije, ki jih je od vira dobili. »Resničnost propozicij, izraženih s tem sklicevalnim avtomatizmom, se zato relativizira, kar pomeni, da te dobijo status domneve ali pa so povezane z drugimi poročevalskimi okoliščinami, ki novinarju onemogočajo rabo trdilnega naklona, tu je najbolj izrazita zakonska zahteva, znana kot domneva nedolžnosti.«²⁹²

²⁸⁶ Dovič, *Slovenski*, 288.

²⁸⁷ Le-te smo v poglavju "Pisma bralcev" opredelili kot vse listine uredništva, ki so se nanašala na poslovanje Slovenskega naroda.

²⁸⁸ Hermann Bausinger, Mediji, tehnologija in vsakdanje življenje, *Media Technology and Daily life v Mediji, kultura in družba, Media, Culture and Society* 6, 4 (London, 1984), 344.

²⁸⁹ Po našem mnenju so na tem mestu razlogi za spremembo zanemarljivi. Saj četudi je šlo za prevzemanje jezikovnih praks s tujega periodičnega tiska (kot posledica prevajanja in povzemanja tujih člankov in novic), so bile posledice enake.

²⁹⁰ Kalin Golob, Sporočanje vloge in raba dvodelnega članka naj bi z deležnikom na -l v sodobnem poročevalstvu, v *Slavistična revija* št. 60 (Ljubljana, 2012) 1–5. in Monika Kalin Golob. Začetki slovenskega poročevalstva: Sklicevalni avtomatizmi glede na nezanesljivost o dogodku v *Slavistična revija* 50, 3 (Ljubljana, 2002), 300.

²⁹¹ Najmanjša poročevalska enota (referem), ki časovno in prostorsko umešča dogodek ali stanje ter je hkrati že lahko samostojna vest.

²⁹² Golob, *Sporočanje*, 2.

Domneva nedolžnosti je načelo razsvetljenstva, ki še vedno velja za osnovno človekovo pravico in temeljno svoboščino. Kot zakonski oziroma pravni aspekt ga je prvi opisal Cesare Beccaria.²⁹³ Sredi polovice 19. stoletja na Slovenskem nastopi industrijsko obdobje razvoja slovenskega časopisja. Osnova za obdobji obrtniškega in industrijskega razvoja je bil umik sholastičnega razlaganja sveta in vznik uveljavitev novinarstva, ki je bilo prežeto z razsvetljskim kritičnim diskurzom. Le-ta se je med drugim zavzemal za enakost in enakopravnost med ljudmi, katere ključni vidik je pravična obravnava pred zakonom, za katero naj bi bil nujen pogoj domneva nedolžnosti. Torej nedolžnost pred dokazano krivdo. Sprememba slovnične oblike, ki zavzema razsvetljsko načelo domneve nedolžnosti, jasno nakazuje, kako prežeto je bilo slovensko časopisje v drugi polovici devetnajstega stoletja s kritično razsvetljsko miselnostjo. Če sprejmemo enačitev meščanske javnosti s permanentno diskusijo, ki temelji na kritični razsvetljski miselnosti, lahko jasno potrdimo obstoj meščanske javnosti na Slovenskem v drugi polovici devetnajstega stoletja. Kritični razsvetljski diskurz, ki v našem primeru nastopa prek spremembe jezikovnih kodov, služi izobraženemu meščanstvu za kritiko proti arbitrarni državi. Že izpostavljena lastnost razvite meščanske javnosti, kot permanentne diskusije, je obstoj racionalnega konsenza. Za slednjega pa je potrebna diskusija, ki temelji na argumentaciji, sklicujoči se na vir. Prva opisana posledica spremembe jezikovnega koda je širitev vestiškega pravzorca s podatkom o tem, da je dogodek ali stanje novinarju sporočil vir. Torej je sprememba jezikovnega koda pomenila ustaljeno (sklicevalni avtomatizem) diskusijo, katere argumentacija se je sklicevala na vir.

Pri uveljavitvi posebne slovnične oblike v poročanju smo uporabili izraz postopno. Le-tega je potrebno dosledno upoštevati. Saj se je oblika naj *bi + del. -l* šele proti koncu stoletja pogosto uporabljala tudi za izražanje nezanesljivosti.²⁹⁴ In sicer najprej za poročanje o dogodku, ki še ni bil uradno potrjen, in šele kasneje tudi o kriminalnih dejanjih. Pred uporabo omenjene oblike so predhodniki slovenskega poročevalstva (Golobova navaja *Kmetijske in rokodelske novice* in *Naprej*) in v slovenskih dnevnikih (*Slovenski narod*, od leta 1873 naprej) za izražanje negotovosti o poročanem dogodku ali stanju uporabljali členki domneve (*bojda, menda, neki, baje, nekda*), z glagoli (*trdiijo, pravijo*) in z dodatnimi komentarji.²⁹⁵ Za primer naj navedemo primer iz *Slovenskega naroda* (1868): »Po najnovejših vestih se vkljub vsemu pomirjajočemu prizadevanji branilnih vlasti ni nič izboljšalo. Grška se ne poda in Turčija bo **menda** pogoje

²⁹³ Cesare Beccaria, *O zločinih in kaznih* (2002, Ljubljana).

²⁹⁴ Golob, *Začetki*, 303.

²⁹⁵ Golob, *Začetki*, 314.

svojega ultimata z oboroženo roko izvršiti.»²⁹⁶ Uporaba oblike naj bi + del. -l pa ni enoznačna. Le- ta se je v slovenskem periodičnem tisku uporabljala že pred prelomom 19. stoletja. Vendar pa je bila njena raba drugačne narave. Izražena je bila v namen omiljene velelnosti in za izražanje želje in namena, ne pa v namen morfemskega izražanja nezanesljivosti o dogodku ali stanju.²⁹⁷ Takšna uporabo je moč zaznati že v časopisu *Naprej*. »*Levovsko deželno sodstvo je 11. dan t. m. izpoznalo, da se je državni poslanec Rogavski najbrže vdeležil tacega početja, katero ima po § 58. kazenskega zakona v sebi hudodelstvo velicega izdajstva; torej **naj bi** se de'elnemu sodstvu **dovolilo**, da bi Rogavski le ostal zaprt, in da bi se dalje preiskavala njegova reč.*»²⁹⁸ Levstikova uporaba izraza je bila po Golobovi posledica »analognega« vpliva nemščine.²⁹⁹ Potrebno je upoštevati dve dejstvi. Prvič nemško poročevalstvo je bilo sredi 19. stoletja že dobro razvito in uporaba morfemskega izražanja negotovosti poročevalskemu slogu ni bila tuja. Večina poročanja dogodkov in stanj v tujini se je vršila prek uporabe različnih telegramov, poročil iz tujih časopisov (predvsem nemških; poročanje o politiki in diplomaciji) in že razvitih tiskovnih agencij. Na podlagi upoštevanja omenjenih dejstev je vpliv nemščine nesporen. Vendar pa je le-ta po Golobovi »analogen« v smislu, da je: »*nemščina tako omiljeno velelnost kot tudi negotovost izražala z istim jezikovnim sredstvom, sicer besedno, z *sollen*, tako da je slovensko poročevalstvo morda tudi na osnovi podobnosti začelo uporabljati členkovo zvezo naj bi + del. -l, ki je izražala omiljeno velelnost, željo, tudi za morfemsko izražanje negotovosti in neuradnosti.*»³⁰⁰ Vendar pa se nam (za pričujočo raziskavo) izvor spremembe jezikovnih praks ne zdi bistven. Saj nam je dovolj njegova posledica, ki je imela ne glede na izvor realne posledice. Bralcu oziroma naslovniku so bile podane vesti o dogodkih in stanjih prek sklica na vir. Prav tako je bila bralcu prek spremembe jezikovnih praks posredovana višja stopnja objektivnosti, saj mu je bila negotovost vira, dogodka ali stanja posredovana. S tem pa se je bralec lahko ognil »maksimi kvalitete«³⁰¹ in sam ovrednotil posredovano ter morebiti nadalje javno vršil diskusijo.

²⁹⁶ Slovenski narod, 24. 12. 1868.

²⁹⁷ Golob, *Začetki*, 300.

²⁹⁸ *Naprej*, 22. 9. 1863.

²⁹⁹ Golob, *Začetki*, 305–307, 315.

³⁰⁰ Golob, *Začetki*, 315.

³⁰¹ Zakonitost sporočanja po H. P. Grice, ki pomeni, da naslovnik vsako sporočanje nehote sprejema kot resnično.

7. Sklep

Namen raziskovalnega dela je bil obravnavati slovenskega meščanstva z uporabo Habermasovega koncepta meščanske javnosti. Prek podrobne analize teorije, umestitve v slovenski zgodovinski kontekst in analize »tiskovnih pravad« ter pisem bralcev smo poskušali locirati koncept meščanske javnosti in izpostaviti njegovo specifiko.

Slovenska meščanska javnost se oblikuje sredi 19. stoletja. Njen razvoj zaznamuje kritična razsvetljenska misel, postopna modernizacija političnega in ekonomskega prostora (ni šlo za presek) in narodno vprašanje. Bistvo javnosti smo postavili v kritiko proti arbitrarni državi. Velja, da znotraj idealnega tipa meščanske javnosti (po Habermasu) meščanstvo kot progresivna sila vrši kritiko arbitrarne države, zaradi ideološke nuje (razrednega interesa). Specifika slovenske meščanske javnosti izhajajo iz dejstva, da je po Vasiliju Meliku manjkala vsaj polovica meščanstva.³⁰² Po Hobsbawmu je bilo v deželah, ki so bile vajene starejše klasifikacije, meščanstvo razdeljeno na vsaj dva, če že ne tri dele.³⁰³ Tak je bil tudi nemško-avstrijski prostor druge polovice 19. stoletja. Meščanstvo (*Burgertum*) je bilo razdeljeno na tisto, ki je temeljilo na lastnini premoženja (*Besitzburgertum*), in tisto, ki si je pridobilo dostop do statusa z višjo izobrazbo (*Bildungsburgertum*). Slovenskemu meščanstvu je manjkal prvi del buržoazije. Manjkala je meščanska elita, katerih status je bil pridobljen prek trgovskih, podjetniških uspehov. Tako imenovano podjetniško in trgovsko meščanstvo. Kot smo prikazali v analizi »tiskovnih pravad« in pisem bralcev je bila posledica specifik ta, da se je znotraj kritike v ospredje postavilo narodno vprašanje. Vendar pa je tu moč misliti dalje. Če je bilo novo meščanstvo predvsem produkt avstrijskega šolskega sistema³⁰⁴ in če je bil temelj slednjega poslušljiv uradnik, ali je bilo to novo meščanstvo sploh zmožno misliti na kritiko, ki bi presegala šibko idejno profiliranost slovenskega meščanstva? Ali bi lahko »lojalni državni uradnik« kmečkega izvora nastopal kot nosilec (progresivna sila) modernizacije in demokratizacije? Odgovora ne moremo podati. Vsekakor pa lahko podamo rezultate analize. Iskali smo kritiko arbitrarne države. In jo tudi našli. Vendar ne v predvideni obliki »klasičnih«

³⁰² Vodopivec, *O gospodarskih*, 10.

³⁰³ Hobsbawm, *Čas*, 207.

³⁰⁴ Kot izpostavlja Vodopivec, je bilo v deželah s slovensko govorečim prebivalstvom ob koncu 18. stoletja nepismenih več kot 90 % ljudi. O uspehu avstrijskega šolstva priča podatek, da je bila pismenost pred prvo svetovno vojno že okoli 85 %.

Peter Vodopivec, *Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju* v *Bogoslovni vestnik*, 67, 1 (Ljubljana, 2007), 9, 10.

meščanskih interesov, temveč v obliki narodnega vprašanja. Tako se strinjamo z novjšimi nemškimi in avstrijskimi raziskavami, ki opozarjajo, da je bilo izobraženstvo v Habsburški monarhiji pri zavzemanju za moderno, demokratično preobrazbo družbe in politike manj zavzeto. V ospredje je stopila nacionalna opredelitev in vodenje politik v prid nacionalni opredelitvi.³⁰⁵ Specifika slovenskega meščanstva je sledila tudi v njegovi provincialnosti. Slednja je pomenila vodenje kompromisnih politik. Šibka idejna profiliranost, ki je bila posledica izvora novega meščanstva, se je združila s pragmatizmom. Kot se je izrazil Vodopivec, je slovenskemu liberalizmu manjkalo poguma.³⁰⁶

V ospredju analizirane kritike je vseskozi narodno vprašanje. Le-to se je dokončno kristaliziralo v letu 1848. Prav to pa je bil nujen pogoj za kasnejše dokončno oblikovanje razvite meščanske javnosti na Slovenskem. Po obdobju Bachovega absolutizma se je v šestdesetih letih na Slovenskem okrepil meščanski razred in ideje liberalizma. Vendar je bilo zavzemanje za ideje liberalizma tudi na liberalni strani podrejeno kontekstu novega meščanstva. Vprašanja, ki se niso nanašala na narodno problematiko, so bila obravnavana s pragmatičnega stališča. Pokazali smo, da je bila krepitev meščanstva storjena prek pomeščanjenja predvsem kmečkega prebivalstva. Družbeno mobilnost je v večini nudila izobrazba. Tako je bilo »novo« meščanstvo v določenih obdobjih kar v 90 % (in več) sestavljeno iz pripadnikov, katerih status je predstavljala izobrazba in ne ekonomska moč.³⁰⁷ Okrepitev ideje liberalizma in konec stroge državne cenzure sta privedla do vznika številčnih časopisov. Le-ti so predstavljali institucijo razvite meščanske javnosti. Dogodek, ki zaznamuje dokončno razvito meščansko javnost na Slovenskem, je razdelitev stalno rezonirajoče se publike na dva pola. Slovenska javnost se je v šestdesetih letih 19. stoletja razdelila na mladoslovence in staroslovence. Zasebniki, zbrani v »publikum«, so se znotraj javne sfere ločili na dva pola. Skupna jim je bila kritična osnova, ki se je vršila prek javne argumentacije. Le-ta se je v svojem bistvu nanašala na kritiko arbitrarne države oziroma na rešitev narodnega vprašanja.

Razvito meščansko javnost na Slovenskem smo dokazovali tudi prek spremembe jezikovnih kodov. Prikazali smo, da ob sprejemu enačitve meščanske javnosti s permanentno diskusijo, ki temelji na kritični razsvetljenski miselnosti, lahko jasno potrdimo obstoj razvite meščanske javnosti na Slovenskem v drugi polovici devetnajstega stoletja. Posledici spremembe jezikovnega koda v drugi polovici 19. stoletja, ki sta jo vršili prek novinarskih besedil, prav

³⁰⁵ Vodopivec, *O gospodarskih*, 22, 23.

³⁰⁶ Vodopivec, *O gospodarskih*, 20.

³⁰⁷ Vodopivec, *O gospodarskih*, 13.

analizirana institucija meščanske javnosti (časopisje), dokazujeta zgornjo trditev. *Sklicevalnost* je pomenila uveljavitev ustaljene (sklicevalni avtomatizem) diskusije, katere argumentacija se je sklicevala na vir. Kar je šele pogoj za oblikovanje permanentne diskusije, ki temelji na racionalnem konsenzu. Torej diskusiji, ki temelji na argumentaciji, sklicujoči se na vir. Domneva nedolžnosti pa jasno nakazuje prežetost permanentne diskusije s kritičnimi razsvetljenskimi nazori.

8. Povzetek

Prek Habermasove koncepcije meščanske javnosti smo obravnavali izvor in lastnosti slovenskega meščanstva kot posebne družbene skupine v 19. stoletju. Koncept javnosti smo aplicirali v specifičen nemško-avstrijski prostor ter ga nadgradili z deli avtorjev, ki so ta prostor že obravnavali. Na tem mestu lahko izpostavimo za obči kontekst Arno J. Mayer, Iryno Vushko ter Ernsta Brückmullerja in za ožji slovenski kontekst Petera Vodopivca, Andreja Pančurja in Janeza Cvirna. Aplikacija Habermasove teoretske zasnove ni bila preprosta, saj je specifična prostora zahtevala sintezo drugih teoretskih pristopov. Spričo tega je analiza pokazala, da je slovenska meščanska javnost precej odstopala od Habermasovega idealnega tipa.

Splošni predstaviti specifične avstrijskega prostora znotraj takratnega evropskega konteksta je sledil zgodovinski opis nastanka slovenske meščanske javnosti. Namesto podrobnejše analize razvoja in lastnosti slovenske literarne javnosti smo posvetili pozornost natančnemu opredeljevanju metodološkega pristopa raziskovanja meščanske javnosti. Pri čemer je bilo ključno vprašanje, kako raziskovati javno kritiko sistema, ki se zanaša na javno regulacijo oziroma na sistem cenzure. Zaradi tega smo raziskovanje usmerili v obdobje šestdesetih let devetnajstega stoletja, ko je avstrijski prostor reformiral cenzurni red in ukinil sistem preventivne cenzure. Kot predmet analize smo določili slovenski liberalni periodični tisk. Analizirali smo časopis *Naprej* in časopis *Slovenski narod* v letih izdajanja od 1868 do 1870. Analiza je potekala v dveh vsebinskih sklopih. In sicer smo analizirali članke časopisov, katerim objava je sledila državna regulacija, in analizirali pisma bralcev. Prav slednja so bila ključna, saj so pisma bralcev predstavljala edino dvosmerno komunikacijo med časopisi in bralci. Pri analizi smo podrobneje preučili tudi pišoče. Spomini Frana Levstika, Hendrika Tume, Ivana Hribarja, Josipa Jurčiča in Josipa Vošnjaka so nam predstavljali pomemben vir analize.

Prek zgodovinskega raziskovanja lahko trdimo, da se slovenska meščanska javnost dokončno oblikuje v drugi polovici 19. stoletja. Njena temeljna lastnost je bila provincialnost. Meščanski status je bil s strani Slovencev v večini pridobljen prek izobrazbe. Slovenski meščan praviloma ni bil uspešen podjetnik, temveč prej avstrijski uradnik. Takšno novo meščanstvo, katerega dvig iz kmečkega stana je predstavljala izobrazba, je bilo manj konsistentno pri zavzemanju občin (meščanskih) idealov. Spričo tega v okviru permanentne javne diskusije, katere temelj naj bi bila sistemska kritika, pri slovenskem meščanstvu nastopa predvsem narodno vprašanje.

9. Literatura

- Anderson Benedict, Zamišljene skupnosti (Ljubljana, 2007).
- Amon Smilja, Slovensko časopisno izročilo 1: od začetka do 1918 (Ljubljana, 2011).
- Amon Smilja, Obdobja razvoja slovenskega novinarstva, v Poti slovenskega novinarstva danes in jutri (Ljubljana, 2004).
- Beccaria Cesare, O zločinih in kaznih (Ljubljana, 2002).
- Conboy Martin, Novinarstvo: Krična zgodovina, Journalism: A Critical History (London, 2004).
- Cvirn Janez, »Naj se vrne cenzura, ljubša bi nam bila«. v Cenzurirano: zgodovina cenzure na Slovenskem od 19. stoletja do danes (Ljubljana, 2010).
- Cvirn Janez, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v Habsburški monarhiji (Ljubljana, 2006).
- Cvirn Janez, Dunajski državni zbor (Ljubljana, 2015).
- Dežman Jože, Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije (1848–1948) (Ljubljana 2008).
- Dovič Marijan, Slovenski pisatelji (2007, Ljubljana).
- Gestrin Ferdo, Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918 (Ljubljana, 1966).
- Golob Kalin, Sporočanje vloge in raba dvodelnega članka naj bi z deležnikom na -l v sodobnem poročevalstvu, v Slavistična revija št. 60 (Ljubljana, 2012).
- Habermas Jurgen, Strukturne spremembe javnosti (1989, Ljubljana).
- Habermas Jurgen, Strukturne spremembe javnosti, Strukturwandel der Öffentlichkeit (Frankfurt, 1990).
- Heady Katy, Literatura in cenzura v obnovljeni Nemčiji: Reprecija in reotrika, Literature and Censorship in Restoration Germany: Repression and Rhetoric (New Yourk, 2009).
- Hobsbawm Eric, Čas imperija 1875–1914 (Ljubljana, 2012).
- Johnson Pauline, Habermasovo iskanje javnosti, Habermas's Search for the Public Sphere v European Journal of Social Theory 4(2) (Sydney, 2001).
- Klavžar Ernest, Brošura (Gorica, 1868).
- Košir Manca, Nastavki za teorijo novinarskih vrst (Ljubljana, 1988).

- Lapajne Ivo, Razvojne smeri novinarstva v Razstava slovenskega novinarstva (Ljubljana, 1937).
- Mal Josip, Zgodovina slovenskega naroda (Ljubljana, 1993), 363.
- Mayer Arno J., Vztrajnost starega sistema: Evropa na poti do velike vojne, The Persistence of The Old Regime: Europe to the Great War (New York, 1981).
- Melik Jelka, Slovenščina v pravosodju v Iz roda v rod. Pričevanja o Slovenskem jeziku (Ljubljana 1982).
- Melik Vasilij, Razcep med staroslovenci in mladoslovenci v Slovenci 1848–1918 (Maribor, 2002).
- Smith Anthony D., Nacionalna identiteta, National identity (London, 1991).
- Slaček Sašo, Dialektika javnosti v Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo (Ljubljana, 2011).
- Tilly Charles, Evropske revolucije 1492–1992 (Ljubljana, 2005).
- politics of Cultural Retreat: Imperial Bureaucracy in Austrian Galicia (London, 2015).
- Verginella Marta, Med različnostjo in podobnostjo: Slovensko-nemški odnosi v periferiji Habsburške Monarhije, Between Rejection and Affinity: Slovene-German Relations on the Periphery of the Habsburg Monarchy v Tel Aviver Jahrbuck fur deutsche Geschichte 40 (Tel Aviv, 2009).
- Vodopivec Peter, Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju (Ljubljana, 2007).
- Vushko Iryna, Politike kulturnega umika: Imerjalno uradništvo v Avstriski Galiciji, The
- Weber Max, Ekonomija in družba, Economy and society (London, 1978).
- Weber Max, Protestantska etika in duh kapitalizma (Ljubljana, 2002).

9.2. Dostopno prek spleta:

- Brückmüller Ernst, Nove raziskave zgodovine Avstrijskega meščanstva v Zgodovinski časopis, 3, 45 (Ljubljana, 1991), Dostopno na: http://www.zgodovinskiasopis.si/_pdf/Digital-archive/ZC_1991_3.pdf
- Čušek Filip, Razmišljanja o demokraciji v avstrijski ustavni dobi in njeni recepciji na Slovenskem v Prispevki za novejšo zgodovino 54, 2 (Ljubljana, 2014). Dostopno na: <http://ojs.inz.si/pnz/article/view/1>
- Friš Darko, »Dogodivšine štajerske zemle" Antona Krempla v "krempeljih" cenzure« v Časopis za zgodovino in narodopisje št. 3 (Maribor, 2000). Dostopno na: <http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:8012>
- Gabrič Aleš, Branje od razvedrila elite do splošne dobrine v Knjižnica 4, 55 (Ljubljana, 2011; Dostopno na: <http://revija-knjiznica.zbds-zveza.si/Izvodi/K1104/Gabric.pdf>
- Goldstein Robert Justin, Politična cenzura umetnosti in tiska, Political Censorship of the Arts and the Press in Nineteenth-Century Europe (New York, 1889). Dostopno na: <https://books.google.si/books?id=JdivCwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=sl#v=onepage&q&f=false>
- Goldstein Robert J., Politična represija v 19. stoletju, Political Repression in 19. Century Europe (London, 2013). Dostopno na: <https://books.google.si/books?id=2fplSW2zNa0C&printsec=frontcover&hl=sl#v=onepage&q&f=false>
- Lazarevič Žarko: Srednjeevropski gospodarski prostor do druge svetovne vojne (Ljubljana, 2003); Dostopno na: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:1523>
- Melik Vasilij, Razcep med staroslovenci in mladoslovenci v Zgodovinski časopis 26, 1 – 2 (Ljubljana, 1972); Dostopno na: <http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?target=pdf&urn=SISTORY:ID:12788#page=83>
- Pančur Andrej, Zahteve po nadzoru nad državnim proračunom in začetki demokratizacije v Prispevki za novejšo zgodovino (Ljubljana, 2012); Dostopno na: <http://sistory.si/SISTORY:ID:1536>
- Počivavšek Marija, »Celjska obrt in trgovina po sprejetju obrtnega zakona leta 1859« v Iz zgodovine Celja 1848 -1918; Dostopno na <http://sistory.si/SISTORY:ID:1043>

- Selišnik Irena, Zborovanja na Kranjskem v letih 1900–1913 in razmerja moči v Zgodovinski časopis 67, 1 in 2 (Ljubljana, 2013).
- Slokar Ivan, »Zadružni nagibi pri cehovskih rokodelcih« v Zgodovinski časopis (Ljubljana, 1958); Dostopno na <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:67>
- Štuhec Marko, Reformacijska gibanja v okviru evropskega 16. Stoletja, v Slavija Centralis 1, 1 (Maribor, 2008); Dostopno na: http://www.ff.um.si/zalozba-in-knjigarna/ponudba/zbirke-in-revije/slavia-centralis/priloge/Slaviacentralis2008_1.pdf
- Vodopivec Peter, O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju (Ljubljana, 2006); Dostopno na: <http://www.sistory.si/?urn=SISTORY:ID:1560>
- Vodopivec Peter, Kulturno-duhovne razmere na Slovenskem v 19. stoletju v Bogoslovni vestnik, 67, 1 (Ljubljana, 2007). Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-OIRSFSTM/?>
- Zajc Marko, Naši Vaši: Iz zgodovine slovenskega časopisnega diskurza v 19. in začetku 20. stoletja (Ljubljana, 2012); Dostopno na <http://www3.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2014/08/nasi-in-vasi-mediawatch-23.pdf>
- Zmazek Melita, Časopisi – pričevalci nekega časa v Ptujska dediščina (Ptuj, 2013); Dostopno na: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-TKCUHJDF/?>
- Žižek Aleksander, »Upravni razvoj Celja v letih 1748-1850« v Iz zgodovine Celja 1780–1848 (Celje, 1996); Dostopno na <http://sistory.si/SISTORY:ID:842>
- Žižek Aleksander, Meščanstvo v habsburški monarhiji v Zgodovina za vse, 1, 1 (Ljubljana, 1994); Dostopno na: <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:2709>
- Žontar Jože, »Nastanek in razvoj upravnih okrajev na Slovenskem do leta 1848« v Zgodovinski časopis št. 1–2 (Ljubljana, 1980); Dostopno na <http://www.sistory.si/SISTORY:ID:13191>

10. Objavljeni Viri

Hribar Ivan, Moji spomini I. del (Ljubljana, 1928).

Jurčič Josip, Zbrano delo (Ljubljana, 1984).

Levstik Fran, Zbrano delo (Ljubljana, 1961), knj. 8, 9.

Tuma Hendrik, Iz mojega življenja: spomini, misli in izpovedi (Ljubljana, 1997).

Vošnjak Josip, Spomini (Ljubljana, 1982).

11. Časopisni viri

Kmetijske in rokodelske novice, 1848, 1863, 1864.

Naprej, 1863.

Slovenija, 1934.

Slovenski narod, 1868, 1869, 1870 1911.

Slovenski gospodar, 1882.

Izjava kandidata / kandidatke

Spodaj podpisani/a **Damjan Oven** izjavljam, da je besedilo magistrskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno in

dovoljujem / ne dovoljujem
(ustrezno obkrožiti)

objavo magistrskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum: 6. 9. 2016

Podpis kandidata /kandidatke: _____